

Andrzej Szymański, Ewa Krzyżak-Szymańska

PRZESTĘPCZOŚĆ I ZACHOWANIA PROBLEMOWE NIELETNICH

ZJAWISKO • DIAGNOZA • PROFILAKTYKA

Akademia Wychowania Fizycznego
im. Jerzego Kukuczki w Katowicach

Andrzej Szymański, Ewa Krzyżak-Szymańska

PRZESTĘPCZOŚĆ I ZACHOWANIA PROBLEMOWE NIELETNICH

ZJAWISKO • DIAGNOZA • PROFILAKTYKA

Akademia Wychowania Fizycznego
im. Jerzego Kukuczki w Katowicach

Komitet wydawniczy

dr hab. Krzysztof Sas-Nowosielski, prof. AWF Katowice – przewodniczący; prof. dr hab. Michał Krzysztofik – zastępca przewodniczącego; prof. dr hab. n. med. Andrzej Małecki; prof. dr hab. Ewa Sadowska-Krępa; prof. dr hab. Adam Zając; prof. dr hab. Adam Maszczyk; prof. dr hab. Paweł Linek; prof. dr hab. Romuald Szopa; dr hab. Zbigniew Nowak, prof. AWF Katowice; dr hab. Jarosław Cholewa, prof. AWF Katowice; dr hab. Jacek Polechoński; prof. AWF Katowice; dr Joanna Ogrodnik; dr Krzysztof Mehlich; dr Aleksandra Mostowik

Recenzent

prof. Sławomir Cudak
Akademia Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie

ISBN 978-83-66308-78-7

Copyright©2026 by Akademia Wychowania Fizycznego
im. Jerzego Kukuczki w Katowicach

Korekta

Agnieszka Małecka, Aleksandra Mostowik

Projekt

Joanna Starzak

Ilustracja na okładce

Ludzkie sylwetki, obraz generowany w Adobe Firefly (Adobe, 2026)

Skład tekstu

Małgorzata Świerczewska

Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego
im. Jerzego Kukuczki w Katowicach
<https://wydawnictwo.awf.katowice.pl>

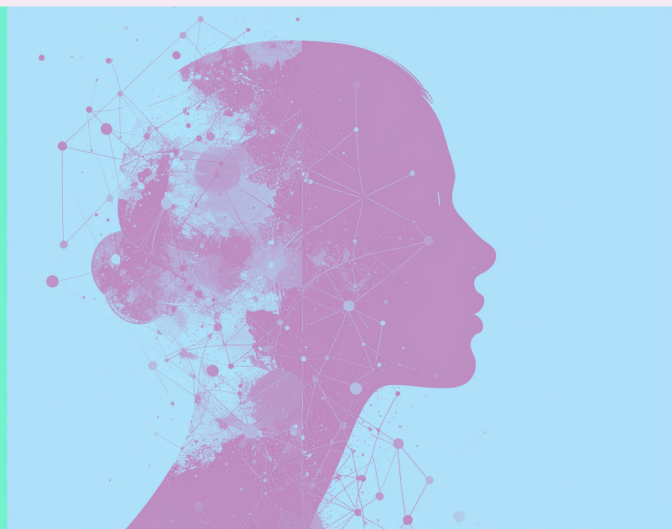
Spis treści

WSTĘP	5
ROZDZIAŁ I. PRZYCZYNY NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO DZIECI I MŁODZIEŻY	9
1.1. Wybrane koncepcje niedostosowania społecznego i przestępczości nieletnich	10
1.1.1. Czynniki biologiczne w koncepcjach niedostosowania społecznego	10
1.1.2. Czynniki psychologiczne w koncepcjach niedostosowania społecznego	12
1.1.3. Czynniki społeczne w koncepcjach niedostosowania społecznego	18
1.1.4. Teorie integracyjne wyjaśniające zachowania dewiacyjne (przestępcze)	26
1.2. Endogenne i egzogenne determinanty wykołajenia społecznego osób nieletnich	35
1.3. Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach problemowych dzieci i młodzieży ...	44
ROZDZIAŁ II. CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA DEMORALIZACJI I PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH	50
2.1. Przegląd wyników badań dotyczących zjawiska przestępczości nieletnich	51
2.2. Zachowania dzieci i młodzieży naruszające normy społeczne	60
2.3. Przestępczość nieletnich w świetle statystyki policyjnej	66
ROZDZIAŁ III. DIAGNOZA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO	75
3.1. Przedmiot i zakres diagnozy w niedostosowaniu społecznym	76
3.2. Opiniowanie diagnostyczne przez OZSS w sprawach nieletnich	87
3.3. Diagnoza w pracy rodzinnych kuratorów	95
ROZDZIAŁ IV. REAKCJA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI NA PRZESTĘPCZOŚĆ I DEMORALIZACJĘ OSÓB NIELETNICH W POLSCE	101
4.1. Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich w procesie postępowania z jednostkami niedostosowanymi społecznie	102
4.2. Środki wychowawcze i ich wykonywanie wobec nieletnich zdemoralizowanych i wykołajonych społecznie	113
4.2.1. Środki pozostawiające nieletniego w jego dotychczasowym środowisku wychowawczym	113
4.2.2. Skierowanie do ośrodka kuratorskiego jako specjalna forma nadzoru resocjalizacyjnego nad nieletnim	121
4.2.3. Środki wychowawcze o charakterze pomocniczym	123

4.2.4. Umieszczenie w rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej	124
4.3. Resocjalizacja w środowisku zamkniętym	127
4.3.1. Umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym.....	127
4.3.2. Umieszczenie w okręgowym ośrodku wychowawczym	132
4.3.3. Umieszczenie w zakładzie poprawczym.....	141
4.4. Wykonywanie środka leczniczego wobec nieletnich dopuszczających się czynów karalnych	152
ROZDZIAŁ V. ZAPOBIEGANIE PRZESTĘPCZOŚCI I ZACHOWANIOM PROBLEMOWYM DZIECI I MŁODZIEŻY	157
5.1. Profilaktyka i rodzaje strategii profilaktycznych	158
5.2. Konstruowanie programów profilaktycznych i ich znaczenie w przeciwdziałaniu przestępczości i patologiom społecznym nieletnich.....	166
5.3. Policja i jej zadania w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i niedostosowaniu społecznemu nieletnich	172
ZAKOŃCZENIE.....	179
BIBLIOGRAFIA	182
SPIS TABEL.....	204
SPIS RYSUNKÓW	206

WSTĘP

Żyjemy w czasach, które charakteryzują się dynamicznymi przeobrażeniami cywilizacyjnymi i kulturowymi. Najbardziej spektakularnym tego wyrazem jest rozwój internetu, globalizacja procesów komunikacyjnych oraz coraz powszechniejsze wykorzystywanie technologii sztucznej inteligencji. Zmiany te wpływają na wszystkie sfery życia jednostki i społeczeństwa, generując zarówno szanse, jak i nowe zagrożenia. Jednym z ich skutków ubocznych jest pojawienie się bądź intensyfikacja zjawisk, które negatywnie oddziałują na poczucie bezpieczeństwa i porządku publicznego. Do najistotniejszych z nich należą przestępczość oraz zachowania problemowe nieletnich. Zjawisko to cechuje się zmiennością, dynamiką i podatnością na wpływy społeczno-kulturowe, co czyni je szczególnie wrażliwym wskaźnikiem kondycji społeczeństwa. Równocześnie obok czynów karalnych coraz częściej obserwujemy szeroką gamę innych negatywnych zachowań młodzieży – takich jak agresja, eksperymentowanie ze środkami psychoaktywnymi, czy cyberprzemoc i „uzależnienie” od mediów społecznościowych. Choć nie wszystkie te przejawy mieszczą się w granicach prawa karnego, mają one poważne konsekwencje wychowawcze, psychologiczne i społeczne, a w dłuższej perspektywie stanowią potencjalne źródło demoralizacji i marginalizacji społecznej osób nieletnich.

Publikacja „Przestępczość i zachowania problemowe nieletnich. Zjawisko – diagnoza – profilaktyka” podejmuje próbę analizy tego wielowymiarowego zagadnienia. Autorzy zwracają uwagę, że zarówno przestępczość, jak i zachowania problemowe młodzieży należy traktować nie w izolacji, lecz jako części wspólnego kontinuum zjawisk ryzykownych, które w różnym stopniu zagrażają ładowi społecznemu, a tym samym bezpieczeństwu wewnętrznemu państwa. Zrozumienie ich genezy i dynamiki pozwala bowiem nie tylko na skuteczniejsze reagowanie w wymiarze prawnym, lecz także na kształtowanie systemowych działań profilaktycznych i edukacyjnych.

Głównym celem książki jest ukazanie przestępczości i zachowań problemowych nieletnich w perspektywie nauk o bezpieczeństwie – jako zjawiska, które wprost rzutuje na stabilność instytucji, porządek społeczny i poczucie bezpieczeństwa obywateli. Autorzy podjęli się nie tylko analizy przyczyn i skutków, ale także przeglądu współczesnych trendów w tym obszarze, zwracając uwagę na nowe formy zagrożeń, które wymagają dalszego rozpoznania i badań. Zawartość publikacji została ujęta w logiczną strukturę – od przyczyn niedostosowania społecznego, przez diagnozę i reakcję instytucji wymiaru sprawiedliwości, aż po strategię profilaktyczne i zapobiegawcze – co daje możliwość traktowania jej zarówno jako opracowania naukowego, jak i jako podręcznika dydaktycznego.

Monografia obejmuje pięć rozdziałów. Pierwsza część książki dotyczy przyczyn niedostosowania społecznego. Omówione zostały w niej wybrane koncepcje wyjaśniające zachowania dewiacyjne, w tym ujęcia biologiczne, psychologiczne, społeczne oraz teorie integracyjne. Szczególne miejsce zajmuje refleksja nad endogennymi i egzogennymi determinantami wykolejenia społecznego oraz nad czynnikami ryzyka i czynnikami chroniącymi w zachowaniach dzieci i młodzieży.

Drugi rozdział przedstawia charakterystykę zjawiska demoralizacji i przestępczości nieletnich, z uwzględnieniem przeglądu wyników badań krajowych i międzynarodowych, a także statystyk policyjnych. Zebrane dane pozwalają nie tylko opisać skalę zjawiska, lecz również wskazać na jego zmieniające się oblicze.

Kolejna część opracowania koncentruje się na diagnozie niedostosowania społecznego, ukazując jej znaczenie w pracy sądów rodzinnych, opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów oraz kuratorów.

Rozdział czwarty poświęcony został reakcji wymiaru sprawiedliwości na przestępczość i demoralizację nieletnich. Szczegółowo zaprezentowano obowiązujące regulacje prawne, środki wychowawcze oraz resocjalizacyjne – zarówno te stosowane w środowisku otwartym, jak i w instytucjach zamkniętych, takich jak młodzieżowe ośrodki wychowawcze, ośrodki kuratorskie czy zakłady poprawcze. Omówiono także specyfikę stosowania środków leczniczych wobec nieletnich, którzy dopuszczają się czynów karalnych.

Ostatnia część książki koncentruje się na zapobieganiu przestępczości i zachowaniom problemowym dzieci i młodzieży. Szczególna uwaga poświęcona została profilaktyce – jej strategiom, konstruowaniu programów oraz znaczeniu współpracy między instytucjami wychowawczymi, szkołą, rodziną i Policją. Podkreślono, że skuteczna prewencja nie może ograniczać się do reakcji na zachowania przestępcze, lecz powinna obejmować szerokie spektrum działań społecznych, edukacyjnych i wychowawczych.

W warstwie metodologicznej monografia opiera się na analizie literatury przedmiotu, aktów normatywnych, danych statystycznych oraz raportów badawczych instytucji państwowych i międzynarodowych. Zastosowane podejście pozwala określić książkę mianem interdyscyplinarnego studium bezpieczeństwa społecznego i wewnętrznego, w kontekście przestępczości i zachowań problemowych nieletnich. Interdyscyplinarność wyraża się włączeniu perspektyw: kryminologicznej, pedagogicznej, socjologicznej i prawnej, a zarazem w umiejscowieniu całej problematyki w polu nauk o bezpieczeństwie.

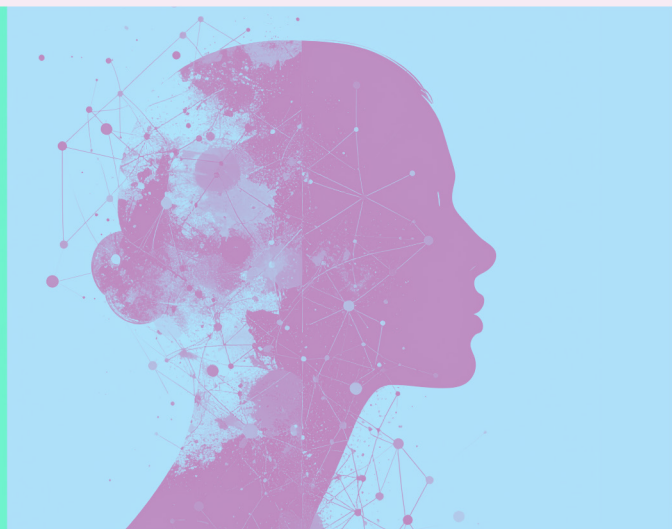
Publikacja skierowana jest do szerokiego grona odbiorców – zarówno przedstawicieli środowiska akademickiego (badaczy, studentów kierunków związanych

z bezpieczeństwem, pedagogiką, socjologią czy kryminologią), jak i praktyków życia społecznego: funkcjonariuszy Policji, kuratorów sądowych, pracowników ośrodków wychowawczych, nauczycieli, pedagogów szkolnych czy samorządowców. Może także stanowić cenne źródło wiedzy dla instytucji zajmujących się tworzeniem programów profilaktycznych i polityk społecznych, a także dla wszystkich, którzy dostrzegają ścisły związek pomiędzy przeciwdziałaniem przestępczości nieletnich, a budowaniem trwałych podstaw bezpieczeństwa społecznego i wewnętrznego państwa.

ROZDZIAŁ I.

PRZYCZYNY NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO DZIECI I MŁODZIEŻY

1.1. WYBRANE KONCEPCJE NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO I PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH

1.1.1. CZYNNIKI BIOLOGICZNE W KONCEPCJACH NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO

Wpływ czynników biologicznych na niedostosowanie społeczne widoczny jest w różnych koncepcjach teoretycznych. Teorie te sugerują, że określone właściwości biologiczne, takie jak genetyczne predyspozycje do zaburzeń psychicznych czy neurologiczne odchylenia, mogą zwiększać ryzyko wystąpienia trudności adaptacyjnych.

Wśród koncepcji teoretycznych uwzględniających czynniki biologiczne wyróżnia się:

1. Teorie antropologiczne. Zakładały one istnienie związku między budową ciała, zwłaszcza wyglądem zewnętrznym, a wartością moralną człowieka. Przykładem była frenologia, opierająca się na przekonaniu, że budowa czaszki odzwierciedla cechy intelektualne i moralne jednostki. Innym przykładem jest antropologia kryminalna Cezarego Lombroso, według którego przestępczość była uwarunkowana anomaliami cielesnymi. „Człowiek zbrodniarz”¹ miał przejawiać cechy atawistyczne, charakterystyczne dla człowieka prehistorycznego – okrucieństwo, mściwość oraz otępienie uczuciowe (szerzej: Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2017). Choć teoria Lombroso zyskała pewną popularność, spotkała się z ostrą krytyką ze względu na błędy teoretyczne i metodologiczne.

Nowsze koncepcje konstytucyjne, wskazujące na zależność pomiędzy cechami budowy ciała a właściwościami psychicznymi i zachowaniem, opracowali William H. Sheldon i Ernst Kretschmer.

Sheldon wyróżnił trzy somatotypy:

¹ Atawistyczny stygmat zwyrodnienia fizycznego „człowieka zbrodniarza” obejmował zespół anormalnych cech budowy ciała obejmujących cofnięte w tył czoło, deformacja i mała objętość czaszki, silny rozwój szczęk, rozbudowane kości policzkowe, duże odstające uszy, gęste czarne brwi i niewłaściwy rozwój organów wewnętrznych i płciowych (Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2017).

- **endomorficzny** – osoba o okrągłej sylwetce, skłonna do tycia, łagodna, towarzyska i nastawiona na relaks;
- **mezomorficzny** – osoba o muskularnej budowie ciała, energiczna, asertywna, skłonna do rywalizacji;
- **ektomorficzny** – osoba szczupła, delikatna, refleksyjna, skłonna do izolacji.

Z kolei Kretschmer wyróżnił typy psychologiczno-somatyczne:

- **pykniczny (cyklotymiczny)** – odpowiada budowie endomorficznej; charakteryzuje się skłonnością do tycia, zmiennością nastrojów, towarzyskością i otwartością w kontaktach;
- **atletyczny (lepkościowy)** – odpowiada budowie mezomorficznej; osoba silna, energiczna, zrównoważona i nastawiona na działanie;
- **asteniczny (schizotymiczny)** – odpowiada budowie ektomorficznej; osoba szczupła, wrażliwa, zamknięta w sobie i skłonna do izolacji.

Choć koncepcje te miały znaczenie historyczne, współcześnie krytykuje się je za nadmierne uproszczenia i brak jednoznacznych dowodów naukowych (Hołyst, 2004; Szymański, 2010).

2. Teorie genetyczne. Dotyczyły one dziedziczenia skłonności do zachowań aspołecznych. Ich potwierdzenia poszukiwano w badaniach genealogicznych (m.in. rodziny Jukes, Kallikak), badaniach bliźniąt (jednojąjowych i dwujająjowych) oraz adopcyjnych. Stwierdzono, że bliźnięta jednojąjowe osób skazanych mają o 50% wyższe prawdopodobieństwo otrzymania wyroku kryminalnego niż średnia populacyjna. Na przykład Rose McDermott i współpracownicy wskazywali, że genetyczne predyspozycje do agresji mogą zwiększać ryzyko zachowań przestępczych (McDermott i in., 2009). Nie dostarczono jednak niepodważalnych dowodów na to, iż skłonności przestępcze są bezpośrednio dziedziczone (Szymański, 2010).

W tej grupie mieści się także teoria zaburzeń chromosomowych, według której dodatkowy chromosom Y u mężczyzn (kariotyp 46XYY) miałby wiązać się z większą impulsywnością i agresją. W praktyce jednak odsetek osób z tą anomalią był minimalny (ok. 0,15%), a sama korelacja nie świadczyła o związku przyczynowym (Szymański, 2010).

3. Koncepcje dotyczące zaburzeń ośrodkowego układu nerwowego.

Podkreślają one, że nieprawidłowości w funkcjonowaniu OUN (ośrodkowego układu nerwowego) mogą wpływać na występowanie zachowań przestępczych. Hans Juergen Eysenck i Gisli Gudjonsson zwracali uwagę, że pewne cechy osobowości – m.in. neurotyczność (skłonność do lęku i labilności emocjonalnej) oraz psychotyzm (brak empatii, impulsywność) – mogą sprzyjać przestępczości.

Badania wskazują także na związek między uszkodzeniami płatów czołowych czy nieprawidłowym funkcjonowaniem układu limbicznego a problemami w kontroli impulsów, agresją i skłonnością do ryzyka. Należy jednak pamiętać, że choć zaburzenia neurologiczne mogą zwiększać prawdopodobieństwo zachowań społecznych (przestępczych), nie stanowią one ani jedyne, ani wystarczającego ich wyjaśnienia (Schneider, 1997).

4. Koncepcje dotyczące zaburzeń biochemicznych. Odnosiły się one do wpływu substancji chemicznych na organizm człowieka. Badania nad neuroprzekaznikami, takimi jak serotonina czy dopamina, wskazują, że mają one znaczenie dla nastroju, impulsywności i agresji, a tym samym mogą korelować z zachowaniami przestępczymi. W nurcie tym Max Schlapp i Edward Smith – w ramach tzw. „nowej kryminologii” – wskazywali, że 1/3 przestępców cierpi na zaburzenia funkcjonowania gruczołów dokrewnych. Uznali oni nieprawidłowości w pracy układu hormonalnego za jeden z głównych czynników prowadzących do przestępczości (Hołyst, 2004).

Należy jednak podkreślić, że opisane zależności nie zostały jednoznacznie potwierdzone w badaniach przyczynowo-skutkowych (Hołyst, 2004; szerzej: Ling i in., 2019). Stanowią one raczej uzupełnienie złożonego obrazu wyjaśnienia zachowań społecznych. Współcześnie akcentuje się konieczność holistycznego podejścia, uwzględniającego wzajemne oddziaływanie czynników biologicznych, psychologicznych i społecznych.

1.1.2. CZYNNIKI PSYCHOLOGICZNE W KONCEPCJACH NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO

Psychologiczne koncepcje poszukują źródeł zachowań nieaprobowanych społecznie w psychofizycznej strukturze jednostki. Bronisław Urban (2020) proponuje podział tych teorii na trzy grupy:

1. Teorie psychoanalityczne. Najbardziej znane poglądy w tej grupie należą do Zygmunta Freuda, który uważał, że przyczyn zachowań przestępczych należy upatrywać w czynnikach wewnętrznych – popędach i instynktach. Zachowanie jednostki jest wynikiem konfliktu między „id” (popędy), „ego” (uświadomiona osobowość, zasada rzeczywistości) a „superego” (uwewnętrznione zakazy i nakazy). Konflikt ten powstaje na gruncie wadliwej socjalizacji i nieprawidłowo ukształtowanego „ego” i „superego”, odpowiedzialnych za zrównoważone funkcjonowanie jednostki. Według Freuda, każdy może być potencjalnym przestępcą, jeżeli w procesie socjalizacji nie nauczy się jak kontrolować wrogich popędów. Przykładowo, kradzież może wynikać z silnego pragnienia posiadania, niezaspokojonego w dzieciństwie (np. w fazie oralnej²) przy braku hamulców ze strony „superego”. Z kolei przemoc może być skutkiem nieprzepracowanych konfliktów z okresu dzieciństwa (np. w fazie fallicznej) oraz niedostatecznie rozwiniętego „superego”, które nie kontroluje agresywnych popędów (Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2017). Teoria Freuda spotkała się z krytyką, zarzucano jej brak empirycznych dowodów i nadmierną akceptację seksualności. Pomimo tego, psychoanaliza wciąż wywiera wpływ na rozumienie motywacji przestępczych i procesów psychicznych leżących u podłoża zachowań (Hołyst, 2004; szerzej: Rymarz, 2003).

2. Teorie osobowości. Przedstawiciele tego nurtu opierają swoje twierdzenia na danych empirycznych i opisie syndromu osobowości kryminalnej. Ważną koncepcją jest teoria Carla Ransoma Rogersa. Zakłada ona, że ludzie są odpowiedzialni za siebie i zdolni do samodoskonalenia. Kluczowe znaczenie ma tu bezwarunkowa akceptacja, sprzyjająca pozytywnemu obrazowi siebie i pełnemu funkcjonowaniu człowieka. Brak tego mechanizmu prowadzi do wytwarzania wartości warunkowych, stanowiących podstawę samooceny, co może sprzyjać zachowaniom patologicznym, ograniczać potencjał jednostki, obniżać elastyczność i samoocenę (szerzej: Jakubowski, 1970).

Zachowania przestępcze próbuje się również wyjaśniać poprzez teorię Hansa Jürgena Eysencka. Opiera się ona na dwóch głównych wymiarach osobowości: neurotyzmie (stabilności emocjonalnej) i ekstrawersji (introwersji). Autor w późniejszych latach dodał trzeci wymiar – psychotyzm. Teoria zakłada, że skłonności do popełniania przestępstw są uniwersalne i hamowane przez „sumienie” (tj. uwarunkowane reakcje). Zaburzenia tego mechanizmu wynikają z niewłaściwych

² Zdaniem Z. Freuda zaburzenia w rozwoju osobowości wynikają z nierozwiązanych konfliktów dzieciństwa w fazach psychoseksualnych (oralna, analna, falliczna, latencji, genitalna).

warunków środowiskowych lub wadliwego procesu warunkowania. Ekstrawertycy są bardziej skłonni do zachowań antyspołecznych z uwagi na słabszy proces warunkowania, a wysoki poziom lęku (neurotyzmu) może dodatkowo wzmacniać te tendencje. Z kolei, najlepsze przystosowanie wykazują osoby z niskim neurotyzmem i umiarkowaną ekstrawersją (szerzej: Ostrowska, 1981).

W omawianym nurcie mieści się także teoria kontroli Waltera C. Recklessa oraz koncepcja umiejscowienia kontroli Juliana B. Rottera. Teoria kontroli Recklessa wskazuje, że zachowania dewiacyjne są rezultatem oddziaływań otoczenia i predyspozycji osobowościowych, zwłaszcza obrazu siebie. Człowiek podlega wpływom „popychaczy” (motywy, opinie, lęki, agresywność) i „pociągaczy” (wzorce legalnego osiągania celów). Kluczowe znaczenie ma system czynników powstrzymujących – kontrola zewnętrzna (normy i sankcje) oraz autokontrola (kontrola wewnętrzna). Badania Recklessa wykazały, że pozytywny obraz siebie i innych, wynikający z prawidłowo przebiegającej socjalizacji, chroni jednostkę przed zachowaniami dewiacyjnymi (Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2017).

Z kolei koncepcja umiejscowienia kontroli Rottera opisuje przekonanie jednostki o tym, czy ma wpływ na wydarzenia w swoim życiu, czy też są one determinowane przez czynniki zewnętrzne. Osoby z wewnętrznym umiejscowieniem kontroli wierzą, że ich działania i wysiłki mają bezpośredni wpływ na to, co się im przydarza. Natomiast osoby z zewnętrznym umiejscowieniem kontroli uważają, że ich los jest kształtowany przez czynniki niezależne od nich, takie jak szczęście, los (przypadek) czy inni ludzie.

Koncepcja ta pozwala zrozumieć sposób postrzegania własnej roli w świecie i jego wpływu na zachowanie oraz funkcjonowanie (Ostrowska, 2008; Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2017).

3. Teorie psychopatii. Teorie te wskazują, że psychopaci charakteryzują się specyficznym profilem psychologicznym, który obejmuje następujące trzy grupy cech:

1. Interpersonalne: powierzchowny urok, manipulacja, narcyzm, brak empatii i poczucia winy.
2. Afektywne: płytkie emocje, brak lęku, niska wrażliwość na emocje innych, skłonność do ryzyka.
3. Behawioralne: impulsywność, brak odpowiedzialności, zmienność celów życiowych, skłonność do przestępczości (szerzej: Gierowski, 2009; Mosiołek, 2021; Pastwa-Wojciechowska, 2023).

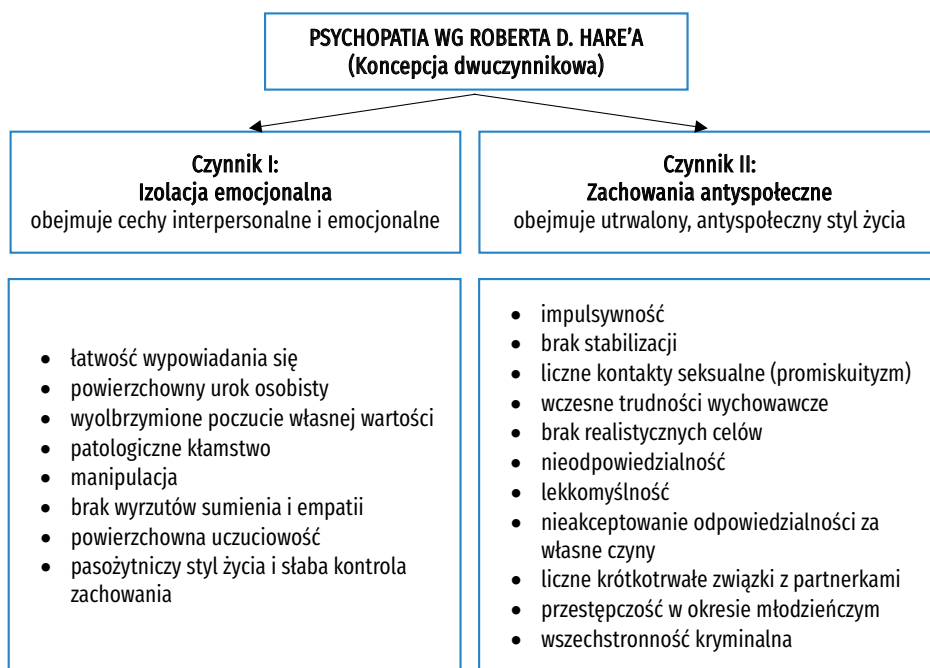

Mimo że psychopatia jako predyktor przestępczości była analizowana od dawna, termin ten nie został jednoznacznie zdefiniowany i nie jest włączony do żadnej klasyfikacji chorób i zaburzeń psychicznych (ICD-11, DSM-5). Jednak opis tego zaburzenia ma wpływ m.in. na kryteria diagnostyczne takich jednostek diagnostycznych, jak osobowość antyspołeczna i osobowość dys socjalna (szerzej: Gierowski, 2009; Pastwa-Wojciechowska, 2023). Skupiają się one głównie na aspektach behawioralnych, takich jak agresja, naruszanie norm prawnych oraz impulsywność, pomijając takie jej cechy jak bezduszość i okrucieństwo.

Kent A. Kiehl oraz Morris B. Hoffman, prowadzący badania wśród więźniów w USA, wskazują, że psychopaci stanowią 15–25% mężczyzn osadzonych w północnoamerykańskich więzieniach, co oznacza, że są oni od 15 do 25 razy bardziej narażeni na popełnianie przestępstw, które skutkują pobytem w więzieniu niż osoby niebędące psychopatami. W Europie, według Paula Babiaka i Roberta D. Hare’a, odsetek psychopatów wśród skazanych wynosi 5–9% populacji (za: Pastwa-Wojciechowska, 2023).

Charakteryzując psychopatów jako sprawców przestępstw, literatura opisuje ich jako „zimnych, wyrachowanych, bez jakichkolwiek uczuć, niezdolnych do przejmowania się bólem i cierpieniem innych, chociaż w sensie klinicznym i prawnym spełniających kryteria normy (psychopatia nie jest czynnikiem wyłączającym poczytalność sprawcy). Mają oni także niezwykłą zdolność do usprawiedliwiania swojego zachowania i ignorowania odpowiedzialności za nie. Psychopatów cechuje szczególna skłonność do traktowania zachowań agresywnych w sposób instrumentalny, czyli jako narzędzia do osiągnięcia zamierzonych celów lub potrzeb, ale istnieją także dowody na to, że agresja psychopatów może być dla nich celem samym w sobie” (Pastwa-Wojciechowska, 2023).

Współczesna konceptualizacja psychopatii opiera się m.in. na podejściu operacyjnym Roberta D. Hare’a, który definiuje psychopatię jako zespół cech obejmujący m.in. izolację społeczną i zachowania antyspołeczne (Gierowski, 2009). Szczegółowy opis czynników przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Schemat dwuczynnikowej koncepcji psychopatii według Roberta D. Hare'a, z uwzględnieniem charakterystycznych cech

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Gierowski, 2009)

Badania wskazują, że psychopatia dotyczy głównie osób dorosłych i nie ma związku z nieletniością. Jednak pewne cechy psychopatii są diagnozowane u dzieci i młodzieży jako zaburzenia zachowania z występującymi cechami bezduszości/chłodu emocjonalnego (cechy aemocjonalne) i manifestują się brakiem:

- troski o uczucia innych,
- poczucia winy,
- dbałości o realizację obowiązków szkolnych,
- dotrzymywania obietnic,
- utrzymywania trwałych relacji (Pastwa-Wojciechowska, 2023).

Szukając związku psychopatii z zachowaniami przestępczymi, zwraca się uwagę między innymi na następujące zależności:

1. Kryminogenny charakter psychopatii. Prowadzone badania dowodzą istnienia związku między osobowością psychopatyczną a nasileniem zachowań przestępczych i agresywnych. Przykładowo, Krzysztof Nowakowski (2022), opierając się na badaniach empirycznych, wskazuje na istotne zależności między

symptomami psychopatii a zróżnicowaniem przejawów agresji wśród młodzieży, która weszła w konflikt z prawem. Z kolei Kent A. Kiehl oraz Morris B. Hoffman, prowadzący badania wśród więźniów w USA, opisują związek psychopatii z przestępstwami z użyciem przemocy. Ustalili oni, że psychopatia ma zdolność predykcyjną w odniesieniu do przestępstw związanych z przemocą – zarówno seksualną, jak i nieseksalną (Dorwart, 2025; Kiehl i Hoffman, 2011).

2. Psychopatia a ryzyko przestępczości seksualnej. Psychopaci charakteryzują się skrajnym brakiem odpowiedzialności w sferze seksualnej, traktują partnerów przedmiotowo i nawiązują liczne, krótkotrwałe związki. Z badań dotyczących sprawców przestępstw seksualnych wynika, że źródeł zależności między psychopatią a przestępczością na tle seksualnym należy upatrywać w okresie dzieciństwa. „Wykazano m.in., że styl przywiązania charakteryzujący się niewłaściwym sposobem budowania relacji emocjonalnej z dzieckiem (zaniedbanie, wczesne porzucenie lub utrata opiekunów) może prowadzić do wykształcenia się niepoprawnych sposobów samoregulacji interpersonalnej, stanowiąc tym samym czynnik ryzyka rozwoju zachowań agresywnych, zaburzeń regulacji emocji i problemów w sferze seksualnej. Takie wzorce funkcjonowania są charakterystyczne dla osób, u których zdiagnozowano psychopatię, sadyzm seksualny lub inne parafilie” (Pastwa-Wojciechowska, 2023). Ponadto stwierdzono, że sprawcy przestępstw seksualnych z cechami psychopatycznymi częściej dopuszczają się czynów takich jak gwałt czy wykorzystanie seksualne nieletnich (zob. Porter i in., 2000). Badania polskiej populacji sprawców zgwałceń wykazały, że im wyższy poziom psychopatii prezentował sprawca, tym większe było nasilenie czynników ryzyka przemocy seksualnej, a tym samym wyższe prawdopodobieństwo ponownego ataku (Gierowski, 2009).
3. Wpływ psychopatii na inicjację przestępczą i rodzaj popełnianych czynów. Jak wskazuje Anna Salter (szerzej: 2005), z badań wynika, że przestępcy-psychopaci wchodzi na drogę przestępczą średnio przed 12 rokiem życia, czyli wcześniej niż osoby niewykazujące tych cech.
4. Psychopatia a recydywa. Psychopaci charakteryzują się znacząco wyższym prawdopodobieństwem powrotu do przestępczości. Recydywiści z cechami psychopatycznymi po opuszczeniu zakładu karnego wracają na drogę przestępczą czterokrotnie częściej niż recydywiści bez tych cech (za: Gierowski, 2009). Steve Balsis i jego współpracownicy (2017) potwierdzają, że psychopaci wykazują najwyższe wskaźniki recydywy w porównaniu ze sprawcami, u których nie stwierdzono psychopatii.

Podsumowując, osobowość psychopatyczna (charakteryzująca się takimi cechami jak brak empatii, impulsywność, potrzeba stymulacji i manipulacja) może w pewnym stopniu wyjaśniać popełnianie przestępstw przez nieletnich – zwłaszcza związanych z przemocą i recydywą.

1.1.3. CZYNNIKI SPOŁECZNE W KONCEPCJACH NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO

Teorie wyjaśniające zjawisko przestępczości ulokowane są również w socjologii. Badacze w ramach tej dyscypliny poszukują czynników społecznych odpowiedzialnych za powstawanie zjawiska przestępczości zarówno w perspektywie mikrospołecznej, jak i makrospołecznej. Różne nurty socjologiczne – m.in. strukturalny i kulturowy, kontroli społecznej czy reakcji społecznej (szerzej: Giddens, 2006) – próbują wyjaśnić, dlaczego człowiek nie przestrzega norm społecznych kwalifikowanych jako przestępstwa i występki (Hołyst, 2007). Rozważania w tym obszarze zostaną oparte na wybranych teoriach socjologicznych, które wywarły największy wpływ na rozwój socjologii dewiacji oraz socjologii kryminalistycznej.

Teorie funkcjonalistyczne zakładają, że przestępczość jest wynikiem napięć strukturalnych oraz braku odpowiednich mechanizmów regulujących zachowania jednostek pod względem moralnym. Wskazują również, że w sytuacji, gdy ludzie nie mają możliwości zrealizowania swoich aspiracji za pomocą dostępnych i akceptowanych społecznie środków, pojawia się u nich motywacja dewiacyjna (w tym przestępcza) (Giddens, 2006).

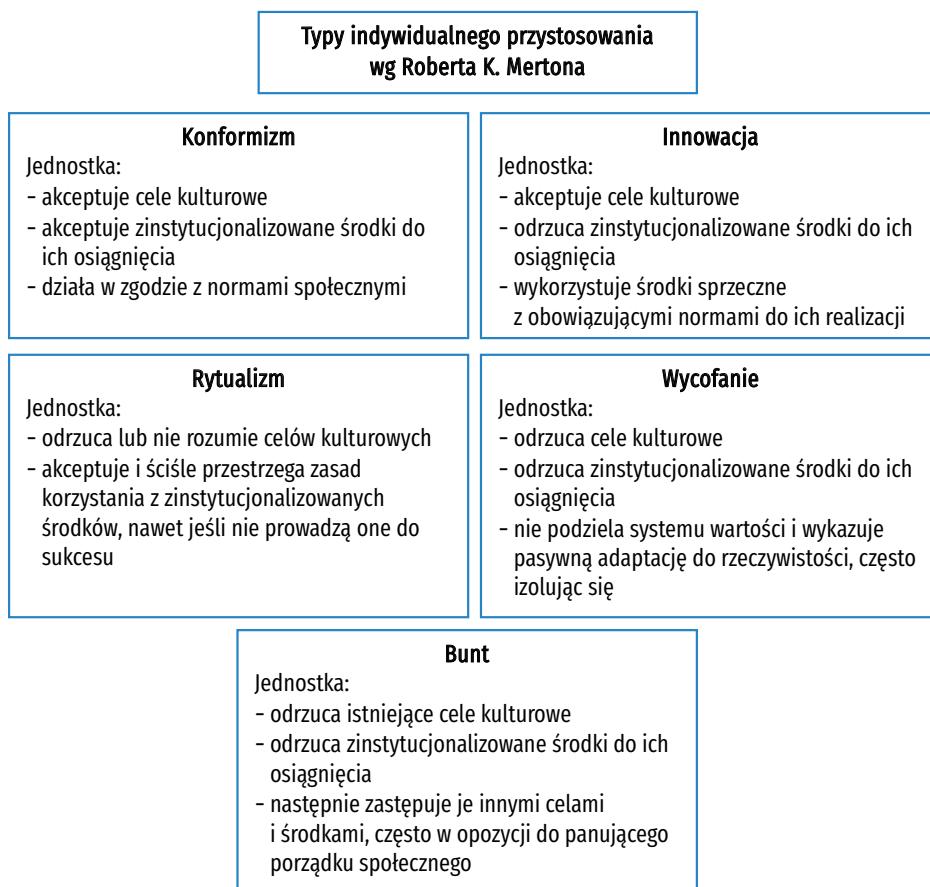
Przykładowo, Emil Durkheim traktował przestępczość i dewiacje jako fakty społeczne, które są nieodłącznym elementem każdego społeczeństwa. Uznawał wręcz, że społeczeństwo potrzebuje takich zjawisk, gdyż pełnią one istotne funkcje społeczne. Wskazywał m.in. funkcję adaptacyjną, która – wykorzystując dewiację (przestępczość) jako siłę innowacyjną – umożliwia wprowadzenie do życia społecznego nowych idei i wyzwań oraz na funkcję wyznaczania granic, oddzielającą zachowania uznane za właściwe od tych nieakceptowanych. Przykładem może być przestępstwo, które wywołując zbiorową reakcję, wzmacnia solidarność grupową i pozwala jednoznacznie określić normy społeczne, które należy przestrzegać.

To właśnie Emil Durkheim wprowadził do socjologii pojęcie anomii³, które wywarło znaczący wpływ na rozwój teorii przestępczości formułowanych przez funkcjonalistów. Jego zdaniem człowiek potrzebuje norm jako drogowskazów, aby móc funkcjonować w sposób uporządkowany. Brak takich norm – charakterystyczny dla okresu anomii, gdy stare normy już nie obowiązują, a nowe nie zostały jeszcze ukształtowane – rodzi niepewność co do właściwego sposobu postępowania, co z kolei sprzyja zachowaniom dewiacyjnym (w tym przestępczym).

Pojęciem anomii posługiwał się również Robert K. Merton, który rozumiał dewiację jako presję odczuwaną przez jednostki w sytuacji, gdy przyjęte normy nie odpowiadają rzeczywistości społecznej. Uznaje się go za twórcę socjologicznej teorii dewiacji, wskazującej, że źródeł przestępczości należy upatrywać w strukturze społeczeństwa, a sama przestępczość jest produktem ubocznym nierówności ekonomicznych i braku równych szans rozwoju (Giddens, 2006). Według Mertona przestępczość pojawia się w wyniku napięcia strukturalnego, które powstaje, gdy brakuje spójności między kulturowo zalecanymi celami a dostępnymi środkami ich realizacji. Przyczyną dewiacji jest zatem fakt, że nie wszyscy są w stanie sprostać wymaganiom systemu społecznego. Jednostki dostosowują się do tej sytuacji poprzez różne wzorce zachowań. Merton wyróżnił pięć typów indywidualnego przystosowania: konformizm, innowację, rytualizm, wycofanie i bunt. Szczegółowy opis poszczególnych typów prezentuje rysunek 2.

³ Anomia „to sytuacja aktualnego braku norm postępowania. [...] Pewne normy tradycyjne przetrzymują się, upadają, a na ich miejscu nie pojawiają się nowe normy. Pojawiają się one może z czasem, jak dotąd jednak nie ustaliły się. W rezultacie w wielu dziedzinach życia panuje chaos, tak że pojedynczy człowiek społeczeństwa nie wie, „czego się trzymać”, jak postępować” (Hołyst, 2007).

Rysunek 2. Typy indywidualnego przystosowania człowieka wg Mertona

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Szymański, 2010)

Należy zaznaczyć, że konformizm stanowi najczęściej występujący typ przystosowania jednostki do warunków społecznych, natomiast bunt jest najbardziej radykalną formą adaptacji. Wszystkie zaprezentowane typy przystosowania (zob. rysunek 2) wynikają z napięcia strukturalnego, tj. rozbieżności pomiędzy kulturowo akceptowanymi celami a dostępnymi środkami do ich realizacji. Jak twierdzi Merton, szczególnie dwie grupy – innowatorzy oraz wycofani – mogą stosunkowo łatwo podejmować działalność przestępczą, przede wszystkim o charakterze kryminalnym. Z kolei buntownicy również mogą stać się przestępcami, jednak ich aktywność częściej ma wymiar polityczny. Jak zauważa Hołyst (2007),

współcześnie pomostem pomiędzy tymi dwoma rodzajami działalności przestępczej – kryminalną i polityczną – staje się terroryzm.

W dalszym rozwoju funkcjonalnych teorii przestępczości zwrócono uwagę na istnienie w społeczeństwie grup sprzyjających internalizacji norm akceptujących zachowania przestępcze, tj. grup subkulturowych. Według Alberta Cohena, podobnie jak u Mertona, źródłem przestępczości są sprzeczności obecne w strukturze społecznej. Cohen nie skupiał się jednak na indywidualnych formach przystosowania, lecz analizował zachowania zbiorowe, charakterystyczne dla grup subkulturowych. Wskazywał, że chłopcy wywodzący się niższej klasy robotniczej, nie akceptując swojej pozycji społecznej, łączą się w grupy o charakterze przestępczym. Grupy te odrzucają wartości klasy średniej i przyjmują normy buntu, czego przejawem są zachowania nonkonformistyczne i aktywność kryminalna. Rozwijając tę koncepcję Richard A. Cloward i Lloyd E. Ohlin uszczegółowili stanowisko Cohena, podkreślając, że najbardziej narażeni na zachowania przestępcze są ci chłopcy, którzy zinternalizowali wartości obowiązujące w klasie średniej i wierzyli, że w przyszłości będą do niej przynależeli, lecz realne szanse osiągnięcia tego sukcesu były nikłe (Giddens, 2006).

Teorie interakcjonistyczne wskazują, że przestępczość oraz dewiacja są wytworem społeczeństwa. Wskazują one, iż zachowań przestępczych uczymy się poprzez interakcję z innymi osobami. Szczególnie istotne miejsce w tym nurcie zajmuje koncepcja Edwina H. Sutherlanda, który wprowadził pojęcie zróżnicowanych powiązań. Autor ten wskazał, że w społeczeństwie funkcjonują różne subkultury i środowiska społeczne – w jednych występują przyzwolenia na zachowania powszechnie uznawane za przestępcze, w innych natomiast nie. Jeżeli jednostka urodzi się, wychowuje lub dłuższy czas przebywa w środowisku przestępczym (dewiacyjnym), z dużym prawdopodobieństwem sama zacznie przejawiać zachowania o charakterze przestępczym. Zdaniem Sutherlanda, zachowania przestępcze są wyuczone w procesie socjalizacji w taki sam sposób jak zachowania zgodne z obowiązującymi normami społecznymi i pełnią tę samą funkcję – służą zaspokajaniu określonych potrzeb. Proces ten dokonuje się przede wszystkim przez naśladowanie osób znaczących, co prowadzi do przejmowania wzorów postępowania (Giddens, 2006; Hołyst, 2007; Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2017).

Należy zauważyć, że przyswojenie wzorów zachowań przestępczych następuje wówczas, gdy jednostka nie jest chroniona ani izolowana od wzorów sprzecznych z prawem, które zaczynają dominować nad zachowaniami zgodnymi z normami społecznymi. Przewagę tę określa się mianem „nadwyżki”, przy czym nie oznacza ona jedynie różnicy ilościowej między zachowaniami legalnymi a nielegalnymi.

Uwzględnia się tu również wagę czynu, czas jego trwania, częstotliwość powtarzania oraz intensywność kontaktów z osobami reprezentującymi wzory zachowań przestępczych. Ostatecznie, zachowanie przestępcze pojawia się w wyniku oddziaływania zarówno wzorców przestępczych, jak i nieprzestępczych, a nie wyłącznie w skutek kontaktu z jednym typem wzorów. To wzajemne oddziaływanie określane jest w prezentowanej teorii mianem zróżnicowanych powiązań. Jak podkreśla Andrzej Siemaszko (1993), teoria ta charakteryzuje się dużą mocą predykcyjną i pozwala wyjaśnić znaczną część zachowań przestępczych.

W ramach teorii interakcjonistycznych szczególne znaczenie przypisuje się teorii etykietowania, zgodnie z którą zachowania przestępcze nie są zbiorem obiektywnych cech jednostek czy grup społecznych, lecz powstają w wyniku interakcji między dewiantami a niedewiantami. Przedstawiciel tego podejścia, Howard Becker, twierdził, że tożsamość dewiacyjna jest wynikiem procesu etykietowania, a nie wynikiem samych motywacji czy zachowań dewiacyjnych. Do otrzymania etykiety przestępcy lub dewianta mogą przyczynić się m.in. ubiór, sposób mówienia czy pochodzenie społeczne.

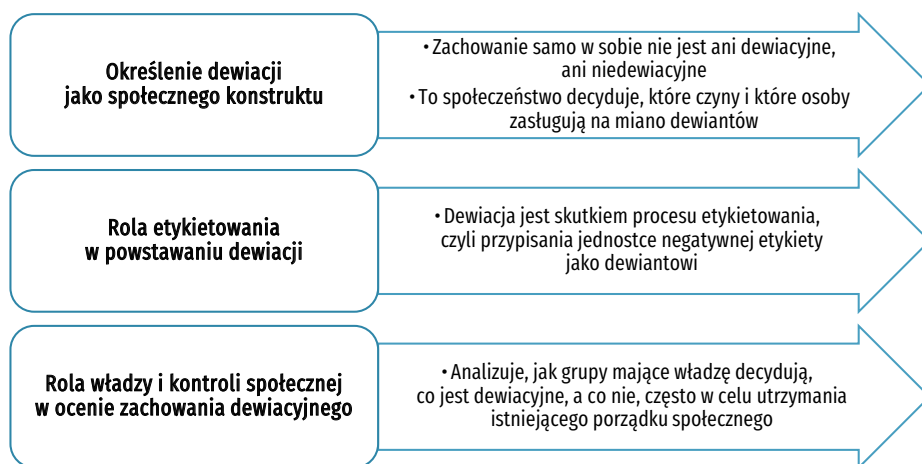
Proces etykietowania oddziałuje nie tylko na sposób postrzegania jednostki przez innych, lecz także na jej własne poczucie tożsamości. Takie podejście rozwijał Edwin Lemert, który wyróżnił dwa rodzaje dewiacji: pierwotną i wtórną⁴. Dewiacja pierwotna to wstępny akt przekraczania norm (np. drobne kradzieże, łamanie przepisów ruchu drogowego), który często pozostaje niezauważony lub bywa bagatelizowany. W takich przypadkach tego rodzaju zachowania nie stają się częścią tożsamości jednostki. Jednakże w innych sytuacjach dochodzi do procesu etykietowania, w wyniku, którego dana osoba zostaje uznana za przestępcę. Z kolei dewiacja wtórna pojawia się wtedy, gdy jednostka akceptuje przypisaną jej etykietę i zaczyna definiować samą siebie jako dewianta. W takim przypadku etykieta dewianta lub przestępcy staje się podstawą tożsamości jednostki, co prowadzi do utrwalenia bądź pogłębienia zachowań dewiacyjnych.

⁴ E. Lemert (1967) opisywał, że „dewiacja pierwotna jest wieloprzyczynowa, powstaje na skutek różnych czynników społecznych, kulturowych, psychologicznych i fizjologicznych występujących przypadkowo lub z określoną regularnością. Chociaż może być rozpoznawana społecznie, a nawet zdefiniowana jako niepożądana, to dewiacja pierwotna ma jedynie marginalny wpływ na strukturę psychiczną lub status osoby dewianta”. [...] Z kolei pojęcie dewiacji wtórnej związane jest „z odpowiedziami ludzi na problemy kreowane przez szczególną klasę reakcji społecznych na dewiację. Są to przede wszystkim problemy związane z faktem stygmatyzacji, kar, segregacji i kontroli społecznej. [...] Stają się one centralnymi faktami istnienia dla tych, którzy ich doświadczają, zmieniając strukturę psychiczną i tworząc specyficzną organizację ról społecznych i postaw wobec samego siebie”. „Wtórny dewiant [...] jest osobą, której życie i tożsamość jest zorganizowane wokół faktu dewiacji”.

Jak podkreśla Giddens (2006), żadne zachowanie nie jest przestępcze samo w sobie – to ludzie, poprzez ustanawianie reguł prawnych, decydują o tym, które działania zostają zdefiniowane jako przestępstwo.

Teorie konfliktu. Ich przedstawiciele – Ian Taylor, Paul Walton oraz Jock Young – odwołując się do elementów teorii konfliktu Karola Marksa, wskazywali, że dewiacja stanowi świadomy wybór jednostki, który może mieć charakter polityczny. Zdaniem autorów człowiek podejmuje zachowania dewiacyjne jako reakcję i odpowiedź na nierówności społeczne właściwe systemowi kapitalistycznemu, a przestępczość należy postrzegać jako element szerszego kontekstu społeczno-ekonomicznego i politycznego. Koncepcja ta określana jest również mianem teorii kryminalnych konfliktów lub kryminologii krytycznej. Taylor, Walton i Young uważani są jednocześnie za przedstawicieli nurtu nowej kryminologii, która koncentruje się na wyjaśnianiu, dlaczego niektóre zachowania oraz grupy społeczne podlegają procesowi etykietowania jako dewiacyjne. W ich ujęciu dewiacja nie stanowi obiektywnej cechy zachowania, lecz jest społecznym konstruktem wynikającym z mechanizmów władzy i kontroli społecznej. Najważniejsze cechy nowej kryminologii w odniesieniu do teorii dewiacji przedstawia rysunek 3.

Rysunek 3. Kluczowe cechy nowej kryminologii w odniesieniu do teorii dewiacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Błachut i in., 2001)

Kontynuatorzy rozumienia dewiacji w perspektywie „nowej kryminologii”, poprzez prowadzone badania i analizy, wskazywali m.in., że:

- panika moralna związana z przestępczością (np. napadami ulicznymi) może być celowo podsycana przez państwo oraz środki masowego przekazu, a jej funkcją jest odwrócenie uwagi społeczeństwa od innych problemów, takich jak rosnące bezrobocie czy obniżenie płac (badania Stewarta Halla z lat siedemdziesiątych XX wieku w Wielkiej Brytanii);
- prawo stanowi narzędzie władzy, służące jej utrzymaniu oraz zapewnieniu grupie rządzącej pozycji uprzywilejowanej. W sytuacji pogłębiających się nierówności między klasą panującą a klasą pracującą prawo staje się środkiem reprodukcji istniejącego układu sił. Co więcej, wymiar sprawiedliwości koncentruje się na ściganiu drobnych przestępstw popełnianych przez słabsze grupy społeczne, zamiast skutecznie zwalczać tzw. „przestępstwa w białych kołnierzykach” (badania Williama Chamblissa z lat siedemdziesiątych XX wieku w USA).

Podkreślić należy, że powyższe analizy ujmują przestępczość przede wszystkim w kontekście nierówności społecznych i konfliktu interesów między grupami społecznymi. Najistotniejsze jest jednak to, iż przestępczość występuje we wszystkich warstwach społecznych, natomiast reakcja wymiaru sprawiedliwości wobec poszczególnych grup nie jest jednolita (Giddens, 2006).

Teorie kontroli zakładają, że dewiacja jest skutkiem zachowania równowagi między impulsami do czynów zabronionych a mechanizmem kontroli społecznej. Źródłem działań przestępczych jest zatem motywacja przestępcza, która nie poddaje się istniejącym mechanizmom regulacyjnym. Travis Hirschi twierdził, że człowiek z natury jest skłonny do egoizmu, a dewiacja pojawia wówczas, gdy więzi społeczne łączące jednostkę ze społeczeństwem konformistycznym ulegają osłabieniu lub całkowitemu zerwaniu. Autor wyróżnił cztery podstawowe elementy tych więzi: przywiązanie, zobowiązanie, zaangażowanie oraz przekonanie. Opis poszczególnych typów więzi, które łączą jednostkę ze społeczeństwem i porządkiem prawnym przedstawia rysunek 4.

Typy więzi	przywiązanie to emocjonalny związek z najbliższym otoczeniem społecznym i pewnego rodzaju przymus psychologiczny w przestrzeganiu norm
	zobowiązanie to racjonalna refleksja dokonywanych wyborów, na podstawie rachunku zysków i strat, jakie społecznie uznane normy jednostka przestrzega
	zaangażowanie to zaabsorbowanie jednostki w działania, które są zgodne z prawem, a to powoduje, że nie ma ona czasu na działania nonkonformistyczne
	przekonanie to wewnętrzna gotowość do przestrzegania norm

Rysunek 4. Typy więzi łączących jednostkę ze społeczeństwem wg Hirschiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Szymański, 2010; Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2017)

W przypadku, gdy wymienione na rysunku cztery rodzaje więzi są wystarczająco silne, wspomagają one kontrolę społeczną i zachowania konformistyczne, powodując ograniczenie swobody jednostki w łamaniu norm. Natomiast w sytuacji, gdy więzi te nie osiągają odpowiedniego poziomu, może dochodzić do zachowań przestępczych lub dewiacyjnych. Hirschi podkreślał również, że młodocianymi przestępcami zostają przede wszystkim osoby o niskim poziomie samokontroli, co wynika z nieprawidłowej socjalizacji w rodzinie i szkole (Giddens, 2006).

Jak wskazuje Hołyst, mimo opisanych założeń teorii kontroli istnieje jeszcze jedna sytuacja, która prowadzi do zahamowania podjęcia działania przestępczego. Nawet jeśli u jednostki występuje brak wymienionych rodzajów więzi (nie jest ona ani przywiązana, ani zobowiązana, ani zaangażowana, ani przekonana), nie popełnia ona przestępstw, gdyż obawia się surowej i nieuchronnej kary. Działa wówczas tzw. prewencja ogólna, wynikająca z rygorystycznego ustawodawstwa karnego (Hołyst, 2007).

Wśród teorii kontroli na uwagę zasługuje również teoria samokontroli opracowana przez Michaela Gottfredsona i Tralisa Hirschiego. Niski poziom samokontroli (objawiający się impulsywnością, małą wrażliwością, skłonnością do ryzyka oraz doraźnym podejściem do celów) jest główną przyczyną zaburzonych zachowań i wynika z niewłaściwego wychowania, przejawiającego się m.in. nieadekwatnym monitorowaniem, nierozpoznawaniem dewiacji oraz niekonsekwentnym karaniem.

Dla osób o niskiej samokontroli przestępstwa są atrakcyjne, ponieważ oferują łatwą, prostą i natychmiastową gratyfikację (np. pieniądze bez pracy) przy minimalnym wysiłku, niewielkich umiejętnościach oraz ograniczonym planowaniu. Jednocześnie takie działania często prowadzą do niewielkich lub znikomych korzyści długoterminowych i kolidują z długofalowymi zobowiązaniami, takimi jak praca czy rodzina (Gottfredson i Hirschi, 1990).

Autorzy teorii podkreślają, że samokontrola i jej rozwój są produktem wczesnej socjalizacji i wynikają ze skuteczności takich procesów, jak wychowanie, dyscyplina oraz kontrola (Gottfredson i Hirschi, 1990).

1.1.4. TEORIE INTEGRACYJNE WYJAŚNIAJĄCE ZACHOWANIA DEWIACYJNE (PRZESTĘPCZE)

Współczesne podejścia teoretyczne wyjaśniające zachowania przestępcze jednostek nie ograniczają się wyłącznie do jednej grupy czynników, tj. biologicznych, psychologicznych czy społecznych, lecz starają się integrować różnorodne grupy czynników. Przykładem takiego podejścia są m.in. teoria przestępczości jako stylu życia Glena Davida Waltersa oraz integracyjna teoria zachowania przestępczego Marca Leblanca.

Teoria przestępczości jako stylu życia Waltersa opiera się na założeniu, że na pojawienie się zachowań przestępczych wpływają zarówno czynniki psychologiczne, jak i socjologiczne. Bazuje ona m.in. na teorii zróżnicowanych powiązań Sutherlanda, teorii kontroli społecznej Hirschiego oraz teorii naznaczenia Lemerta. Według tej koncepcji człowiek z natury dąży do natychmiastowego zaspokojenia swoich potrzeb, a proces socjalizacji kształtuje jego pozytywne wybory. W związku z tym dewiacja lub zachowanie przestępcze stanowią niefortunny sposób realizacji zadań rozwojowych. Zdaniem Waltersa (1990) przestępczość jest stylem życia charakteryzującym się brakiem odpowiedzialności, pobłażliwością wobec samego siebie, narzucającym się zachowaniem oraz ciągłym łamaniem norm. Autor teorii wyróżnia dwa modele przestępczej aktywności człowieka: model przestępczego stylu życia oraz model przestępczego stylu myślenia. Walters (1990) tworząc swoją teorię, sformułował dziesięć hipotez roboczych, które wyznaczają jej ramy. Są to następujące postulaty:

1. Przestępczość można rozumieć jako styl życia charakteryzujący się ogólnym poczuciem nieodpowiedzialności, egoistycznymi zainteresowaniami,

- natarczywym podejściem do relacji międzyludzkich oraz ciągłym łamaniem reguł społecznych, prawa i obyczajów.
2. Warunki wpływają na rozwój przestępczego stylu życia głównie w trzech obszarach: fizycznym, społecznym i psychologicznym.
 3. Warunki mogą ograniczać możliwości jednostki, lecz nie determinują jej wyborów.
 4. Zachowanie człowieka prowadzącego przestępczy tryb życia jest nastawione na ponoszenie destrukcyjnych strat oraz omijanie obowiązujących norm w sposób niezgodny z porządkiem społecznym.
 5. Osoba prezentująca przestępczy styl życia charakteryzuje się specyficznym sposobem myślenia, który zarówno uzasadnia i wzmacnia aktywność przestępczą, jak i ją usprawiedliwia.
 6. Treść i proces przestępczego myślenia występują w ośmiu wzorach poznawczych, które umożliwiają jednostce podejmowanie działań przestępczych.
 7. Aby doszło do przestępstwa, konieczna jest okazja, stanowiąca niezbędny warunek jego zaistnienia.
 8. Motywacja działań przestępczych składa się z czterech podrzędnych modułów organizacyjnych: złość-bunt, siła-kontrola, podniecenie-przyjemność, chciwość-lenistwo.
 9. Zdarzenia przestępcze można rozumieć jako złożone powiązania myśli, motywów i zachowań antyspołecznych.
 10. Ponieważ zachowanie jest wynikiem postawy i myślenia przestępczego, nie można zmienić zachowania przestępcy bez zmiany jego sposobu myślenia i motywacji do działania (szerzej: Walters, 1990).

Przedstawiona przez Waltersa (2006) teoria wskazuje, że specyficzny, przestępczy styl życia opiera się na charakterystycznym systemie oraz sposobie myślenia, definiowanym jako: treść (tj. zawartość myślenia) oraz proces prowadzący do rozpoczęcia i utrzymania zachowań charakteryzujących się notorycznym łamaniem prawa. Autor wyznaczył osiem stylów myślenia związanych z zachowaniami przestępczymi (zob. rysunek 5).

Przestępcze style myślenia:
1. Uśmierzanie: osoby racjonalizują lub usprawiedliwiają podejmowane zachowania przestępcze poprzez obwinianie innych za swoją sytuację, szukają one winy w różnych zewnętrznych źródłach, takich jak wychowanie lub okoliczności społeczne.
2. Odcięcie: przestępcy szybko ignorują negatywne emocje lub konsekwencje, które mogłyby zapobiec popełnieniu czynów przestępczych, wykazują izolowanie się od odpowiedzialności odcinając się od odstraszającej roli kary.
3. Roszczeniowość: przestępcy są przekonani, że mają prawo do innych zachowań niż reszta ludzi, co odczuwają jako przyzwolenie do swoich działań.
4. Zorientowanie na siłę: osoby wykazują potrzebę kontroli, dominacji i władzy nad innymi, co może prowadzić do zachowań przestępczych.
5. Sentymentalizm: przestępcy usprawiedliwiają działania przestępcze poprzez odwołanie się do pozytywnych emocji, takich jak: miłość lub lojalność wobec grupy, nawet przy jednoczesnym angażowaniu się w działania antyspołeczne; przedstawiają się jako niewinni i uczciwi.
6. Hiperoptyzmizm: osoby mają nierealistyczną wiarę w prawdopodobieństwo pozytywnych wyników działalności przestępczej oraz niedoceniają ryzyka i negatywnych konsekwencji działań.
7. Bierność poznawcza: osoby podejmujące działania przestępcze charakteryzuje lenistwo w myśleniu i działaniu, przejawiają one niechęć do wysiłku i poddają się własnym często nierozsądnym pomysłom działania.
8. Brak ciągłości działania: osoby cechuje mała wytrwałość, porzucanie podjętych działań, niedotrzymywanie zobowiązań i porzucanie swoich celów.

Rysunek 5. Style myślenia przestępczego (moduły poznawcze) wg Waltersa

Źródło: opracowanie własne, na podstawie (Stanik, 2013)

Jak wskazuje Stanik (2013), prezentowana teoria szczegółowo opisuje:

1. Zaangażowanie przestępcze jako styl życia jednostki, uwzględniające:
 - warunki wejściowe – dotyczące kontaktów i interakcji jednostki z otoczeniem, zmienności stymulacji do określonego zachowania oraz obrazu własnej osoby;
 - proces wyboru określonego rodzaju zachowania – dokonywany jako krystalizacja decyzji życiowych w kontekście obaw i strachu przed karą (pierwotny motyw działania przestępczego);
 - moduły poznawczo-ewaluacyjne przetwarzania informacji – odpowiedzialne za rozpoznanie bodźców i podjęcie decyzji ukierunkowującej działanie przestępcze;
 - zachowanie przestępcy, obejmujące: łamanie norm społecznych (poprzedzone usprawiedliwianiem i odcinaniem się od konsekwencji), narzucanie się interpersonalne (poprzedzone modulem roszczeniowości i zorientowaniem

na moc), pobłażanie sobie (poprzedzone modułem sentymentalizmu i bierności poznawczej) oraz brak odpowiedzialności (poprzedzony modułem hiperoptymizmu i braku konsekwencji działania).

2. Mechanizm powtarzania zachowań przestępczych w obrębie stylu życia, który obejmuje:
 - warunki wejściowe – dotyczące sytuacji lub okazji do popełnienia przestępstwa oraz wewnętrznego stanu jednostki w dwóch wymiarach: ryzykowanie i wsparcie poznawcze (poczucie bezpieczeństwa) oraz pobudzenie i mitygacja (poczucie spokoju);
 - inicjację zachowań – w ramach której jednostka analizuje zyski i straty oraz bazuje na historii wzmocnień, wpływach rozwojowych i wzorach decyzji życiowych, oceniając trafność lub omyłność swoich działań;
 - proces oceny i pojawienia się wybranych modułów poznawczych – złość lub bunt uruchamia moduł usprawiedliwiania i odcinania się, siła lub kontrola uruchamia moduł orientacji na siłę i roszczeniowości, podniecenie lub przyjemność uruchamia moduł sentymentalizmu i hiperoptymizmu, a chciwość lub lenistwo – moduł bierności poznawczej i braku konsekwencji działania;
 - skutek procesu, którym jest podjęcie konkretnego zachowania przestępczego lub jego zaniechanie (szerzej: Walters, 1990).

Wykorzystując teorię stylów przestępczego myślenia, Małgorzata Rode (2013) badała mechanizmy uwarunkowań stylów myślenia przestępczego nieletnich. W wyniku eksploracji ustaliła, że wzory myślenia przestępczego mają zróżnicowane podłoże etiologiczne:

- u dziewcząt dominowały roszczeniowość i zorientowanie na siłę,
- u chłopców przeważała indolencja poznawcza oraz brak ciągłości działania.

Podsumowując, zachowanie przestępcze jest bezpośrednio powiązane ze sposobem myślenia i postawami jednostki, co oznacza, że aby nastąpiła zmiana w zachowaniu, konieczna jest uprzednia zmiana procesów poznawczych. Teoria opisuje przestępczość jako styl życia, w którym decyzje o zaangażowaniu się w czyny przestępcze kształtowane są przez złożone procesy poznawcze, takie jak analiza kosztów i korzyści oraz pierwotne motywy działania, które mogą podlegać interwencjom mającym na celu zmianę sposobu myślenia.

Z kolei **integracyjna teoria zachowania przestępczego Leblanca** wskazuje, że zarówno czynniki społeczne, jak i psychologiczne, w kontekście regulacji psychospołecznej jednostki, są odpowiedzialne za powstanie zachowań przestępczych. Teoria ta wyjaśnia nie tylko zachowania przestępcze nieletnich, lecz również zachowania paraprzestępcze oraz nieprzystosowanie społeczne młodzieży. Wyjątkowym elementem opracowania teorii była teoria kontroli społecznej Hirschiego, wykorzystująca elementy więzi jako czynniki odpowiedzialne za występowanie zachowań dewiacyjnych. Zdaniem autora, same więzi nie wystarczają do wytłumaczenia przestępczości – zachowania nienormatywne wynikają również ze słabości mechanizmów regulacji (przywiązania, zaangażowania), ograniczonego rozwoju psychicznego, braku więzi z otoczeniem oraz deficytu powściągów społecznych (zob. rysunek 6).

Rysunek 6. Zmienne wyjaśniające zachowania dewiacyjne/przestępcze w teorii Leblanca
Źródło opracowanie własne na podstawie (Pytko, 2005)

Jak wynika z rysunku 6, teoria Leblanca zakłada, że jednostki, które nie angażują się w zachowania dewiacyjne, są ograniczane przez interakcję czterech mechanizmów kontroli. Konkretnie, Leblanc twierdził, że jednostki podporządkowują się konwencjonalnym standardom, ponieważ są związane ze społeczeństwem, posiadają prospołeczne wzorce w swoim życiu, mają wewnętrzne i zewnętrzne powściągi oraz troszczą się o swoje otoczenie.

Dodatkowo, w ciągu życia znaczenie instytucji społecznych i ich wpływ na jednostkę ulega zmianie – na przykład dzieci są angażowane w naukę w szkole, a dorośli w pracę. Jeśli chodzi o więzi międzyludzkie, tj. przywiązanie do innych osób, jest to, jego zdaniem, najważniejsza więź dla człowieka. Przywiązanie do rodziców, rówieśników czy małżonków sprzyja zachowaniom konwencjonalnym, umożliwiając internalizację norm społecznych. Na przykład, jeśli córka jest

przywiązana do ojca i zależy jej na jego opinii, zdecyduje się nie angażować w zachowania, które mogłyby zagrozić ich relacji. Im silniejsza jest jej więź z ojcem, tym bardziej prawdopodobne jest przyjęcie jego norm za własne.

Ponadto zaangażowanie jednostki w instytucje, takie jak szkoła, praca czy religia, również może powstrzymywać ją przed zachowaniami dewiacyjnymi, ponieważ takie działania mogłyby zniszczyć wysiłek włożony w osiągnięcie sukcesu w tych obszarach życia. Na przykład osoby mocno zaangażowane w swoją pracę będą brały pod uwagę koszty i korzyści popełnienia czynu przestępczego, uwzględniając jego wpływ na ich zatrudnienie.

Prezentowana teoria była rozwijana i empirycznie weryfikowana przez Leblanca i jego współpracowników. W wersji opracowanej przez Leblanca, Ouimeta i Tremblay'a przestępczość przedstawiana jest jako wynik osłabienia mechanizmu kontroli zachowań, na co wpływają zarówno warunki poprzedzające, jak i cztery wzajemnie oddziałujące komponenty samego mechanizmu kontroli (zob. tabela 1).

Tabela 1. Schemat czynników wpływających na zachowania przestępcze w zintegrowanej teorii kontroli zachowań przestępczych

Kategoria czynnika	Specyficzny czynnik	Opis i wpływ na przestępczość
I. Warunki poprzedzające Czynniki pośrednio wpływające na rozwój mechanizmu kontroli; Nie są bezpośrednimi przyczynami przestępczości; Ich wpływ jest mediowany przez mechanizmy kontroli.	Płeć	Ogólny wpływ na względne znaczenie komponentów mechanizmu kontroli i stopień przestępczości.
	Status społeczny rodziny	Określa rozwój więzi społecznych, charakter powiezi społecznych i trudności we wchodzeniu w rolę nastolatka. Niska pozycja społeczno-ekonomiczna rodziny może zakłócać więź z rodzicami.
	Poziom inteligencji	Wpływa na charakter funkcjonowania psychologicznego.
	Zdolności biologiczne	Wpływają na możliwości poprawy kontroli (np. osobowość, więzi). Niedobory biologiczne i trudny temperament mogą ograniczać rozwój allocentryzmu i funkcji poznawczych.
	Pozycja jednostki w strukturze społecznej	Kontekstowy zestaw warunków wpływających na zdolności biologiczne jednostki i organizację czterech środków kontroli (więzi, allocentryzmu, powiezi, modeli).

Kategoria czynnika	Specyficzny czynnik	Opis i wpływ na przestępczość
II. Mechanizm kontroli zachowań Oslabienie tego mechanizmu (składającego się z czterech wzajemnie oddziałujących komponentów) jest bezpośrednio związane z rozwojem przestępczości.	1. Więzi społeczne	Solidne więzi ze społeczeństwem, w połączeniu z normalnym rozwojem psychicznym, chronią nastolatka przed zachowaniami przestępczymi. Słabe więzi z rodzicami są istotnym predyktorem przestępczości dorosłych.
	Stopień przywiązania	Do ludzi (rodzice, inni dorośli, rówieśnicy). Jest warunkiem wstępnym dla zaangażowania i zobowiązania.
	Stopień zaangażowania	W instytucje społeczne i konwencjonalne działania (praca, szkoła, sport, hobby).
	Stopień zobowiązania	Do instytucji społecznych (np. edukacji).
	2. Powściągi społeczne	Niewłaściwe, chaotyczne lub nieobecne ograniczenia są bezpośrednimi i proksymalnymi przyczynami zachowań dewiacyjnych. Wrażliwość na ograniczenia zależy od więzi, allocentryzmu i wpływów prospołecznych.
	Powściągi wewnętrzne	Internalizacja norm społecznych, podporządkowanie się przyjętym zasadom, wiara w prawomocność norm, postrzegana pewność i surowość sankcji. Wewnętrzna presja do dostosowania się.
	Powściągi zewnętrzne	Presje i sankcje ze strony otoczenia, kontrola i nadzór (rodzice, szkoła), kary. Mogą być formalne (szkoła, wymiar sprawiedliwości) lub nieformalne (rodzice, rówieśnicy, nauczyciele).
	3. Charakter funkcjonowania psychologicznego	Rozwój psychiczny od prymitywizmu do bogatego życia psychicznego, prowadzący do zmniejszenia naturalnego egocentryzmu. Niskie funkcjonowanie psychologiczne wiąże się z osobowością egocentryczną.
	Egocentryczna osobowość	Charakteryzuje się niezdolnością do radzenia sobie z wymogami społecznymi, przejawia negatywizm (wrogość), czuje się niepewna (ma złe samopoczucie) i daje priorytet osobistym potrzebom. Uporczywy egocentryzm jest silnie związany z niską kontrolą i przestępczością.
	Allocentryzm	Postawa przeciwna do egocentryzmu, przejawiająca się troską o otoczenie i zachowaniem zorientowanym na innych. Sprzyja trwałym więziom, wrażliwości na ograniczenia społeczne i preferowaniu wpływów prospołecznych.
	4. Konformizm z rolą nastolatka	Dostosowanie się do wymagań społecznych dla tej grupy wiekowej.
	Dobre funkcjonowanie w szkole	Jednostka ma dobre wyniki w nauce i jest zaangażowana w działania szkolne. Problemy w szkole są jednymi z najważniejszych predyktorów przestępczości młodzieży i dorosłych.
	Utrzymywanie kontaktów z konwencjonalnymi przyjaciółmi	Nonkonformizm (konflikty w szkole, dewiacyjni rówieśnicy) jest wspierany przez brak bliskich więzi, opóźniony rozwój psychologiczny i brak wystarczających powiezi społecznych, prowadząc do marginalizacji.

Kategoria czynnika	Specyficzny czynnik	Opis i wpływ na przestępczość
III. Modele zachowań	Prospołeczne modele zachowań	Promują konformizm ze społeczeństwem.
	Antyspołeczne modele zachowań	Koledzy dewiacyjni są ważną przyczyną przestępczości młodzieńczej. Niskie poczucie samokontroli prowadzi do życia ulicznego i przynależności do grup dewiacyjnych.
	Dostępność „rutynowych działań”	Sprzyjają dewiacji.
IV. Wczesniejsze zachowania dewiacyjne	Dewiacyjne zachowania w okresie młodzieńczym	Są najsilniejszym predyktorem późniejszej przestępczości dorosłych. W przypadku przestępczości nieletnich obejmują bunt przeciwko rodzinie i ujawniają się m.in. poprzez niewłaściwe zachowania w szkole.

Źródło: opracowanie własne na podstawie (LeBlanc, 1994, 2005; LeBlanc i in., 1988)

Wszystkie czynniki wymienione w tabeli 1 wzajemnie na siebie oddziałują, tworząc złożony system determinujący rozwój i przebieg zachowań dewiacyjnych w ciągu życia człowieka. Jednocześnie należy wskazać, że autorzy teorii wyróżnili trzy strefy wytwarzania się zachowań dewiacyjnych, w tym przestępczych:

1. Strefa przestępczości – obejmuje zachowania przestępcze, aspołeczne oraz socjopatyczne.
2. Strefa marginalizacji – obejmuje przestępstwa popełniane przez przestępców neurotycznych, marginalnych, osoby o osobowości nieadekwatnej lub niedojrzałej oraz konformistów.
3. Strefa zsocjalizowania – obejmuje nieletnich przestępców prawidłowo rozwiniętych, popełniających wykroczenia i drobne przestępstwa, nieletnich bez zaburzeń psychologicznych oraz osoby, które popełniają przestępstwa, ale ich aktywność przestępcza ma charakter problematyczny i ograniczony (Pytko, 2005).

Można wskazać, że mechanizm kontroli modeli prospołecznych wiąże się z kontaktem jednostki z wpływami antyspołecznymi. Do takich wpływów współcześnie zalicza się: pokazywanie przemocy w internecie lub telewizji, granie w brutalne gry wideo, bycie świadkiem zachowań dewiacyjnych rodziców lub małżonka, przynależność do antyspołecznych grup rówieśniczych lub subkultur dewiacyjnych, kontakt z osobami przestępczymi oraz wykonywanie rutynowych czynności obejmujących obserwację przemocy w codziennym życiu. Zgodnie z teorią, osoby narażone na silniejsze wpływy antyspołeczne są bardziej skłonne do angażowania się w zachowania dewiacyjne. Na przykład osoba, która ma

antyspołecznych przyjaciół, gra w brutalne gry wideo i jest świadkiem zachowań antyspołecznych w drodze ze szkoły do domu, jest bardziej narażona na popełnianie przestępstw niż osoba, której rodzice przejawiają zachowania prospołeczne i są świadkami przemocy jedynie w telewizji (Culler i Wilcox, 2010).

1.2. ENDOGENNE I EGZOGENNE DETERMINANTY WYKOLEJENIA SPOŁECZNEGO OSÓB NIELETNICH

Zjawisko wykolejenia społecznego dzieci i młodzieży, określane również mianem niedostosowania społecznego (Szymański, 2010), stanowi problem o dużym znaczeniu społecznym. Z tego względu znajduje się ono w centrum zainteresowania badaczy oraz praktyków zajmujących się problematyką przestępczości nieletnich. Wskazują oni, że geneza niedostosowania społecznego i zachowań przestępczych ma charakter złożony, a jej determinanty rozpatrywane są zarówno w kategoriach endogennych (biopsychicznych), jak i egzogennych (środowiskowych) (Chylińska i in., 2019; Hołyst, 2004; Szymański, 2010).

Czynniki endogenne związane są z wewnętrzną strukturą psychofizyczną jednostki, obejmującą psychikę, konstrukcję biologiczną oraz indywidualne predyspozycje. Odgrywają one istotną rolę w wyjaśnianiu zaburzonych zachowań nieletnich. W literaturze przedmiotu najczęściej wyróżnia się następujące obszary:

1. Czynniki biologiczne i genetyczne – obejmujące m.in. wrodzone zaburzenia funkcjonowania układu nerwowego (np. ADHD, impulsywność), dziedziczne skłonności do agresji lub zaburzeń psychicznych, a także predyspozycje do uzależnień.
2. Cechy osobowościowe i temperamentalne – takie jak niska samokontrola, impulsywność, egocentryzm, zaburzenia emocjonalne (np. depresja, lęk, brak empatii), niedostatki w zakresie umiejętności rozwiązywania konfliktów oraz niska odporność na stres.
3. Rozwój poznawczy i emocjonalny – obejmujący m.in. opóźnienia w rozwoju poznawczym i moralnym, trudności w rozpoznawaniu norm społecznych, deficyty empatii i współczucia, a także ograniczoną zdolność przewidywania konsekwencji własnych działań.
4. Doświadczenia traumatyczne – takie jak doświadczanie przemocy, wykorzystywanie seksualne, utrata bliskiej osoby, a także występowanie PTSD i innych zaburzeń związanych z przeżytym stresem.

Psychologowie wskazują, że istotną determinantą popełniania przestępstw przez nieletnich są różnorodne zaburzenia osobowości⁵. Z tego względu na etapie

⁵ Badacze stwierdzali związek pomiędzy nieprawidłowościami w rozwoju osobowości a skłonnością do zachowań antyspołecznych (Kiliszek, 2013; Kucharewicz, 2008).

postępowania przed sądem rodzinnym i nieletnich – zarówno w sprawach dotyczących demoralizacji, jak i czynów karalnych – przeprowadza się szczegółową diagnozę jednostki. W ramach postępowania diagnostycznego analizie poddaje się przede wszystkim takie elementy, jak: stan zdrowia (ze szczególnym uwzględnieniem zdrowia psychicznego), stosunek do uzależnień, wiek, płeć, poziom inteligencji oraz cechy charakteru. Zwraca się również uwagę na występowanie u osób niedostosowanych społecznie zaburzeń w postaci osobowości antyspołecznej czy psychopatii. W literaturze przedmiotu dodatkowo podkreśla się znaczenie agresywności jako cechy szczególnie sprzyjającej przestępczości. Agresja bowiem u jednostek niedostosowanych społecznie występuje znacznie częściej niż u młodzieży, która przeszła proces socjalizacji w sposób prawidłowy (Włodarczyk-Madejska i Kopeć, 2022).

W grupie egzogennych determinantów wykolejenia społecznego (niedostosowania społecznego) wymienia się czynniki oddziałujące na jednostkę z zewnątrz. Do najważniejszych uwarunkowań środowiskowych należą:

1. Środowisko rodzinne. Rodzina zajmuje centralne miejsce w rozważaniach nad genezą niedostosowania społecznego, w tym także przestępczości nieletnich. To właśnie w rodzinie dokonuje się:

- proces socjalizacji dziecka, obejmujący mechanizmy identyfikacji, internalizacji norm, modelowania ról, kształtowania więzi emocjonalnych oraz uczenia się funkcjonowania w rolach społecznych;
- zaspokajanie podstawowych potrzeb członków, takich jak: bezpieczeństwo, przynależność, miłość, akceptacja i szacunek;
- kształtowanie systemu wartości oraz wzorców postępowania (Cudak, 2022; Szymański, 2010).

Rodzina, w której brakuje tych elementów, a w zamian obecne są zjawiska patologiczne – takie jak alkoholizm, przestępczość, prostytucja, konflikty, agresja, nadmiernie surowe kary czy niewłaściwe metody wychowawcze (autokratyczne, liberalne, niekonsekwentne) – przestaje pełnić funkcję oazy bezpieczeństwa, wsparcia i stabilności (Szlendak, 2010). Podobnie negatywnie oddziałuje częsta zmiana opiekunów czy środowisk wychowawczych. W rezultacie sprzyja to kształtowaniu niepożądanych wzorców zachowań, deformuje osobowość dziecka i zwiększa ryzyko jego niedostosowania społecznego.

Występujące w rodzinie dysfunkcje stanowią istotny czynnik kryminogeny i mogą obejmować:

- zakłócenia i napięcia w komunikacji małżeńskiej,
- osłabienie lub zanik więzi emocjonalnych, obojętność uczuciową rodziców,
- brak troski o dziecko i niezaspokajanie jego potrzeb psychicznych,
- nieprawidłowe postawy rodzicielskie (niespójność, nadmierny rygorizm, liberalizm, odrzucenie, nadopiekuńczość),
- reprezentowanie przez rodziców dysfunkcyjnych typów osobowości (np. autokratycznych, pedantycznych, niezrównoważonych, chłodnych emocjonalnie, nieszczęśliwych),
- obecność zachowań patologicznych w rodzinie: alkoholizm (uznawany za czynnik szczególnie silny), przestępczość, narkomania, prostytutka,
- ostre i przewlekłe konflikty wewnątrzrodzinne,
- pozbawienie opieki (sieroctwo naturalne lub społeczne, czasowa separacja od rodziców),
- brak środków materialnych (ubóstwo, bezrobocie).

Zdaniem Farrington (1995), to właśnie dysfunkcjonalna rodzina w największym stopniu determinuje kształtowanie się przestępczej drogi życiowej nieletniego. Autor ten wyróżnia takie czynniki ryzyka w środowisku rodzinnym, jak: zaburzenia w zachowaniu rodzeństwa, ubóstwo materialne, niewłaściwe metody wychowawcze stosowane przez rodziców, konflikty między małżonkami oraz wczesna separacja dziecka (w wieku 8–10 lat) od najbliższej rodziny.

Z kolei Clive R. Hollin, Deborah Browne i Emma J. Palmer (2004), analizując wyniki badań kryminologicznych i psychologicznych, wskazują na następujące determinanty przestępczości występujące w środowisku rodzinnym:

- przestępczość rodziców, w szczególności ojca, która istotnie zwiększa prawdopodobieństwo podejmowania przez dziecko zachowań kryminalnych,
- posiadanie rodzeństwa o skłonnościach przestępczych, co potęguje ryzyko wejścia nieletniego na drogę przestępczą,
- niskie kompetencje wychowawcze rodziców, sprzyjające rozwojowi zachowań aspołecznych u dziecka,
- brak poczucia bezpieczeństwa, lęk separacyjny oraz trudności w nawiązywaniu przez niemowlęta i małe dzieci bezpiecznej więzi z pierwotnym opiekunem, które mogą stanowić podłoże kształtowania się zachowań przestępczych w późniejszych etapach życia – w okresie adolescencji oraz dorosłości.

2. Środowisko szkolne. Szkoła, obok rodziny, stanowi jedno z kluczowych środowisk kształtujących proces socjalizacji i wywierających istotny wpływ na rozwój oraz ewentualne zaburzenia w zachowaniu nieletnich. Jej rola w tym zakresie jest wielowymiarowa i może przejawiać się w trzech perspektywach:

- szkoła może stanowić pierwotną przyczynę zaburzeń zachowania,
- może być miejscem, w którym ujawniają się trudności istniejące wcześniej,
- bywa również ogniwem w złożonym procesie patologizacji dziecka.

Wśród czynników generujących niedostosowanie społeczne w środowisku szkolnym wymienia się najczęściej:

1. Niepowodzenia szkolne. Definiowane są one jako rozbieżności między celami edukacyjnymi a rzeczywistymi osiągnięciami uczniów, a także jako kształtowanie się negatywnego stosunku młodzieży do wymagań szkoły. Mogą one przybierać postać:
 - jawną – wyrażającą się w postaci słabych ocen, drugoroczności,
 - ukrytą – przejawiającą się w brakach wiedzy niewidocznych w ocenach, lecz zagrażających dalszej karierze szkolnej.

Rozwój niepowodzeń szkolnych przebiega w kilku etapach: od pojawienia się niedostrzegalnych braków i braku zainteresowania lekcjami, przez ich pogłębianie, uzyskiwanie ocen niedostatecznych (często z towarzyszącymi objawami neurotycznymi, zachowaniami buntowniczymi lub wycofaniem), aż po brak promocji do następnej klasy (Wojda, 2001).

Przyczyny niepowodzeń szkolnych mają charakter wieloczynnikowy i obejmują uwarunkowania biopsychiczne, społeczno-ekonomiczne i pedagogiczne. Do czynników biopsychicznych zalicza się m.in.: upośledzenie umysłowe, zaburzenia percepcji, wady słuchu, zaburzenia układu nerwowego, brak równowagi emocjonalnej, lękliwość, nerwowość, wzmożoną męczliwość, niską odporność na wysiłek, a także brak zainteresowania szkołą czy motywacji do nauki. W literaturze podkreśla się, że niepowodzeniom szkolnym często towarzyszą pierwsze symptomy niedostosowania społecznego.

2. Błędy wychowawcze i postawy nauczycieli. Nieprawidłowe warunki funkcjonowania szkoły, system wymagań niedostosowany do możliwości ucznia oraz niekorzystne cechy nauczyciela-wychowawcy mogą przyczyniać się do negatywnego nastawienia uczniów wobec szkoły.

Częstym zjawiskiem jest stosowanie przez nauczycieli tzw. stymulacji ujemnej, która polega na niechętnym stosunku do ucznia, podkreślaniu jego wad i błędów, porównywaniu z rówieśnikami osiągającymi lepsze wyniki oraz lekceważeniu jego potrzeb. Prowadzi to do utraty poczucia odpowiedzialności, obniżenia motywacji i negatywnego nastawienia do instytucji szkolnej.

Wśród postaw nauczycieli sprzyjających niedostosowaniu społecznemu uczniów wymienia się m.in.:

- autorytaryzm i nadmierny rygorizm – powodujące u ucznia poczucie zagrożenia, zmęczenie, objawy nerwicowe oraz zachowania buntownicze,
- niesprawiedliwe ocenianie – uzależnianie ocen od czynników pozamerytorycznych, co prowadzi do narastania braków w wiedzy oraz wzajemnej niechęci ucznia i nauczyciela, która nierzadko przenosi się na całą instytucję,
- traktowanie uczniów w sposób zbiorowy, bez indywidualizacji – słaba znajomość psychiki i potrzeb zdrowotnych uczniów oraz mechaniczne realizowanie programu pogłębiają trudności wychowawcze i utrwalają negatywne postawy wobec szkoły (np. wagarowanie, nieodrabianie lekcji) (Kozimor-Cyganik, 2023).

3. Wpływ środowiska rówieśniczego w szkole. Grupy rówieśnicze, szczególnie w okresie adolescencji, odgrywają kluczową rolę w kształtowaniu postaw społecznych i tożsamości młodzieży. Wzrost znaczenia grupy koleżeńskiej przy jednoczesnym osłabieniu więzi rodzinnych sprzyja pojawianiu się zachowań dewiacyjnych.

Badania wskazują, że pozycja socjometryczna ucznia w zespole klasowym (np. bycie niepopularnym lub odrzuconym) prowadzi do poczucia wyobcowania oraz objawów nieprzystosowania społecznego. Subiektywne poczucie niskiego statusu w klasie sprzyja izolacji i skłonności do zachowań destruktywnych. Ponadto, wysoki poziom aprobaty dla zachowań antyspołecznych w grupach rówieśniczych oraz obecność zachowań nieakceptowanych społecznie w środowisku szkolnym stanowią istotny czynnik ryzyka niedostosowania społecznego i przestępczości nieletnich (Szymański, 2013; Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2017; Śliwa, 2015).

4. Problemy organizacyjne i systemowe szkoły. W tej grupie czynników wymieniamy takie procesy jak:
 - niewłaściwe zarządzanie placówką i chaos organizacyjny,
 - złe warunki lokalowe, przeludnienie klas, braki kadrowe,
 - bezosobowe relacje nauczyciel-uczeń,

- słaba komunikacja między nauczycielami, uczniami i rodzicami,
- konflikty między nauczycielami przenoszone na uczniów.

Wszystkie te elementy rodzą napięcia, poczucie zagrożenia, wrogość i agresję, a także mogą prowadzić do obniżenia nastroju, rozwoju zaburzeń nerwicowych czy podejmowania zachowań przestępczych (Bałandynowicz, 2006).

3. Środowisko rówieśnicze poza szkołą. Przynależność nieletnich do grup nieformalnych (paczki, grupy koleżeńskie, bandy czy gangu) zaspokaja silną potrzebę przynależności, charakterystyczną dla dzieci i młodzieży (szerzej: Kokociński, 2011). W strukturze takiej grupy młody człowiek poszukuje również zaspokojenia innych potrzeb, takich jak uznanie, akceptacja czy poczucie bezpieczeństwa. To właśnie w niej nawiązuje więzi emocjonalne, których często brakuje w rodzinie (Paskiewicz, 2013). Dla jednostek osamotnionych, pozbawionych opieki rodzicielskiej lub doświadczających niepowodzeń szkolnych, atrakcyjność grup nieformalnych jest szczególnie duża – przyciągają one, imponują, a niekiedy zapewniają substytut rodzinnego wsparcia. Jak zauważa Lesław Pytko, istnieją sytuacje, w których grupa rówieśnicza może przekształcić się w grupę przestępczą bądź wywierać demoralizujący wpływ na jednostkę wcześniej niezdeformowaną społecznie (szerzej: Pytko, 2011; Szymański, 2010).

Negatywne oddziaływania grup rówieśniczych na zachowania nieletnich przejawiają się także poprzez uczestnictwo w subkulturach młodzieżowych. Środowisko rówieśnicze staje się wówczas przestrzenią podejmowania działań społecznych, w tym zachowań agresywnych. Agresja służy młodym ludziom zarówno do realizacji potrzeb materialnych, jak i niematerialnych (np. uznania, dominacji). W szczególności u chłopców w okresie adolescencji dążenie do zdobycia wysokiej pozycji w grupie oraz poszukiwanie silnych doznań może prowadzić do zachowań ryzykownych – przykładem są rozboje dokonywane bezrefleksyjnie, pod presją kolegów (Kwiatkowska, 2019).

W literaturze przedmiotu wymienia się szereg czynników sprzyjających niedostosowaniu społecznemu w środowisku rówieśniczym, do których należą m.in.:

- przejawiane przez rówieśników zachowania nieakceptowane społecznie,
- przewaga wpływu grupy rówieśniczej nad wpływem rodziny,
- wysoki poziom akceptacji dla zachowań antyspołecznych,
- status społeczny jednostki w grupie (Antoniak, 2019; Szymański, 2010).

4. Środowisko lokalne. Determinanty przestępczości w środowisku lokalnym stanowią złożony problem, na który oddziałuje wiele czynników o charakterze ekonomicznym, społecznym, przestrzennym oraz związanym z cechami indywidualnymi mieszkańców.

W literaturze przedmiotu wśród czynników społeczno-ekonomicznych najczęściej wskazuje się następujące prawidłowości:

1. Wysoki poziom bezrobocia i ubóstwa w lokalnej społeczności sprzyja wzrostowi przestępczości, zwłaszcza wśród młodzieży, która nie dostrzega perspektyw legalnego zatrudnienia i rozwoju.
2. Znaczne dysproporcje w dochodach i statusie społecznym rodzą poczucie niesprawiedliwości oraz frustrację, co może prowadzić do podejmowania zachowań przestępczych.
3. Niski poziom edukacji oraz ograniczony dostęp do kultury i rozrywki skutkują marginalizacją jednostek i zwiększoną podatnością na internalizację negatywnych wzorców zachowań.
4. Niekorzystne warunki mieszkaniowe, a także brak dostępu do odpowiedniej opieki zdrowotnej i innych usług publicznych, potęgują frustrację i poczucie beznadziei, które mogą sprzyjać wzrostowi przestępczości (Szara i Kisiel, 2016; szerzej: Szczepaniec, 2011).

Natomiast do czynników przestrzennych, które mogą sprzyjać przestępczości nieletnich, zalicza się:

1. Nieodpowiednią strukturę urbanistyczną – zaniedbane, słabo oświetlone i nieprzejryste przestrzenie publiczne ułatwiają popełnianie przestępstw oraz wzmagają poczucie zagrożenia wśród mieszkańców.
2. Bliskość tzw. „terenów problematycznych” – sąsiedztwo obszarów o wysokim poziomie przestępczości, miejsc związanych z handlem narkotykami czy prostytutką, może oddziaływać negatywnie na lokalną społeczność, w tym na młodzież.
3. Brak miejsc integracji społecznej – niedobór przestrzeni umożliwiających konstruktywne spędzanie czasu wolnego, nawiązywanie relacji i budowanie więzi społecznych sprzyja izolacji i poczuciu osamotnienia, co zwiększa ryzyko zachowań dewiacyjnych (Lisowska-Kierepka, 2020; Mordwa i Laskowska, 2020; szerzej: Polończyk, 2022; Wojciechowski, 2012).

Analizując środowisko lokalne – jako determinantę przestępczości nieletnich, zwraca się także uwagę na czynniki społeczne i kulturowe, wśród których istotne są:

- charakterystyka mieszkańców danego obszaru i ich problemy – szczególnie częstsze występowanie osób z zaburzeniami psychicznymi, uzależnieniami od alkoholu lub narkotyków, co koreluje z większym prawdopodobieństwem popełniania przestępstw,
- brak wsparcia społecznego ze strony rodziny, przyjaciół czy instytucji pomocowych, który utrudnia jednostce radzenie sobie z trudnościami i sprzyja rozwojowi zachowań antyspołecznych,
- brak poczucia przynależności do wspólnoty – jednostki nieidentyfikujące się z lokalną społecznością częściej przejawiają skłonności do łamania prawa,
- czynniki kulturowe i normatywne, takie jak niska świadomość prawna czy brak szacunku dla prawa, które mogą sprzyjać przestępczości,
- akceptacja przemocy – w środowiskach, gdzie przemoc jest tolerowana lub uznawana za akceptowalną formę rozwiązywania konfliktów, ryzyko jej powielania wśród młodzieży jest szczególnie wysokie,
- brak pozytywnych wzorców zachowań – nieobecność autorytetów i konstruktywnych przykładów w lokalnym środowisku utrudnia kształtowanie prawidłowych postaw społecznych.

Oprócz wymienionych czynników środowiskowych przestępczości nieletnich, istotną rolę odgrywa również podstawowy proces rozwoju społecznego człowieka, tj. proces socjalizacji i związane z nim mechanizmy. To właśnie przebieg socjalizacji pozostaje w bezpośrednim związku z transmisją nadrzędnych wartości i norm społecznych w danej zbiorowości, a także kształtuje zachowania jednostki, podejmowane przez nią role społeczne oraz prezentowane postawy.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się następujące mechanizmy socjalizacji:

1. Mechanizm kontroli społecznej – stymuluje rozwój jednostki poprzez interakcje w grupie, wyrażany akceptacją lub dezaprobatą, co prowadzi do konformizmu.
2. Mechanizm wpływu osób znaczących – polega na upodabnianiu się do osób istotnych dla jednostki oraz przejmowaniu ich opinii, wartości i postaw (identyfikacja).
3. Mechanizm wzmocnienia wewnętrznego – obejmuje internalizację norm, wartości i przekonań, które jednostka przyjmuje jako własny system poglądów.
4. Mechanizm nacisku zewnętrznego – opiera się na systemie nagród i kar, mającym na celu dopasowanie zachowań jednostki do oczekiwań grupy.

5. Mechanizm naśladownictwa – polega na asymilacji poglądów, norm i postaw z najbliższego otoczenia poprzez uczenie się obserwacyjne.
6. Mechanizm nacisku wewnętrznego – obejmuje uwewnętrznienie reguł postępowania i współżycia społecznego, traktowanych jako osobiste zasady (Szacka, 2008; Szlendak, 2010; szerzej: Szymański, 2010).

Zakłócenia w procesie socjalizacji, zwłaszcza w kluczowych środowiskach wychowawczych (rodzinie, szkole, grupie rówieśniczej), mogą prowadzić do niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży.

Brunon Hołyst (szerzej: 2004, 2007) wskazuje na szereg czynników determinujących przestępczość nieletnich, które pełnią rolę motywów podejmowania przez młodzież działań kryminalnych. Do najważniejszych z nich zalicza się:

- dążenie do zdobycia środków finansowych w celu zaspokojenia własnych potrzeb,
- chęć zaimponowania innym odwagą, siłą bądź sprytem,
- wpływ rówieśników lub dorosłych zachęcających do działań przestępczych,
- potrzeba przynależności do grup nieformalnych,
- powielanie wzorców przestępczych wyniesionych z domu rodzinnego,
- poczucie bezkarności wynikające z wcześniejszych czynów kryminalnych,
- poszukiwanie akceptacji w sytuacji braku wsparcia ze strony rodziny lub opiekunów.

Czynniki te wzajemnie na siebie oddziałują i łączą się w złożony system przyczynowo-skutkowy, który warunkuje rozwój niedostosowania społecznego nieletnich. W konsekwencji może to prowadzić do zaburzeń w zachowaniu oraz zwiększać ryzyko podejmowania działań przestępczych (Kiliszek, 2013).

1.3. CZYNNIKI RYZYKA I CZYNNIKI CHRONIĄCE W ZACHOWANIACH PROBLEMOWYCH DZIECI I MŁODZIEŻY

Zachowania problemowe nieletnich wyjaśnia się m.in. za pomocą teorii zachowań problemowych. Koncepcja ta podkreśla, że zachowania problemowe stanowią element psychospołecznego rozwoju dzieci i młodzieży. Za zachowania problemowe uznaje się te, które mają charakter antynormatywny, czyli nie respektują wymagań, oczekiwań oraz ograniczeń przyjętych dla danej grupy wiekowej. W literaturze podkreśla się, że są to działania „odstające od norm społecznych i prawnych szerszej społeczności, wywołujące reakcję społecznej kontroli” (Ostaszewski, 2005). Do najczęściej wymienianych zachowań problemowych młodzieży należą:

- popełnianie przestępstw i wykroczeń,
- zachowania chuligańskie oraz akty wandalizmu,
- zaniedbywanie obowiązków szkolnych i wagary,
- agresja oraz stosowanie przemocy,
- ucieczki z domu,
- kłamstwa,
- używanie substancji psychoaktywnych,
- przedwczesna inicjacja seksualna (Costa i in., 2017; Jessor, 1998).

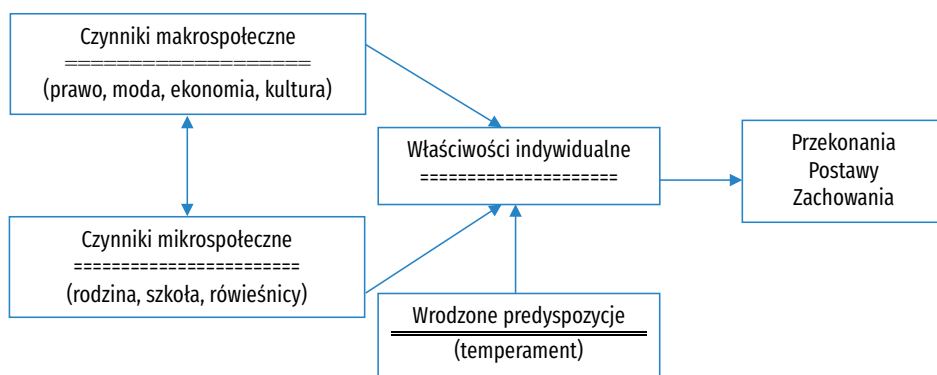
Należy zaznaczyć, że pewne zachowania problemowe w okresie dojrzewania mogą być postrzegane jako naturalny element rozwoju nastolatków, a niekoniecznie jako przejaw niedostosowania społecznego czy dewiacji. W związku z tym uważa się, że zachowania problemowe mają wspólne uwarunkowania i funkcje rozwojowe oraz dotyczą większości młodzieży w okresie dorastania. Jak wskazuje Ostaszewski (2005), przeciwieństwem zachowań problemowych są zachowania konwencjonalne, będące instrumentami prawidłowej socjalizacji. Zachowania te nastawione są na podtrzymywanie tradycyjnych norm i wartości społecznych. Jako przykłady można wskazać: zachowania prospołeczne, prawidłowe wywiązywanie się z obowiązków szkolnych oraz uczestnictwo w praktykach religijnych (*Podstawy teoretyczne i narzędzia do badania zapotrzebowania na działania wychowawcze i profilaktyczne w szkołach*, 2018).

Współcześnie coraz częściej pojęcie zachowań problemowych zastępowane jest terminem „zachowania ryzykowne”. Zmiana ta wynika przede wszystkim z pogłębionej wiedzy na temat konsekwencji zdrowotnych i rozwojowych takich

zachowań oraz modyfikacji kryteriów ich klasyfikacji. W przypadku zachowań problemowych kryterium klasyfikacji opierało się na niezgodności z normami społecznymi, natomiast zachowania ryzykowne definiuje się w oparciu o ich potencjalne zagrożenie dla zdrowia i rozwoju jednostki. W tym ujęciu zachowania ryzykowne to działania niosące ryzyko negatywnych konsekwencji zarówno dla zdrowia fizycznego i psychicznego jednostki, jak i dla jej otoczenia społecznego (Szymańska, 2015). Analiza literatury wskazuje, że pojęcie zachowań ryzykownych jest szersze niż termin zachowania problemowe, obejmując m.in. zachowania antyzdrowotne, problemy szkolne, trudności wychowawcze czy uzależnienia behawioralne. W praktyce jednak oba pojęcia bywają stosowane zamiennie.

W poszukiwaniu odpowiedzi na pytania: „Dlaczego ludzie podejmują zachowania ryzykowne?” i „Jak można wpływać na ich zachowanie?” wyróżnia się czynniki sprzyjające oraz czynniki chroniące przed wystąpieniem tych działań. Ani jedno, ani drugie nie determinują zachowań ryzykownych, lecz mogą zwiększać lub zmniejszać prawdopodobieństwo ich wystąpienia (Pisarska, 2023). Takie podejście wywodzi się z modelu etiologicznego zachowań ryzykownych, który wskazuje, że u podstaw inicjacji zachowań problemowych leży interakcja między cechami jednostki (wrodzone predyspozycje, osobowość, sposób postrzegania świata) a doświadczeniami zewnętrznymi na poziomie mikro – i makrospołecznym. Model ten przedstawiono na rysunku 7.

Rysunek 7. Model etiologiczny zachowań ryzykownych

Źródło: opracowanie na podstawie (Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, 2022)

Krzysztof Ostaszewski (2010a) definiuje czynniki ryzyka jako: „właściwości indywidualne lub cechy środowiska społecznego, które wiążą się ze zwiększonym ryzykiem powstawania nieprawidłowości, zaburzeń, chorób czy przedwczesnej śmierci”. Oznacza to, że są to elementy zwiększające prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań ryzykownych, takich jak np. przemoc rówieśnicza czy używanie substancji psychoaktywnych. Do czynników środowiskowych (kontekstualnych) zalicza się m.in.: obowiązujące prawo i normy sprzyjające pojawianiu się zachowań ryzykownych, marketing i dostępność substancji psychoaktywnych, a także ubóstwo i dezorganizację życia społecznego w środowisku zamieszkania. Natomiast wśród czynników indywidualnych i interpersonalnych wymienia się m.in.: predyspozycje genetyczne i różne uwarunkowania biologiczne, występowanie zachowań problemowych w rodzinie, postawy wobec tych zachowań, konflikty rodzinne, słabe więzi w rodzinie oraz niewłaściwe postawy rodzicielskie (Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, 2022). Przykładowe kategorie czynników ryzyka przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Kategorie i przykłady czynników ryzyka wystąpienia zachowań problemowych/ryzykownych dzieci i młodzieży

Kategorie czynników	Przykłady czynników ryzyka	
Czynniki indywidualne danej osoby	Temperament i osobowość	• nadpobudliwość, np. nadmierna ruchliwość, impulsywność • potrzeba silnych wrażeń i wysokiego poziomu stymulacji • skłonność do zachowań agresywnych, okazywania złości i negatywnego nastroju • postawa wycofania w kontaktach społecznych, nieśmiałość
	Rozwój poznawczy	• deficyty poznawcze, np. obniżony poziom inteligencji, trudności w koncentracji uwagi, opóźnienia w rozwoju mowy • niedostateczny rozwój umiejętności podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów
	Zaburzenia zdrowia i zachowania	• problemy zdrowia psychicznego, np. lęki, depresja • wczesna inicjacja zachowań problemowych, buntowniczość

Kategorie czynników	Przykłady czynników ryzyka	
Czynniki związane z rodziną	Czynniki związane z rodzicami i rodzeństwem	• niski status socjoekonomiczny rodziny • naużywanie przez rodziców środków psychoaktywnych • choroby psychiczne rodziców • chroniczne konflikty rodzinne • negatywne wzory zachowania prezentowane przez starsze rodzeństwo • przemoc fizyczna lub psychiczna
	Czynniki związane z wykonywaniem ról rodzicielskich	• negatywne elementy funkcjonowania matki w ciąży, np. używanie substancji psychoaktywnych • nieprawidłowa realizacja ról rodzicielskich • emocjonalne odrzucenie lub wrogość wobec dziecka
Czynniki związane ze szkołą	Czynniki związane ze środowiskiem szkolnym	• niski poziom nauczania • negatywny klimat społeczny w szkole • brak wsparcia ze strony nauczycieli • narażenie na przemoc w szkole • brak oferty zajęć pozalekcyjnych • brak programów edukacji zdrowotnej i profilaktyki
	Czynniki związane z nauką dziecka w szkole	• niepowodzenia w nauce • konflikty z nauczycielami • agresja wobec rówieśników • wagarowanie i niewywiązywanie się z prac domowych • negatywny stosunek do szkoły
Czynniki związane z rówieśnikami	• podejmowanie zachowań ryzykownych przez rówieśników • aprobowanie zachowań ryzykownych przez grupę • izolowanie i wykluczanie z grupy kolegów	
Czynniki związane ze środowiskiem lokalnym	• złe warunki mieszkaniowe • ubóstwo • brak dostępu do opieki zdrowotnej • obowiązywanie norm antyspołecznych i słaba kontrola społeczna • przestępczość, dyskryminacja • łatwy dostęp do substancji psychoaktywnych	
Czynniki makrospołeczne	• ekspozycja na negatywne przekazy w mediach i internecie (media społecznościowe, gry online, filmy) • modelowanie zachowań agresywnych, np. poprzez oglądanie filmów lub granie w gry online	

Źródło: opracowanie na podstawie (Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, 2022; Ostaszewski, 2005, 2010a; Pisarska, 2023; Szymańska, 2015)

Krzysztof Ostaszewski rozpatruje czynniki chroniące w następujących obszarach: właściwości indywidualne jednostki, relacje z rodzicami i cechy środowiska rodzinnego, wsparcie ze strony środowiska pozarodzinnego oraz zasoby środowiska lokalnego (w szczególności cechy miejsca zamieszkania). Czynniki te mogą neutralizować lub kompensować negatywne skutki oddziaływania czynników ryzyka (Ostaszewski, 2010a). Przykładowe czynniki chroniące przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Kategorie i przykłady czynników chroniących przed wystąpieniem zachowań problemowych/ryzykownych dzieci i młodzieży

Kategorie czynników	Przykłady czynników ryzyka	
Indywidualne właściwości osoby	• zrównoważony temperament (zdolności adaptacyjne, towarzyskość) • mechanizmy samokontroli (radzenie sobie z negatywnymi emocjami, samokontrola impulsów) • poczucie własnej wartości, poczucie własnej skuteczności, optymizm • występowanie aspiracji edukacyjnych i motywacji do osiągnięcia sukcesów • prawidłowo rozwinięte procesy poznawcze, np. umiejętność koncentracji uwagi, wysoki poziom inteligencji, zdolności werbalne • umiejętności społeczne, np. rozwiązywania konfliktów, porozumiewania się, nawiązywania przyjaźni	
Czynniki związane z rodziną	relacje z rodzicami	• pozytywne relacje i trwałe więzi z rodzicami • dobre porozumiewanie się z dzieckiem • zapewnienie emocjonalnego wsparcia • kontrola rodzicielska i monitorowanie czasu wolnego dziecka • określone zasad zachowania i konsekwentne ich egzekwowanie • zaangażowanie w sprawy szkolne dziecka
	cechy środowiska rodzinnego	• aktywny i zdrowy styl życia w rodzinie • brak przemocy i uzależnień w domu • jasny podział zadań i obowiązków między członkami rodziny • współpraca rodziny z instytucjami wspierającymi rozwój dziecka • kultywowanie tradycji rodzinnych
Czynniki związane ze środowiskiem pozarodzinnym	czynniki związane ze szkołą	• pozytywny klimat społeczny szkoły • wsparcie ze strony nauczycieli • wysoka jakość nauczania • funkcjonowanie zasad i norm zapewniających bezpieczeństwo w szkole
	czynniki związane z rówieśnikami	• kontakt z rówieśnikami przestrzegającymi normy społeczne • wysoki poziom aspiracji edukacyjnych w grupie rówieśniczej • zachowania prospołeczne wśród rówieśników
	czynniki związane ze środowiskiem lokalnym i miejscem zamieszkania	• obecność nieformalnych mentorów w otoczeniu nieletnich • bezpieczne i przyjazne sąsiedztwo • ograniczenie dostępności substancji psychoaktywnych • przestrzeganie przepisów prawa, np. dotyczących sprzedaży alkoholu nieletnim

Źródło: opracowanie na podstawie (Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, 2022; Ostaszewski, 2005, 2010a; Pisarska, 2023; Szymańska, 2015)

Działania i programy profilaktyczne dotyczące zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży koncentrują się na osłabianiu wpływu kluczowych czynników ryzyka poprzez ich redukcję lub kompensację oraz na wzmacnianiu czynników chroniących. Dzięki temu możliwe jest ograniczenie skali i nasilenia zachowań ryzykownych oraz problemów młodzieży. Wiedza o czynnikach ryzyka i czynnikach chroniących stanowi zatem podstawę do opracowywania oraz ewaluacji skutecznych programów i strategii profilaktycznych (Ostaszewski, 2005).

ROZDZIAŁ II.

CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA DEMORALIZACJI I PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH

2.1. PRZEGLĄD WYNIKÓW BADAŃ DOTYCZĄCYCH ZJAWISKA PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH

Zjawisko przestępczości nieletnich od dekad stanowi przedmiot zainteresowania naukowców, instytucji publicznych oraz organizacji pozarządowych. Ze względu na jego skomplikowane uwarunkowania i wieloaspektowe skutki, wymaga ono systematycznego monitorowania oraz pogłębionej analizy. W ostatnich latach odnotowano wzrost liczby badań obejmujących zarówno przyczyny przestępczości nieletnich, dynamikę jej rozwoju, jak i konsekwencje społeczne. Przegląd aktualnego stanu badań dotyczących problematyki nieletnich można rozpatrywać w dwóch perspektywach:

1. Ze względu na przedmiot analiz zjawiska (przyczyny, charakterystyka, dynamika i skala zjawiska oraz jego skutki).
2. Ze względu na zasięg prowadzonych badań (badania lokalne, regionalne, ogólnopolskie i międzynarodowe).

Przegląd badań ze względu na przedmiot analiz⁶

Jednym z głównych obszarów analiz przestępczości nieletnich są jej przyczyny. Wśród podstawowych czynników ryzyka występowania zjawiska wymienia się te dotyczące rodziny. Wskazuje się, że kluczowe znaczenie mają tutaj takie czynniki jak: rozpad rodziny, alkoholizm rodziców oraz niski status społeczno-ekonomiczny. Z najnowszych badań w tym zakresie na uwagę zasługują m.in. analizy Macieja Bernasiewicza i Moniki Noszczyk-Bernasiewicz (2017), którzy prowadzili badania w oparciu o teczkę osobopoznawcze nieletnich umieszczonych w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich. Na ich podstawie wskazywali, że istotnym predyktorem przestępczości nieletnich jest kryzys w rodzinie, wynikający z wadliwych postaw rodzicielskich, a w szczególności z braku ojca w wychowaniu dziecka oraz stosowania przemocy wobec niego. Dodatkowo warto zwrócić uwagę na badania Joanny Kucharewicz (2015). Wskazuje ona, że czynniki środowiskowe o cechach patologii społecznych, wysoka częstość sytuacji stresowych, frustracje oraz deprywacja potrzeb stanowią etiologię motywacji zachowań przestępczych nieletnich.

⁶ W analizie uwzględniono wybrane wyniki polskich badań oraz analiz międzynarodowych odnoszących się do polskiego kontekstu zjawiska przestępczości nieletnich.

Przyczynami przestępczości nieletnich zajmował się także Adam Stankowski (2024), który wśród nich wymienia wiek nieletniego. W okresie adolescencji jednostka częściej kieruje się ku rówieśnikom w poszukiwaniu autorytetów. Jeżeli wysoki poziom emocjonalnego uniezależnienia od rodziców współwystępuje ze słabymi lub ograniczonymi więziami rodzinnymi, a równocześnie z intensywnymi kontaktami z grupą rówieśniczą, może to prowadzić do kształtowania się zachowań negatywnych. Z kolei Andrzej Łuczyński (za: Stankowski, 2024) uważa, że brak właściwego oddziaływania rodziny na dziecko sprawia, iż poszukuje ono wsparcia na ulicy, gdzie rozwiązuje swoje problemy w sposób społecznie nieakceptowany. Grupę nieletnich wychowywanych przez „ulicę” określono mianem „dzieci ulicy” (szerzej: Łuczyński, 2016; Stankowski, 2024).

Monika Kotowska (2022) badała natomiast wpływ zaburzeń zachowania w okresie nieletniości na rozwój drogi przestępczej. Wskazuje ona na determinanty przestępczości nieletnich w zakresie czynników osobowościowych takie jak „wiek inicjacji i rozwoju kariery przestępczej, stan zdrowia psychicznego nieletniego, stosunek do środków odurzających i alkoholu, cechy charakteru czy poziom inteligencji” (Kotowska, 2022). Autorka, na podstawie analizy dokumentów i wywiadów ze skazanymi, ustaliła, że wielu z nich już w nieletniości popełniło czyny karalne. Z analizy wynikało, że przestępczość nieletnich była ściśle związana z burzliwością okresu dorastania, a problemy dotyczące zaburzeń zachowania nieletnich były przez dorosłych niezauważane lub bagatelizowane, co w konsekwencji prowadziło do rozwoju kariery przestępczej.

Z kolei Anna Więcek-Durańska (2018) badała psychospołeczne czynniki ryzyka zachowań niezgodnych z prawem młodzieży w wieku 15–19 lat. Na podstawie badań samoopisowych, wywiadów oraz testów psychologicznych wyróżniła cechy młodzieży – sprawców przestępstw, które nie występowały u młodzieży przestrzegającej prawo. Autorka ustaliła, że młodzież popełniająca przestępstwa istotnie częściej niż ich rówieśnicy przestrzegający norm – miała liczne doświadczenia w piciu mocnego alkoholu i eksperymentowaniu z substancjami odurzającymi. Dodatkowo stwierdzono, że przyczynami przestępczości młodzieży (głównie przeciwko mieniu) była zła „sytuacja materialna, niezaspokojenie potrzeb, braki podstawowych dóbr w rodzinie” (Więcek-Durańska, 2018). Ponieważ zła sytuacja materialna była wskazywana zarówno przez młodzież popełniającą przestępstwa, jak i przez młodzież przestrzegającą prawa (grupa kontrolna), ustalono, że czynnikiem różnicującym jest rodzaj niezaspokojonych potrzeb. U młodzieży z grupy

kontrolnej były to głównie potrzeby pierwszego rzędu, np. związane z jedzeniem czy ubraniem, natomiast w grupie młodzieży przestępczej – potrzeby ponadpodstawowe ze sfery ekonomicznej, np. posiadanie markowego obuwia czy odzieży.

W badaniach podkreślono również znaczenie środowiska rówieśniczego sprzyjającego popełnianiu przestępstw. Młodzież, która dokonywała przestępstw, spędzała wolny czas wspólnie z kolegami, podczas gdy młodzież z grupy kontrolnej preferowała spędzanie czasu samotnie lub z rodziną.

Współczesnym czynnikiem ryzyka sprzyjającym procesowi demoralizacji i przestępczości nieletnich jest nadużywanie technologii cyfrowych przez dzieci i młodzież. Justyna Badziak (2019) wskazuje, że takie zachowania, jak nadużywanie internetu w warunkach braku adekwatnych postaw rodzicielskich i właściwej opieki, stają się często przyczynkiem do rozwoju demoralizacji i zachowań przestępczych.

Badania przestępczości nieletnich skupiają się także na charakterystyce zjawiska. Przykładowo, Joanna Kucharewicz (2008) w latach 2001–2004 prowadziła badania wśród nieletnich chłopców przebywających w zakładach poprawczych na terenie województwa śląskiego, którzy popełnili przestępstwa przeciwko mieniu lub przeciwko życiu i zdrowiu. Celem badań było zrekonstruowanie „procesów motywacyjnych zachowań przestępczych nieletnich oraz psychologiczna ocena sytuacji kryminogennej, w jakiej znajdował się nieletni, ze szczególnym uwzględnieniem grupy przestępczej, jako sytuacyjnego tła motywacyjnego” (Kucharewicz, 2008). Przebadano 84 nieletnich, z czego do ostatecznych analiz zakwalifikowano 79 sprawców przestępstw. Jak wynika z przeprowadzonych badań, sprawcy:

- z grupy kryminologiczno-agresywnej popełniali przestępstwa głównie dla zysku,
- z grupy impulsywno-agresywnej kierowali się motywem reaktywnym – chęcią rozładowania agresji i doświadczenia mocnych wrażeń,
- z grupy psychopatyczno-odwetowej kierowali się chęcią zemsty i rozładowania emocji,
- z grupy buntowniczo-podejrzliwej – chęcią rywalizacji i zysku.

Dodatkowo stwierdzono, że tylko grupa impulsywno-agresywna nie planowała swoich czynów, a decyzje o ich popełnieniu były determinowane czynnikami sytuacyjnymi (szerzej: Kucharewicz, 2008).

Z kolei Dagmara Woźniakowska-Fajst (2010) badała nieletnie dziewczęta, które popełniły czyny karalne na podstawie analizy akt sądowych poszczególnych spraw. Próba wylosowana do badania objęła nieletnie w wieku 13–16 lat i była reprezentatywna dla Polski. Z badań wynika, że nastoletnie dziewczęta są sprawczyniami

czynów karalnych o różnym charakterze. Analizując liczbę czynów karalnych popełnianych przez nieletnie w latach dziewięćdziesiątych i po roku 2000, odnotowano wzrost odsetka dziewcząt w grupie nieletnich sprawców czynów zabronionych. Widać również zmiany jakościowe przestępczości – dziewczęta, w porównaniu do wcześniejszych okresów, popełniają mniej przestępstw przeciwko mieniu, a więcej z użyciem agresji. W badaniach skupiono się także na przyczynach popełniania czynów karalnych przez nieletnie dziewczęta. Ustalono, że w analizowanych przypadkach wychowywały się one w rodzinach dysfunkcyjnych, o niskim statusie materialnym. Dodatkowo sprawiały kłopoty wychowawcze w szkole i osiągały niskie wyniki w nauce.

Przestępczość nieletnich dziewcząt analizowała również Karolina Stępień (2021), która na podstawie m.in. danych statystycznych Policji, badań ankietowych oraz analizy akt dokonała charakterystyki przestępczości dziewcząt w latach 2014–2020. Podczas prowadzenia badań w zakładach poprawczych ustaliła, że najliczniejszą grupę stanowiły dziewczęta, które popełniły przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu. Były one mieszkankami miast i wywodziły się głównie z rodzin niepełnych, o kryminalnej historii i wzorcach stosowania używek. Ich rodzice cechowali się niskim poziomem wykształcenia. Prawie połowa wychowanek pochodziła z rodzin wielodzietnych o niskim statusie ekonomicznym. Autorka ustaliła również, że nieletnie przebywające w zakładach poprawczych dokonywały czynów zabronionych jeszcze przed ukończeniem 13 roku życia. Badając motywy działań przestępczych, wskazała, że znaczny odsetek badanych popełnia przestępstwa z innych przyczyn niż materialne. Zwykle są to: samotność, brak akceptacji czy chęć zwrócenia na siebie uwagi (szerzej: Biel, 2008).

Natomiast Aleksandra Klimek-Lakomy (2023) badała profile sprawców czynów karalnych popełnianych na terenie województwa śląskiego w latach 1999–2018. Autorka wykorzystała w tym celu dane statystyczne gromadzone przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach. Badania objęły pierwsze dwadzieścia lat od czasu powstania województwa śląskiego i wskazują na następujące tendencje:

1. Na początku analizowanego okresu, tj. w 1999 r., chłopcy trzynastie razy częściej niż dziewczęta popełniali czyny karalne, natomiast w 2018 r. – tylko trzykrotnie częściej.
2. W analizowanym okresie najliczniejszą grupę wiekową nieletnich sprawców stanowili szesnastolatki (dotyczy to zarówno chłopców, jak i dziewcząt). Zaobserwowano również stopniowe obniżanie się wieku sprawców czynów karalnych. Inicjacja przestępcza chłopców przypadła na dziewiąty rok życia, a dziewcząt na dziesiąty.

3. Nieletni sprawcy popełniający czyny karalne to głównie uczniowie, w niewielkim stopniu były to osoby niepracujące lub nieposzukujące pracy.
4. Określenie stanu świadomości nieletnich sprawców w momencie czynu obejmowało ustalenie, czy działali oni pod wpływem alkoholu lub środków psychoaktywnych. W większości przypadków w danych statystycznych tego elementu nie ustalono, a wśród przypadków, gdzie go określono, najczęściej wskazywano na trzeźwość.
5. Nieletni w większości analizowanych przypadków popełniali czyny karalne indywidualnie, choć stosunkowo często działały także grupy – zarówno złożone wyłącznie z nieletnich, jak i mieszane, obejmujące nieletnich i dorosłych sprawców.

Z kolei Michał Kranc (2024) zajął się zjawiskiem przestępczości nieletnich w szerszym kontekście, tj. przejawów zaburzeń niedostosowania społecznego. Zbadał symptomy niedostosowania społecznego nieletnich kierowanych do młodzieżowych placówek resocjalizacyjnych i porównał wyniki badań z roku 2018 z tożsamymi badaniami przeprowadzonymi w latach 2022–2023, w zakresie przejawów zaburzeń zachowania, zaburzeń psychicznych oraz zachowań ryzykownych. W wyniku przeprowadzonych analiz porównawczych autor wskazał na wzrost zachowań nieletnich polegających na manipulacji otoczeniem, patologicznym kłamstwie oraz nasileniu zachowań antagonistycznych, takich jak nieprzejednane postawy związane z fizycznym okrucieństwem, rozmyślne zadawanie bólu lub ran, uporczywe zastraszanie, dręczenie czy molestowanie (zob. również Chylińska i in., 2019).

Analizując zjawisko przestępczości nieletnich, na podstawie danych statystycznych gromadzonych m.in. przez Policję czy Ministerstwo Sprawiedliwości, dokonuje się opisu skali zjawiska i charakterystyki jego dynamiki. Na przykład zespół badaczy: Paweł Kawalerski, Anna Borucka i Rafał Parczewski (2023) przeprowadził analizę trendów i wzorów dyfuzji patologii społecznej, wykorzystując w tym celu dane statystyczne Ministerstwa Sprawiedliwości obejmujące orzeczenia sądów pierwszej instancji wobec sprawców czynów karalnych za lata 2008–2020. Przygotowane przez badaczy statystyki opisowe analizowanych zbiorów informacji pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

1. W analizowanym okresie, tj. od 2008 r. do 2020 r., występuje wyraźna dysproporcja pomiędzy liczbą orzeczeń wydanych wobec dziewcząt i chłopców. Zdecydowana większość orzeczeń dotyczyła chłopców.
2. W analizowanym okresie występuje stopniowy spadek liczby czynów karalnych popełnianych przez nieletnich. Badacze próbują tłumaczyć zmiany

w dynamice zjawiska poprzez „pewne procesy społecznej kontroli zachowań patologicznych, nasilenie, kierunek i „złośliwą” uporczywość tych zachowań z perspektywy ładu społecznego” (Kawalerski i in., 2023).

Nową grupą przestępstw popełnianych przez nieletnich, która wzbudza zainteresowanie badaczy są cyberprzestępstwa. M.in. Wojciech Czerski (2022), wykorzystując statystyki gromadzone przez Komendę Główną Policji w Warszawie, opisał skalę i dynamikę tej kategorii przestępstw w latach 2013–2021. Z jego analiz wynika, że w 2021 r. w stosunku do 2020 r. największy wzrost (o ponad 200%) nastąpił w kategorii: udostępnianie urządzeń, programów itp. służących popełnieniu przestępstw (art. 269b k.k.). Niepokojące były również wzrosty w kategoriach: oszustwa komputerowe (art. 287 § 1–2 k.k.) – wzrost o 50,9% oraz przestępstwa związane z pedofilią (art. 200a § 1–2 k.k.) – wzrost o 25,6% w stosunku do 2020 roku (zob. również: Noszczyk-Bernasiewicz, 2016).

Na uwagę zasługują również badania poruszające kwestię skutków przestępczości nieletnich. Na przykład Jerzy Słyk (2008) opisał przestępczość nieletnich na podstawie akt sądowych, zwracając szczególną uwagę na problem odpowiedzialności rodziców za szkody wyrządzone przez ich dzieci. Badania zostały przeprowadzone w sądach rejonowych na terenie Warszawy i Pruszkowa. Objęły one 200 spraw nieletnich, którzy popełnili czyny karalne w latach 1999–2005 roku. Ustalono, że analizowane czyny karalne dotyczyły najczęściej uszkodzenia rzeczy, uszkodzenia ciała, kradzieży i rozbojów, a szkody wyrządzone przez nieletnich w ponad połowie przypadków nie przekraczały 2000 zł. Ponadto wskazano, że w badanych sprawach występuje związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy działaniem rodziców (głównie w sferze opiekuńczej i wychowawczej) a wyrządzeniem szkody przez nieletniego (Słyk, 2008).

Przegląd badań ze względu na zasięg prowadzonych analiz

Dla potrzeb diagnoz lokalnych dokonuje się opisu zjawiska przestępczości nieletnich w skali miasta, powiatu czy gminy. Twórcami tych analiz jest głównie Policja, która kieruje się nimi, prowadząc konkretne (odpowiadające potrzebom społeczności lokalnej) działania profilaktyczne i edukacyjne. Badania prowadzone na poziomie lokalnym pozwalają na głębsze poznanie specyfiki danego środowiska i dlatego są równie cenne jak badania o szerszym zasięgu. Na przykład Wioleta Szymanik (2020) w roku 2018 przeprowadziła badania ankietowe w powiecie wyszkowskim wśród lokalnej społeczności na temat przestępczości nieletnich

i jej wpływu na poczucie bezpieczeństwa mieszkańców. Ich celem było opisanie wzajemnych zależności. Zebrane wyniki badań wskazały, że przestępczość nieletnich jest związana z poczuciem bezpieczeństwa wśród lokalnej społeczności i ma wpływ na jej funkcjonowanie. „Wpływa na to szereg czynników, poczynając od świadomości społecznej i wiedzy na temat badanego zjawiska, po poczucie stanu zagrożenia wynikające ze wzrostu i powszechności dewiacyjnych zachowań nieletnich łączących się z coraz większą brutalnością i poczuciem bezkarności” (Szymanik, 2020). Dodatkowo respondenci upatrywali przyczyn czynów karalnych nieletnich w wychowaniu i wartościach wyniesionych z domu rodzinnego oraz w oddziaływaniu na dzieci i młodzież grup rówieśniczych.

Z kolei badania regionalne zjawiska przestępczości nieletnich służą wypracowaniu konkretnych strategii działania i zaplanowania finansowania przedsięwzięć zmierzających do ograniczenia przestępczości. Przykładowo, Katarzyna Kulczyńska i Natalia Pawlak (2017) zbadały zróżnicowanie przestrzenne przestępczości nieletnich na terenie województwa wielkopolskiego w latach 1999 i 2015. Ponadto autorki wyznaczyły czynniki sprzyjające przestępczym zachowaniom nieletnich na obszarze województwa w układzie powiatów. Analiza dotyczyła zmian natężenia przestępczości nieletnich sprawców przestępstw kryminalnych. Badania dowiodły, że poziom przestępczości nieletnich na obszarze województwa wielkopolskiego w latach 1999 i 2015 był zróżnicowany geograficznie. O ogólnym obrazie przestępczości nieletnich w województwie decydowały przestępstwa o charakterze kryminalnym. W roku 1999 najczęściej popełnianym czynem karalnym była kradzież z włamaniem, a w roku 2015 były to przestępstwa narkotykowe (Kulczyńska i Pawlak, 2017).

Wśród czynników sprzyjających przestępczym zachowaniom nieletnich w województwie wielkopolskim wyróżniono: poziom urbanizacji (gęstość zaludnienia, poziom skolaryzacji, dochody ludności, udział kobiet w wieku przedprodukcyjnym, rozwody, ubóstwo). Zwrócono uwagę, że z wysokim poziomem urbanizacji związany jest szereg czynników dodatkowych, takich jak duża anonimowość jednostki, spadek zdolności porozumiewania się między rówieśnikami, osłabienie więzi pomiędzy nimi (Kulczyńska i Pawlak, 2017).

Olga Powalko (2018) analizowała dynamikę przestępczości nieletnich w latach 2015–2017, odnotowanych przez Komendę Stołeczną Policji w Warszawie i ustaliła, że zjawisko to w analizowanym okresie utrzymywało się na wysokim poziomie w porównaniu z innymi dużymi miastami w Polsce. Miało ono istotny wpływ na bezpieczeństwo publiczne stolicy. Nieletni najczęściej popełniali przestępstwa

z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, dokonywali kradzieży z włamaniem, kradzieży cudzej rzeczy, przestępstw rozbójniczych czy kradzieży samochodów.

Na uwagę zasługują również badania prowadzone w skali ogólnopolskiej lub międzynarodowej, głównie dlatego, że dają one możliwość uchwycenia różnic w poszczególnych regionach kraju lub pomiędzy analizowanymi państwami w zakresie np. rodzajów przestępstw popełnianych przez nieletnich czy skali i dynamiki zjawiska. Badania ogólnopolskie dostarczają najbardziej kompleksowego obrazu problemu. Pozwalają one nie tylko ocenić ogólną skalę zjawiska, ale również wskazać nowe zagrożenia, takie jak rosnąca rola cyberprzemocy czy problemy adaptacyjne nieletnich w dorosłym życiu.

Badania takie prowadziła m.in. Monika Noszczyk-Bernasiewicz (2016), która na podstawie danych Departamentu Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości w Warszawie analizowała rozmiary, dynamikę oraz strukturę demoralizacji i czynów karalnych popełnianych przez nieletnich w Polsce w latach 2000–2014. Z badań wynika, że w analizowanych okresie nastąpił:

- spadek liczby nieletnich sprawców czynów karalnych (o 36,1%),
- wzrost liczby nieletnich przejawiających symptomy demoralizacji (o 74,9%).

Dodatkowo ustalono, „że liczba czynów karalnych popełnianych w społeczeństwie przez nieletnich ma tendencję spadkową, ale spadek ten jest nieadekwatny do obniżenia się populacji tej kategorii wiekowej. W okresie 2000–2014 ogólna liczba osób w wieku 13–17 lat spadła aż o 40%” (Noszczyk-Bernasiewicz, 2016).

W ramach projektu „Health Behaviour in School-aged Children” (HBSC) (szerzej: Cosma i in., 2024) zbadano wzorce zastraszania i przemocy rówieśniczej wśród nastolatków w 44 krajach, w tym także w Polsce. Ustalono, że mimo iż ogólne trendy wskazują od 2018 r. na względną stabilność zjawiska przemocy rówieśniczej, zjawisko cyberprzemocy intensywnie rośnie. W raporcie z badań sformułowano następujące wnioski:

- „średnio 6% nastolatków stosuje przemoc rówieśniczą. Zachowanie to jest bardziej rozpowszechnione wśród chłopców (8%) w porównaniu z dziewczętami (5%). W Polsce największy odsetek stosujących przemoc wobec rówieśników obserwuje się wśród 13-latków (12% chłopców i 9% dziewcząt);
- około 11% nastolatków było prześladowanych w szkole. Polscy 13-latkowie zajmują szóste miejsce pod względem częstotliwości doświadczania przemocy (13% dziewcząt, 20% chłopców) wśród czterdziestu czterech badanych krajów;

- około 12% (jeden na ośmiu) nastolatków stosuje cyberprzemoc wobec innych. Chłopcy (14%) częściej są sprawcami cyberprzemocy niż dziewczęta (9%). W Polsce najwyższy odsetek sprawców cyberprzemocy obserwuje się wśród 15-letnich chłopców (26%) i 13-letnich dziewcząt (18%);
- 15% nastolatków (około jeden na sześciu) doświadcza cyberprzemocy. W każdej grupie wiekowej polska młodzież znajduje się w pierwszej piątce krajów i regionów o najwyższym odsetku osób doświadczających cyberprzemocy. Grupą najbardziej narażoną na cyberprzemoc są 13-latkowie (25% chłopców i 28% dziewcząt);
- jeden na dziesięciu nastolatków brał udział w bójkach, z zauważalną różnicą związaną z płcią: 14% chłopców w porównaniu z 6% dziewcząt. W Polsce największy odsetek zaobserwowano wśród 13-latków (chłopcy 18% i dziewczęta 9%)” (*Raport o przemocy rówieśniczej*, 2024).

Zgromadzone badania ukazują złożony charakter przestępczości nieletnich w Polsce. Zarówno czynniki środowiskowe, jak i nowe zagrożenia, takie jak cyberprzestępczość, wymagają dalszego monitorowania i dostosowania polityk resocjalizacyjnych. Jednocześnie analiza skutków wskazuje na konieczność wczesnej interwencji oraz rozwijania systemów wsparcia społecznego.

Zjawisko przestępczości nieletnich ma również bezpośredni wpływ na bezpieczeństwo wewnętrzne państwa. Wzrost liczby czynów karalnych, zwłaszcza tych związanych z przemocą, narkotykami czy cyberprzestępczością, prowadzi do osłabienia poczucia stabilności i porządku publicznego. Nieletni sprawcy wchodzący w konflikt z prawem mogą w przyszłości zasilić szeregi dorosłych przestępców, co zagraża nie tylko pojedynczym społecznościom lokalnym, ale także szeroko pojętemu bezpieczeństwu narodowemu.

Równie istotny jest wpływ przestępczości nieletnich na bezpieczeństwo społeczne. Wysoki poziom demoralizacji młodzieży prowadzi do pogłębiania problemów w środowisku szkolnym, rodzinnym i lokalnym, generując poczucie zagrożenia i niepewności wśród obywateli. Zjawisko to może skutkować erozją więzi społecznych, brakiem zaufania do instytucji publicznych oraz nasileniem tendencji do izolowania się poszczególnych grup społecznych. Szczególnie niepokojące są przejawy brutalizacji zachowań nieletnich oraz wzrost cyberprzemocy, które potęgują wrażenie bezkarności i destabilizują relacje międzyludzkie.

Dlatego skuteczne przeciwdziałanie przestępczości nieletnich powinno być traktowane nie tylko jako element polityki resocjalizacyjnej, lecz także jako istotny komponent polityki bezpieczeństwa wewnętrznego i społecznego państwa.

2.2. ZACHOWANIA DZIECI I MŁODZIEŻY NARUSZAJĄCE NORMY SPOŁECZNE

Analiza zjawiska naruszania norm społecznych przez nieletnich w Polsce wymaga kompleksowego podejścia, uwzględniającego zarówno specyfikę pojęć, jak i mechanizmy prawne oraz społeczne. Najczęściej normę definiuje się jako zbiór społecznych reguł i zasad, które określają właściwe zachowanie w różnych sytuacjach dnia codziennego (Goodman, 1997). To normy społeczne wskazują, jakie zachowanie w danej grupie czy sytuacji jest obowiązujące (zakazane, nakazane, zalecane lub dopuszczalne). Wyrażają również uznawane w społeczeństwie wartości, stojąc na ich straży. Na przykład sprawcy zachowania niezgodnego z przyjętą normą grozi kara, czyli negatywne następstwo podjętego czynu.

W polskim systemie prawnym, w kontekście postępowania z nieletnimi, kluczowym pojęciem jest „demoralizacja”. Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (u.w.r.n.) nie definiuje tego pojęcia wprost, lecz określa je poprzez przykładowy katalog zachowań (zobacz rozdział 4.1) (Górecki i in., 2023). Demoralizacja nie jest jednorazowym zachowaniem, lecz procesem, w którym nieletni wielokrotnie i notorycznie narusza normy życia społecznego⁷. Do symptomów demoralizacji zaliczamy m.in.:

1. Naruszenie zasad współżycia społecznego. Są to różnorodne zachowania, oceniane negatywnie, podejmowane w obecności innych osób lub wobec nich. Według Violetty Konarskiej-Wrzosek (za: Górecki i in., 2023), zasady współżycia społecznego określają normy społeczne, które nie pokrywają się z normami prawnymi pod względem treści. Reguły te pozostają ponadto w zgodzie z regułami moralnymi. Wyróżnia się trzy grupy przepisów, które odwołują się do zasad współżycia społecznego:

- przepisy, które wiążą ujemne skutki z naruszeniem owych zasad,
- przepisy, które uzależniają dany stosunek prawny od oceny dokonanej z punktu widzenia owych zasad,
- przepisy, których zadaniem jest określenie treści stosunku prawnego (Śpiewak, 2020).

⁷ Andrzej Kojder definiuje normę społeczną jako „normę regulującą stosunki międzyludzkie na względnie rozległym obszarze i/lub w ciągu życia kilku pokoleń. [...] Norma definiuje rodzaj i zakres powinności, jakie ciąży na jednostce (i/lub grupie społecznej) w związku z pełnieniem przez nią różnych ról życiowych (zawodowych, rodzinnych, koleżeńskich itp.), i tym samym określa, w jaki sposób powinni się zachowywać członkowie grupy” (Kojder, 1999).

Wśród przykładów tych zachowań wymienia się: przedrzeźnianie lub wyśmiewanie osoby niepełnosprawnej w obecności innych, używanie wulgarnych słów podczas rozmowy.

2. **Popelnienie czynu zabronionego** (w tym przestępstwa, przestępstwa skarbowego, wykroczenia, wykroczenia skarbowego)⁸.
3. **Uchylanie się od obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki**⁹. Zgodnie z obowiązującymi w Polsce przepisami, obowiązek szkolny dotyczy dzieci i młodzieży do ukończenia szkoły podstawowej, nie dłużej niż do ukończenia 18 roku życia. Natomiast obowiązek nauki występuje do ukończenia 18 roku życia. Violetta Konarska-Wrzosek (za: Górecki i in., 2023) wskazuje, że o uchylaniu się od obowiązku szkolnego mówimy, gdy mamy do czynienia z nieuczęszczaniem do szkoły podstawowej, a o uchylaniu się od obowiązku nauki, gdy występuje niekontynuowanie nauki na poziomie szkoły ponadpodstawowej, w przypadku gdy dziecko podlega temu obowiązkowi i nie ukończyło 18 roku życia. W obu przypadkach mówimy nie o pojedynczych wagarach, lecz o „zamierzonym nieuczęszczaniu do szkoły na lekcje bez uzasadnionej przyczyny, polegające na całkowitym porzuceniu nauki lub na okresowym, lecz trwającym przez czas dłuższy nierealizowaniu obowiązku szkolnego, co skutkuje brakiem możliwości klasyfikacji danego nieletniego i niezaliczeniem przez niego odpowiedniego poziomu edukacji w ramach szkoły podstawowej” (Górecki i in., 2023). Natomiast w przypadku uchylania się od obowiązku nauki mamy do czynienia z zamierzonym brakiem kontynuacji nauki po ukończeniu szkoły podstawowej (polega to na niepodjęciu nauki pomimo takiej możliwości lub przerwaniu jej bez uzasadnionej przyczyny). Podsumowując, uchylanie się od obowiązku szkolnego lub dalszej nauki będzie uznane za symptom demoralizacji, gdy ustalone przyczyny wskazują m.in. na:
 - brak poczucia obowiązku realizowania obowiązku szkolnego,
 - niechęć do szkoły i nauki,
 - wybieranie konkurencyjnych form spędzania czasu wolnego,
 - negatywne zainteresowania dziecka.

⁸ Chodzi tu głównie o czyny zabronione popełnione przez nieletnich po ukończeniu 10 roku życia i przed ukończeniem 13 roku życia z uwagi na brak możliwości prowadzenia działań przewidzianych w wymienionej ustawie z powodu popełnienia czynu karalnego.

⁹ W poprzedniej ustawie regulującej postępowanie w sprawach nieletnich z 1982 r. wskazywano na systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego.

- 4. Używanie alkoholu.** Zachowanie to obejmuje spożywanie alkoholu¹⁰ przez dzieci i młodzież w sposób wielokrotny, które może prowadzić do upicia się. Przyjmuje się, że jest to częste spożywanie alkoholu bez szczególnej i wyjątkowej okazji, co stanowi symptom demoralizacji i wymaga interwencji wychowawczej. W literaturze wskazuje się jednak, że okresowe eksperymentowanie z alkoholem przez nastolatków może mieć charakter rozwojowy i nie powinno być traktowane jako demoralizacja (Górecki i in., 2023).

Badania ESPAD (Sierosławski i Sierosławska, 2024) wskazują, że alkohol jest najczęściej stosowaną substancją psychoaktywną wśród młodzieży. Analiza raportów ujawnia tendencję spadkową w spożyciu alkoholu przez młodzież od 2007 roku, w tym zmniejszenie liczby uczniów pijących ryzykownie, np. w formie *binge drinking*. Silne upicie się – definiowane jako wypicie takiej ilości alkoholu, że pojawia się zataczanie się, bełkotanie lub brak pamięci zdarzeń – deklaruje co trzeci uczeń w wieku 15–18 lat (Sierosławski i Sierosławska, 2024). Natomiast co czwarty uczeń przyznał, że upił się w ciągu 12 miesięcy poprzedzających badanie. Co ósmy badany zadeklarował takie zachowanie w ciągu 30 dni przed badaniem. W badaniach tych – silne upojenie alkoholem deklarują w równym stopniu dziewczęta i chłopcy w wieku 15–16 lat, natomiast w grupie starszej (17–18 lat) chłopcy częściej niż dziewczęta zgłaszają takie doświadczenia we wszystkich analizowanych kategoriach (Sierosławski i Sierosławska, 2024).

W ramach badań ESPAD analizowano także picie nadmierne. W ciągu 30 dni przed badaniem nadmierne picie deklarowało 31% uczniów w wieku 15–16 lat oraz 59% w wieku 17–18 lat.

- 5. Używanie środków odurzających, substancji psychotropowych, ich prekursorów, środków zastępczych oraz nowych substancji psychoaktywnych¹¹.** Wielokrotne używanie takich substancji lub eksperymentowanie skutkujące odurzeniem stanowi istotne zagrożenie dla zdrowia nieletniego, prowadząc do uzależnienia i degradacji psychospołecznej (Górecki i in., 2023). Badania ESPAD wykazały, że w grupie uczniów 15–16 lat najczęściej stosowano: leki uspakajające i nasenne bez przepisu lekarza (18%), marihuanę i haszysz (17%), leki przeciwbólowe przyjmowane w celu odurzenia (10%). W grupie 17–18

¹⁰ Ustawa z dnia 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi definiuje napój alkoholowy to produkt przeznaczony do spożycia, który zawiera alkohol etylowy pochodzenia rolniczego w stężeniu przekraczającym 0,5% objętościowych alkoholu.

¹¹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii Dz.U. 2005 Nr 179 poz. 1485, art. 4 – zdefiniowano poszczególne środki prowadzące do uzależnienia.

lat na pierwszym miejscu znajduje się marihuana i haszysz (33%), leki uspokajające i nasenne bez recepty (21%) oraz leki przeciwbólowe przyjmowane w celu odurzenia się (9%). Dodatkowo rozpowszechnienie kilkuprocentowe w badanej próbie miało używanie ecstasy, amfetaminy, LSD, grzybów halucynogennych, metaamfetaminy oraz kokainy (Sierosławski i Sierosławska, 2024).

Badania pokazują, że w ciągu miesiąca poprzedzającego badanie 8% uczniów w wieku 15–16 lat oraz 11% uczniów w wieku 17–18 lat używało marihuany lub haszyszu. Przyjmowanie tych substancji wiązało się z występowaniem u nich objawów uzależnienia. W szczególności 8,5% badanych samodzielnie kupowało marihuanę, 6% przyjmowało ją w samotności, tyle samo w ostatnim roku przed badaniem nie poszło lub spóźniło się do szkoły z tego powodu, a około 5% odczuwało potrzebę palenia marihuany. Symptomy te chłopcy deklarowali istotniej częściej niż dziewczęta. Wskazuje się, że problemowe używanie przetworów konopi dotyczyło około 7% chłopców i 4% dziewcząt.

Na uwagę zasługuje również zjawisko przyjmowania przez młodzież dopalaczy. „Pojęciem „dopalacze” określano preparaty zawierające w swym składzie substancje psychoaktywne nieobjęte kontrolą prawną. Niektóre z nich są pochodzenia roślinnego, inne – syntetycznego” (Sierosławski i Sierosławska, 2024). Do stosowania dopalaczy przynajmniej raz w życiu przyznało się 6% badanych. Najczęściej przyjmowali je w postaci mieszanek ziołowych do palenia (6%), proszków, kryształków lub tabletek (3%) oraz w postaci płynu (1%). Nie stwierdzono statystycznie istotnych różnic między chłopcami i dziewczętami.

6. Uprawianie nierządu. Pod tym pojęciem ustawodawca rozumie prostytuowanie się, obejmujące obcowanie płciowe lub poddawanie się mu, bądź wykonywanie innych czynności seksualnych w zamian za korzyść materialną (Nowakowska i in., 2023; Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, 2022). Zachowania te stanowią zagrożenie dla rozwoju nieletniego i uznawane są za przejaw demoralizacji. Współcześnie zjawisko to może przyjmować formy m.in. sponsoringu. Szczególną uwagę społeczną przyciągają:

- tzw. galerianki, głównie dziewczęta w wieku 13–15 lat, świadczące usługi seksualne w zamian za atrakcyjne gadżety lub markową odzież (Filutowska i Smoleński, 2024),
- sponsorówki, młode dziewczęta od 14 roku życia utrzymujące kontakty z jednym lub dwoma klientami, którzy oferują im pomoc finansową w postaci miesięcznego wynagrodzenia, utrzymania, finansowania wycieczek zagranicznych czy wakacji,

- e-prostytucja, np. sex-chat, wirtualna symulacja aktów seksualnych, zjawisko sextingu (Filutowska i Smoleński, 2024).

Dokładne rozmiary tego zjawiska są trudne do ustalenia, gdyż sama prostytucja nie jest w Polsce karana. Przykładowo, badania HBSC przeprowadzone w roku szkolnym 2017/2018, wśród piętnastolatków wskazują, że inicjacja seksualna w wieku 14 lat dotyczyła 16% chłopców i 10% dziewcząt (Mazur i Małkowska-Szkutnik, 2018). Analizując przyczyny demoralizacji będące powodem wszczęcia postępowania opiekuńczo-wychowawczego, w 5% przypadków obejmowały m.in. kontakty seksualne lub ucieczki z domu (Czarnecka-Działuk i Drapała, 2015b).

Dodatkowo do symptomów demoralizacji nieletnich zalicza się takie zachowania, jak: kradzieże, palenie papierosów, używanie wulgaryzmów, udział w bójkach i pobiciach, niszczenie mienia, nieposłuszeństwo wobec rodziców, ucieczki z domu lub placówek opiekuńczych, zakłócanie przebiegu lekcji, przejawy agresji psychicznej i fizycznej, a także cyberprzemoc (Czarnecka-Działuk i Drapała, 2015a; Krzyżak-Szymańska i in., 2016; Szymański, 2010). Skala oraz różnorodność tych przejawów znajduje potwierdzenie w wynikach międzynarodowych badań porównawczych ISRD (International Self-Report Delinquency Study), realizowanych od 1992 roku przez Northeastern University College of Social Sciences and Humanities w Stanach Zjednoczonych w 35 krajach świata. Badania te koncentrują się na zachowaniach dysfunkcyjnych nieletnich, takich jak uzależnienia, przestępczość i czyny zabronione, ujmowanych zarówno z perspektywy sprawców, jak i ofiar.

Edycje ISRD-2 (2006–2007) oraz ISRD-3 (2017–2018) objęły również młodzież szkolną w Polsce – badania przeprowadzono w dwóch miastach: Białymstoku i Rzeszowie. Ich celem było m.in. określenie różnic, podobieństw oraz ogólnych tendencji w zakresie przestępczości i wiktymizacji nieletnich w porównaniu z innymi krajami uczestniczącymi w projekcie.

Wyniki ISRD-3 pokazały, że aż 63% badanych uczniów z Białegostoku i Rzeszowa nie dopuściło się w ciągu roku poprzedzającego badanie żadnego czynu zabronionego mogącego świadczyć o demoralizacji. Wśród pozostałych najczęściej deklarowane były: piractwo internetowe (27%), zranienie zwierzęcia (6%), wykonanie graffiti (5%), kradzież w sklepie (5%), kradzież bez przemocy (4%), udział w bójce w miejscu publicznym (3%) oraz akty wandalizmu (3%). Pozostałe zachowania, które wystąpiły u mniej niż 1% badanych, obejmowały m.in.: okradanie samochodów, grożenie w celu odebrania pieniędzy, pobicie skutkujące uszkodzeniem ciała, kradzież roweru, sprzedaż narkotyków, włamania w celu

dokonania kradzieży czy kradzież motoru lub samochodu. W większości przypadków sprawcami tych zachowań byli chłopcy (Leśniak-Moczuk, 2020).

Badania objęły również kwestię kontaktu nieletnich z używkami. Aż 80% uczniów zadeklarowało brak doświadczeń z substancjami psychoaktywnymi, jednak 17% przyznało się do spożywania alkoholu, 3% do używania marihuany lub haszyszu, a 1% do eksperymentowania z lekkimi narkotykami, re Levinem lub środkami o silniejszym działaniu (Leśniak-Moczuk, 2020).

2.3. PRZESTĘPCZOŚĆ NIELETNICH W ŚWIEŁE STATYSTYKI POLICYJNEJ

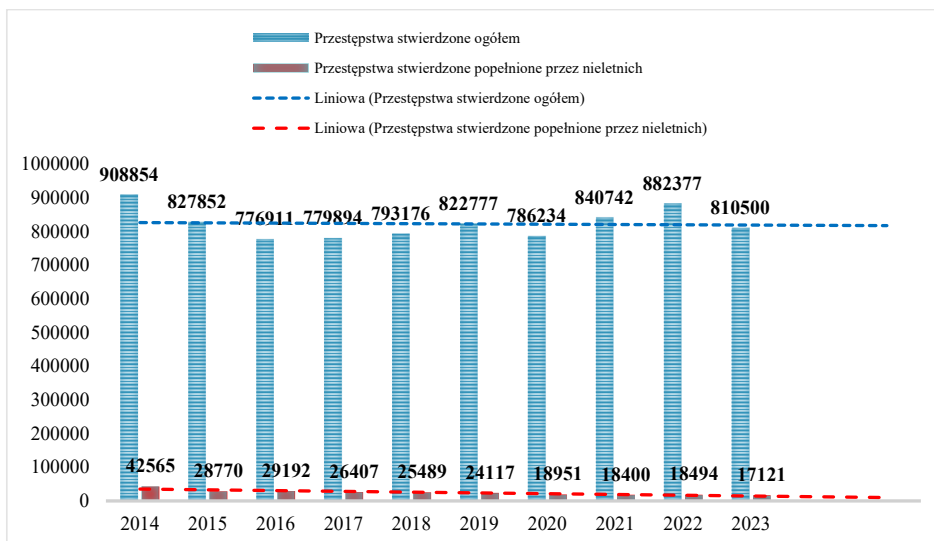
Zjawisko przestępczości nieletnich analizowane jest w różnych aspektach i zakresach przedmiotowych – zarówno w skali ogólnopolskiej, jak i na poziomie poszczególnych województw, a także w przestrzeni konkretnych miast, powiatów czy gmin. Należy podkreślić, że badanie tego zjawiska oraz śledzenie zmian w zakresie jego rozmiarów i specyfiki stanowi podstawę podejmowania adekwatnych i skutecznych działań zaradczych, mających na celu ograniczanie jego skali oraz minimalizowanie szkodliwości społecznej.

Mówiąc o przestępczości nieletnich, istotne jest odniesienie się do zapisów Ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z 2022 roku, która definiuje przestępstwa i wykroczenia popełniane przez osoby nieletnie jako czyny karalne¹². Zagadnienie to omówiono w rozdziale 4.1.

Przeprowadzone analizy oparte zostały na danych statystycznych gromadzonych przez Policję¹³. Wynika z nich, że w ciągu ostatnich dziesięciu lat liczba czynów karalnych popełnianych przez nieletnich w Polsce systematycznie spada – z poziomu 42 565 w 2014 roku do 17 121 w roku 2023. Dodatkowo prognozowana linia trendu wskazuje na dalszy spadek rozmiarów tego zjawiska. Szczegółowe dane z tego zakresu przedstawia rysunek 8.

¹² Wskazana ustawa zastąpiła wcześniejszą Ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r., w której czynem karalnym określano wszystkie przestępstwa i tylko wybrane wykroczenia.

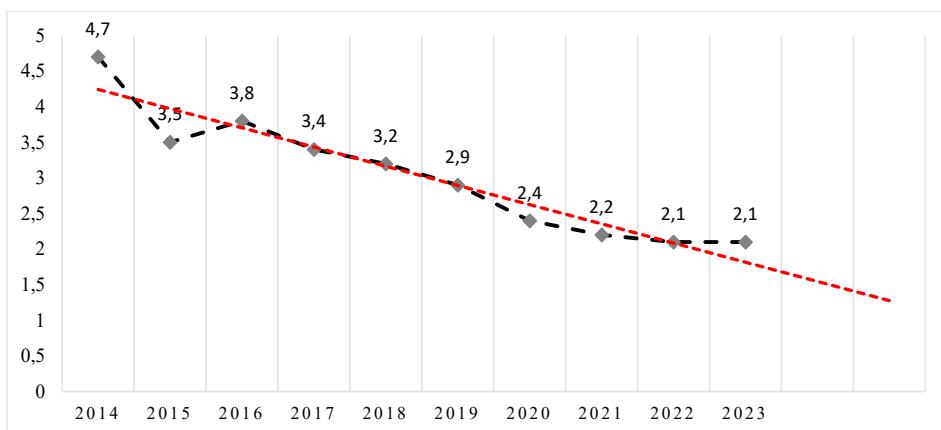
¹³ Policja od 2013 r. gromadzi dane statystyczne w zakresie ujawnionych czynów karalnych na etapie uzyskania informacji o zakończeniu przez Sąd Rodzinny i Nieletnich postępowania w sprawach nieletnich. Informacje te gromadzone są wyłącznie na podstawie postępowań przygotowawczych prowadzonych przez Policję. Prezentowane statystyki są tylko fragmentem opisującym zjawisko przestępczości nieletnich w Polsce. Dane w przedmiotowym zakresie gromadzi również m.in. Ministerstwo Sprawiedliwości.

Rysunek 8. Liczba przestępstw stwierdzonych ogółem i popełnionych przez nieletnich w Polsce w latach 2014–2023

Źródło: https://demagog.org.pl/analizy_i_raporty/przestepczosc-nieletnich-w-iii-rp-co-wiemy/

Tendencje spadkowe w zakresie przestępczości nieletnich widoczne są również w analizie wskaźnika procentowego udziału czynów karalnych w ogólnej liczbie przestępstw stwierdzonych w Polsce w latach 2014–2023 (zob. rysunek 9). Wskaźnik ten w okresie od 2016 do 2020 roku zmniejszył się o 1,6%. Natomiast w latach 2021–2023 tempo spadku nie było już tak dynamiczne i wyniosło 0,1%. Prognozowana linia trendu wskazuje na dalsze obniżanie się wartości tego wskaźnika.

Rysunek 9. Wskaźnik w % udziału czynów karalnych do ogółu przestępstw stwierdzonych
 Źródło: Informacje ujawnionej przez Policję skali zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce z lat 2014–2023 przygotowywane przez Biuro Prewencji KGP

W literaturze przedmiotu, ze względu na negatywne skutki społeczne, szczególną uwagę zwraca się na przestępstwa o charakterze kryminalnym¹⁴. Dlatego też, istotne znaczenie ma relacja między liczbą przestępstw stwierdzonych ogółem a przestępstwami o charakterze kryminalnym. Zarówno w analizach przestępczości dorosłych, jak i nieletnich, przestępczość kryminalna oraz jej charakterystyczne cechy stanowią kluczowy element opisu badanego zjawiska. Szczegółowe dane z tego obszaru przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4. Stosunek przestępstw stwierdzonych ogółem do przestępstw o charakterze kryminalnym w Polsce w latach 2019–2023

Rok	Przestępstwa stwierdzone ogółem	Przestępstwa kryminalne ogółem	%	Czyny karalne stwierdzone ogółem	Czyny karalne kryminalne ogółem	%
2019	822 777	530 755	64	24 117	22 172	92
2020	786 302	489 591	62	18 951	18 338	97
2021	841 070	508 191	60	18 399	17 630	96
2022	882 377	509 281	58	18 505	17 339	94
2023	810 631	483 896	60	17 150	16 502	96

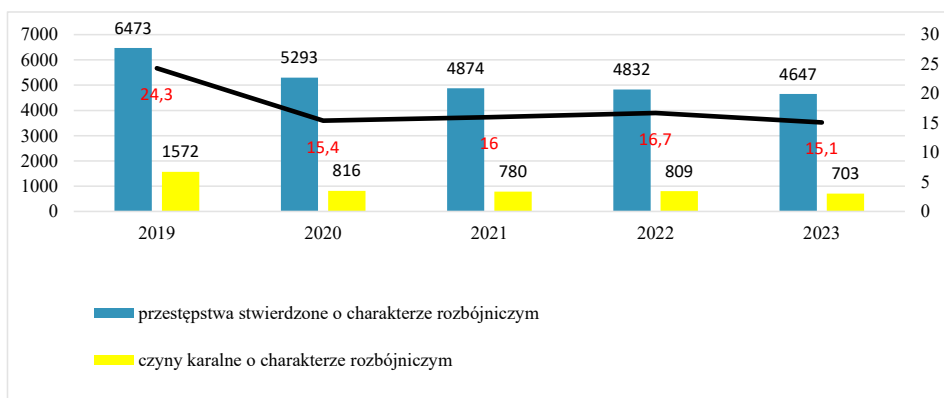
Źródło: dane statystyczne KGP

¹⁴ Biorąc pod uwagę cel prowadzonej analizy – dalsza charakterystyka zjawiska zostanie przeprowadzona w oparciu o dane statystyczne z okresu pięciu lat, tj. 2019–2023.

Z danych przedstawionych w tabeli 4 wynika jednoznacznie, że udział czynów karalnych o charakterze kryminalnym w ogólnej liczbie czynów karalnych stwierdzonych w latach 2019–2023 przekracza 90%. Oznacza to, że większość czynów popełnianych przez nieletnich ma charakter kryminalny. Dla porównania, w przypadku sprawców dorosłych przestępstwa kryminalne¹⁵ stanowią około 60% wszystkich przestępstw stwierdzonych.

Analizie poddano również wybrane kategorie czynów karalnych o charakterze kryminalnym. Pierwszą z nich były czyny o charakterze rozbójniczym, do których – zgodnie z klasyfikacją jednostki gromadzącej dane – zaliczono: rozbój, kradzież rozbójniczą oraz wymuszenie rozbójnicze. Dane dotyczące tego obszaru zaprezentowano na rysunku 10.

Rysunek 10. Udział czynów karalnych nieletnich w ogólnej liczbie stwierdzonych przestępstw rozbójniczych odnotowanych przez Policję w Polsce w latach 2019–2023

Źródło: Informacje ujawnionej przez Policję skali zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce z lat 2019–2023 przygotowywane przez Biuro Prewencji KGP

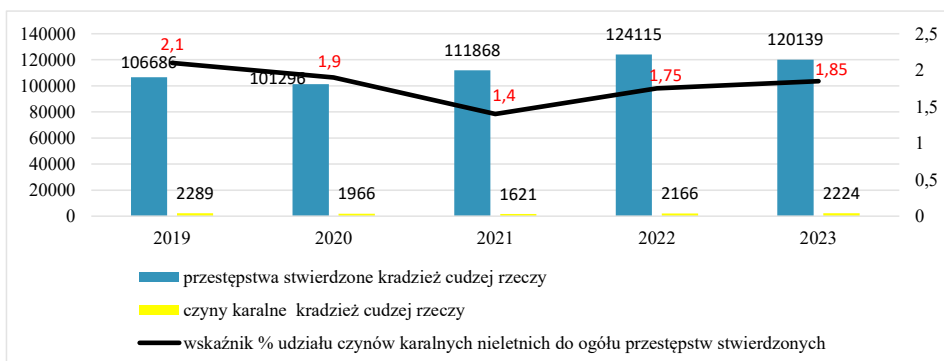
Jak wynika z danych przedstawionych na rysunku 10, w analizowanym okresie, tj. w latach 2019–2023, obserwuje się spadek zarówno przestępstw rozbójniczych popełnianych przez dorosłych, jak i czynów karalnych tej kategorii wśród nieletnich. Jeśli chodzi o wskaźnik procentowy udziału czynów karalnych nieletnich o charakterze rozbójniczym w ogólnej liczbie przestępstw rozbójniczych, początkowo odnotowano jego dynamiczny spadek – z poziomu 24,3% w 2019 roku do poziomu

¹⁵ Policja oprócz przestępstw kryminalnych wyróżnia także przestępstwa gospodarcze, drogowe i narkotykowe.

15,4% w 2020 roku. Następnie, w roku 2022, wskaźnik ten wzrósł do 16,7%, aby w 2023 roku ponownie obniżyć się o 1,6%.

Kolejną analizowaną kategorią przestępstw kryminalnych były przestępstwa określone jako kradzież cudzej rzeczy (zob. rysunek 11).

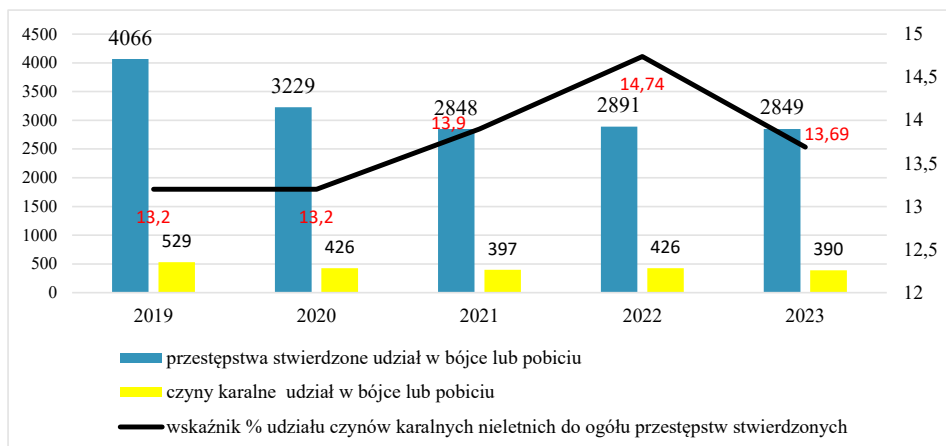

Rysunek 11. Przestępstwa stwierdzone – kradzież cudzej rzeczy, w tym czyny karalne z tej kategorii odnotowane przez Policję w Polsce w latach 2018–2023

Źródło: Informacje ujawnionej przez Policję skali zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce z lat 2018–2023 przygotowywane przez Biuro Prewencji KGP

Analiza danych przedstawionych na rysunku 11 wykazała, że w pięcioletnim okresie badań liczba czynów z tej kategorii początkowo malała – w latach 2019–2021 – a następnie wzrosła w 2023 roku, osiągając poziom zbliżony do wartości z roku 2019. Należy podkreślić, że kradzież cudzej rzeczy stanowiła 13% ogólnej liczby czynów karalnych popełnianych przez nieletnich. Ponadto udział czynów karalnych popełnianych przez nieletnich w ogólnej liczbie przestępstw z tej kategorii w analizowanym okresie wahał się od 1,4% do 2,1%.

Wśród czynów karalnych o charakterze kryminalnym statystyki policyjne opisują również czyny karalne z kategorii udział w bójce i pobiciu (zob. rysunek 12).

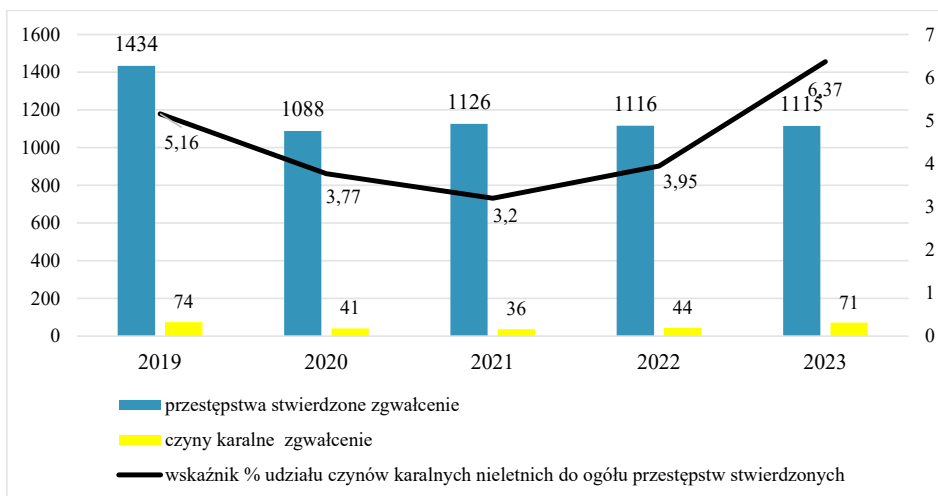

Rysunek 12. Przestępstwa stwierdzone w kategorii: udział w bójce lub pobiciu, w Polsce w latach 2019–2023

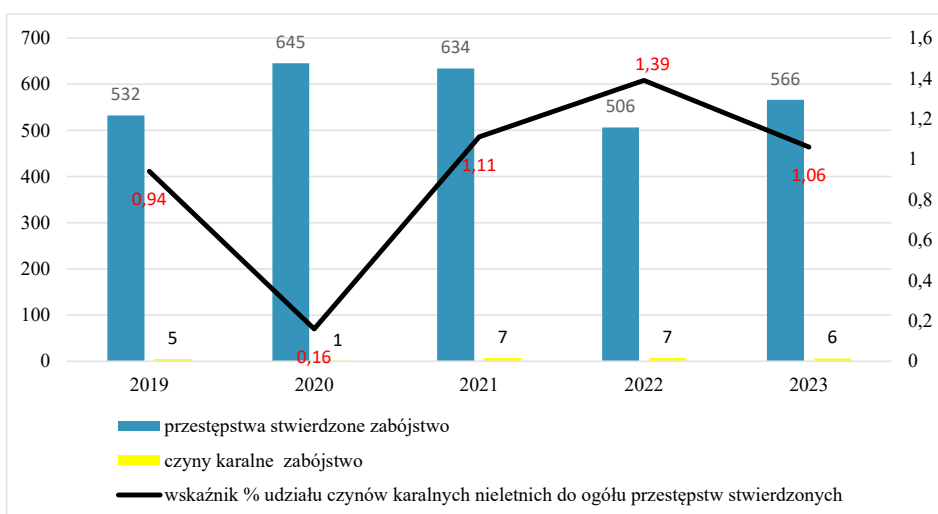
Źródło: Informacje ujawnionej przez Policję skali zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce z lat 2019–2023 przygotowywane przez Biuro Prewencji KGP

Jak wynika z danych zaprezentowanych na rysunku 12, liczba czynów karalnych z kategorii „udział w bójce lub pobiciu” w latach 2019–2023 waha się w przedziale około 400–500 przypadków rocznie. Wskaźnik procentowy udziału tej kategorii czynów karalnych w ogólnej liczbie przestępstw w grupie nieletnich wynosił około 14%. Najwyższy poziom odnotowano w 2022 roku: 14,7%, natomiast najniższy w latach 2019 i 2020: 13,2%.

Wśród danych gromadzonych przez Policję znajdują się również czyny karalne o niewielkiej liczebności w skali kraju, do których zalicza się m.in. zgwałcenie oraz zabójstwo. Szczegółową charakterystykę tych kategorii przedstawiają rysunki 13 i 14.

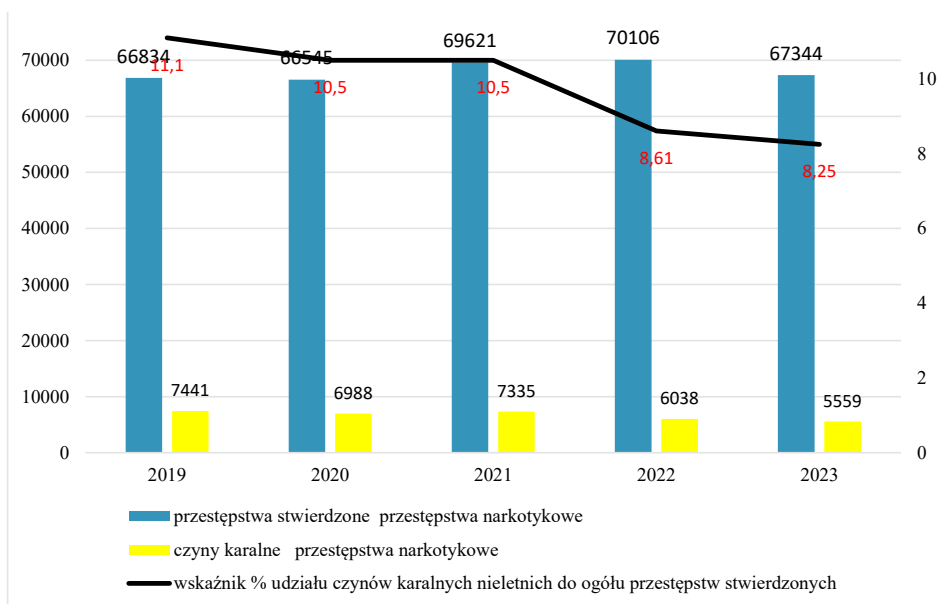
Rysunek 13. Przestępstwa stwierdzone – z kategorii zgwałcenie – w Polsce w latach 2019–2023
 Źródło: Informacje ujawnionej przez Policję skali zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce z lat 2019–2023 przygotowywane przez Biuro Prewencji KGP

Rysunek 14. Przestępstwa stwierdzone z kategorii zabójstwo – w Polsce w latach 2019–2023
 Źródło: Informacje ujawnionej przez Policję skali zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce z lat 2018–2023 przygotowywane przez Biuro Prewencji KGP

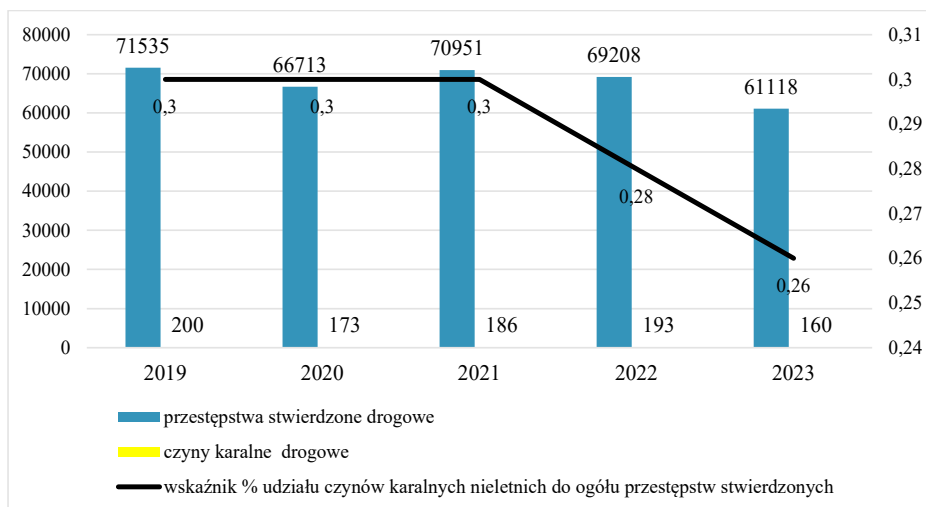
W analizach szczegółowych tendencji przestępczości nieletnich podkreśla się również znaczenie przestępstw narkotykowych (zob. rysunek 15). Liczba czynów karalnych z tej kategorii w badanym okresie systematycznie malała, przy czym w skali kraju odnotowuje się ich kilka tysięcy rocznie. Wskaźnik procentowy udziału czynów karalnych popełnianych przez nieletnich w ogólnej liczbie przestępstw narkotykowych jest stosunkowo wysoki i wynosi około 10%.

Rysunek 15. Przestępstwa stwierdzone – przestępstwa narkotykowe – w Polsce w latach 2019–2023
Źródło: Informacje ujawnionej przez Policję skali zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce z lat 2019–2023 przygotowywane przez Biuro Prewencji KGP

W ramach analiz statystycznych dotyczących przestępczości nieletnich Policja uwzględnia również charakterystykę czynów karalnych obejmujących przestępstwa drogowe, definiowane jako naruszenie (umyślne lub nieumyślne) zasad bezpieczeństwa w ruchu lądowym, którego skutkiem było:

1. Sprowadzenie katastrofy w ruchu lądowym.
2. Sprowadzenie bezpośredniego niebezpieczeństwa takiej katastrofy.
3. Śmierć, uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia innej osoby albo poważna szkoda w mieniu, które nie należy do sprawy.

Rysunek 16. Przestępstwa stwierdzone – drogowe – w Polsce w latach 2019–2023

Źródło: Informacje ujawnionej przez Policję skali zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce z lat 2019–2023 przygotowywane przez Biuro Prewencji KGP

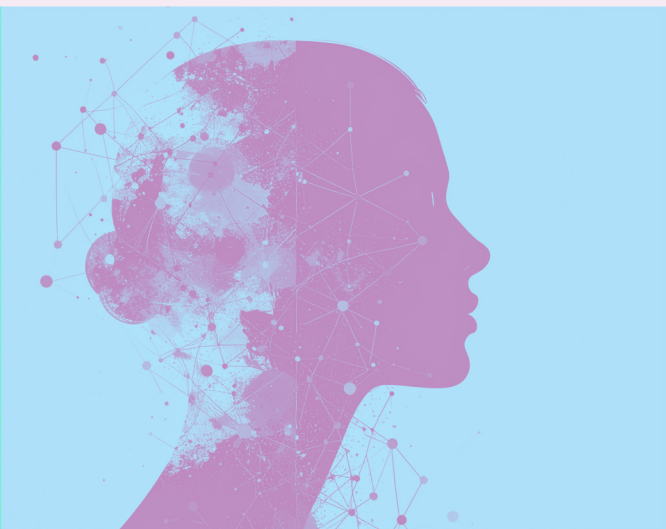
Ze zgromadzonych danych wynika (zob. rysunek 16), że czyny karalne nieletnich obejmujące przestępstwa drogowe stanowią niewielki odsetek wszystkich stwierdzonych przestępstw drogowych, wynosząc około 0,3%. Wśród tych przypadków, w 2023 roku odnotowano 49 czynów karalnych dotyczących prowadzenia pojazdu w stanie nietrzeźwości, a sprawcami tych czynów było 39 nieletnich (Biuro Prewencji KGP Wydział Prewencji, 2024).

Jak wynika z analiz prowadzonych przez Komendę Główną Policji, około 80% czynów karalnych popełniają chłopcy. Nieletni w przeważającej mierze dokonują czynów karalnych o charakterze kryminalnym, które stanowią 90% wszystkich odnotowanych czynów karalnych. W omawianym okresie, tj. w latach 2019–2023, najczęściej stwierdzanymi czynami karalnymi były:

- przestępstwa z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii (około 30% ogółu czynów karalnych),
- kradzież cudzej rzeczy (około 13% ogółu czynów karalnych),
- kradzież z włamaniem (około 10% ogółu czynów karalnych).

ROZDZIAŁ III.

DIAGNOZA NIEDOSTOSOWANIA SPOŁECZNEGO

3.1. PRZEDMIOT I ZAKRES DIAGNOZY W NIEDOSTOSOWANIU SPOŁECZNYM

Zdaniem Katarzyny Stemplewskiej-Żakowicz (2008) termin diagnoza możemy rozumieć trojako: jako proces diagnozowania, efekt tego procesu oraz dziedzinę nauki i praktyki. Samo słowo „diagnoza” pochodzi z języka greckiego, w którym *diagnosis* oznacza rozróżnienie, wyróżnienie, osądzanie (Lisowska, 2003). Termin ten pierwotnie dotyczył aspektów medycznych – używano go w kontekście rozpoznania rodzaju choroby lub występujących zaburzeń czynności organizmu pacjenta (Osińska, 2019). W Polsce z medycyny do nauk społecznych pojęcie to zapożyczyła Helena Radlińska, definiując je jako rozpoznawanie w poszczególnych przypadkach przyczyn badanego stanu, ocenę jego objawów i możliwości przemian. Równocześnie samo postawienie diagnozy, w opinii autorki, miało prowadzić do planowania działalności, która miała wzmocnić badaną jednostkę, nastawić jej wolę do pokonania zła oraz dostarczyć pomocy z zewnątrz (Radlińska, 1961). Współcześnie pojęcie diagnoza odnosi się do wielu dziedzin życia, w których prowadzone są prace nad badanymi zjawiskami i ich rozpoznawaniem. Z tego względu obecnie diagnozę najczęściej definiuje się w odniesieniu do konkretnej dyscypliny lub sytuacji, w której jest ona stosowana, bądź z zaznaczeniem celu, jakiemu ma ona służyć (poznawczego, decyzyjnego).

W języku naukowym pojęcie diagnozy nie ogranicza się wyłącznie do wykrywania stanów patologicznych. Obejmuje wszelkie rozpoznanie na podstawie zebranych symptomów i znanych ogólnych prawidłowości działania badanego zjawiska. W ten sposób przyporządkowuje się je do typu lub gatunku przez wyjaśnienie genetyczne i celowościowe, a także określa się jego fazę oraz przewidywany rozwój (Łubac-Kryska, 1990). Diagnozę zawsze przeprowadza się z konkretnego powodu, z nastawieniem na wykonanie całego cyklu określonych czynności (Sklabania, 2011). Tworzą one jej wewnętrzną strukturę, będąc jednocześnie podstawą do zaplanowania działań zaradczych (Guzik-Tkacz, 2022).

W rodzimej literaturze pierwszymi opracowaniami szerzej omawiającymi zagadnienie ogólnej diagnozy, były studium Adama Podgóreckiego z 1962 roku „Charakterystyka nauk praktycznych” oraz książka Stefana Ziemskiego zatytułowana „Problemy dobrej diagnozy” wydana w 1973 roku.

Podgórecki analizował problematykę diagnozy z punktu widzenia potrzeb nauk społecznych. W swoim studium zwracał uwagę przede wszystkim na wielofazowość diagnozy, a także dużo miejsca poświęcał zagadnieniu tak zwanej diagnozy

przyczynowej (Bielicki, 2010). W jego ujęciu diagnoza stanowiła podstawowe ogniwo postępowania celowościowego w naukach praktycznych. Obejmowała deskrypt stanu rzeczy, ocenę tych stanów oraz konkluzję oceniającą. W tym względzie na proces diagnozowania składał się określony katalog czynności (etapów), które powinny następować po sobie w ściśle ustalonej kolejności. Ich zadaniem był opis tego, co istnieje, wykrycie, dlaczego to istnieje i co może być w związku z tym zrobione (Podgórecki, 1962). Problematykę diagnozy bardziej dogłębnie rozwinął Stefan Ziemiński (Bielicki, 2010), wstępnie definiując ją jako rozpoznanie jakiegoś stanu rzeczy przez zaliczenie go do znanego typu lub gatunku, przez przyczynowe i celowościowe wyjaśnienie tego stanu rzeczy, określenie jego fazy obecnej oraz przewidywanego dalszego rozwoju (Ziemiński, 1973). Tak uchwycona diagnoza zawiera wiele aspektów, które autor nazywa „diagnoząmi częściowymi” (Wysocka, 2007), związanymi z określonymi momentami procesu rozpoznania (Wojnarska, 2010).

Sporządzenie trafnej oceny to najtrudniejszy etap postępowania diagnostycznego. Dobrze sporządzona ocena diagnostyczna, oparta na trafnych prognostycznie wskaźnikach, jest warunkiem poprawnej i celnej konkluzji, która determinuje kierunek projektowanego przekształcenia (Lisowska, 2008). W wyniku dobrej diagnozy powinien powstać projekt zmiany nastawiony na rozwój. Jest to jednak możliwe wówczas, gdy oprócz diagnozy deficytów pojawi się także rozpoznanie potencjałów (Michel, 2019). Tym samym diagnozowanie to złożony proces rozwiązywania problemów, który nie jest czynnością samoistną, lecz działaniem przygotowawczym i najczęściej staje się podstawą interwencji (Pałuchowski, 2007).

Wyróżnia się różne klasyfikacje celów diagnozy. Dla przykładu Włodzisław Sanocki (1978) jako cel diagnozy wymienia: wyjaśnienie istniejącego stanu rzeczy, prognozę oraz zaprojektowanie przyszłych stanów z jednoczesnym wskazaniem środków zapewniających realizację powyższego. W przypadku niedostosowania społecznego nieletnich mamy do czynienia z diagnozą resocjalizacyjną. Podstawowym celem tej diagnozy jest poznanie antagonizmu destruktywnego, przejawiającego się przede wszystkim w sferze postaw i ról społecznych, wzmacnianego przez skumulowane oddziaływanie na jednostkę niekorzystnych czynników biopsychicznych i środowiskowych (Stołowski, 2006).

Istota niedostosowania społecznego, ujęta w kategoriach diagnostycznych zarówno wewnętrznych (osobowych), jak i zewnętrznych (zachowaniach wobec grupy społecznej), oparta jest na wskaźnikach szczegółowo opisujących osoby niedostosowane społecznie (Dobijański, 2015). Warto zaznaczyć, że ustalenie symptomów niedostosowania i ich nasilenia powinno być równoczesne z ustaleniem nie tylko negatywnych, ale także pozytywnych aspektów funkcjonowania nieletniego.

Prowadzi to, do pojawienia się obok etapu diagnozy negatywnej również etapu diagnozy pozytywnej, związanej z poszukiwaniem informacji dotyczących mocnych stron jednostki. W tym znaczeniu przedmiotem diagnozy pozytywnej powinny być: właściwości nieletniego, mechanizmy jego osobowości oraz wpływy środowiskowe, którym podlega (Obuchowska, 1976). Dopiero w takim ujęciu możemy mówić o diagnozie pełnej (Wysocka, 2015). To, zdaniem Krystyny Ostrowskiej (2007), przesądza o możliwości stworzenia właściwego i skutecznego modelu pracy resocjalizacyjnej oraz pozwala na opracowanie wielokierunkowego programu oddziaływania modyfikującego negatywne zachowanie. W efekcie w wychowaniu resocjalizującym szczególnie interesuje nas taka diagnoza, która jest podstawą rozstrzygnięć mających charakter wychowawczy. Ma ona pomóc w rozwiązaniu problemu niedostosowania społecznego i ułatwić odpowiedź na pytanie: czy działać resocjalizująco, czy też nie, czyli jaką strategię i procedurę powinien uwzględnić plan konkretnych oddziaływań wychowawczych (Czapów, 1980). Przenosząc to na grunt rozwiniętej diagnozy, będziemy tu mówić o rozpoznaniu symptomów (aspekt funkcji) i mechanizmów regulacyjnych (aspekt struktury) niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, sporządzonym przy użyciu wystarczająco trafnych i rzetelnych metod, pozwalających określić rodzaj i kierunek wpływu otoczenia na przebieg i skutki socjalizacji osób diagnozowanych, w celu ich pedagogicznej oceny i ewentualnego zaprojektowania programu resocjalizacji oraz wdrożenia go na podstawie stwierdzonych stanów faktycznych (Pytko, 1986). Dla realizacji naszego zamierzenia, jakim jest znalezienie adekwatnych i możliwie wczesnych form pomocy dziecku niedostosowanemu społecznie, diagnoza musi mieć charakter całościowy, dynamiczny i interdyscyplinarny. Oznacza to, że powinna zarówno wyjaśniać mechanizmy określonych zachowań jednostki na tle całokształtu jej funkcjonowania psychospołecznego, jak i wiązać zdobytą wiedzę z właściwościami oraz specyfiką środowisk społecznych, w których nieletni przebywa lub przebywał i które nadal wpływają na jego funkcjonowanie (Potempska, 1999). Podobny pogląd prezentuje Lesław Pytko (1986), traktując diagnozowanie jako proces rozwiązywania problemów poznawczych i decyzyjnych.

Diagnoza poznawcza odpowiada na pytanie „jak jest?” – polega na opisie badanej rzeczywistości na podstawie danych empirycznych lub studiów teoretycznych z danego zakresu. W diagnozie tej chodzi o wykrycie zgodności lub niezgodności faktu z teorią oraz sprawdzenia (falsyfikację) danej teorii wobec teorii alternatywnych (Lisowska, 2003). Natomiast diagnoza decyzyjna jest związana z działalnością praktyczną i stara się odpowiedzieć na pytanie: „co należy uczynić, aby było, jak być powinno?”. Inaczej mówiąc, diagnoza decyzyjna to końcowy

wnioszek wynikający z dokonanej przez badacza krytycznej oceny zebranych symptomów subiektywnych i obiektywnych, łącznie z nadaniem zespołowi tych symptomów właściwej nazwy (Lisowska, 2008). W opinii Edwarda Mazurkiewicza (2003) z określenia diagnozy decyzyjnej wynika m.in., że w stwierdzeniu danego stanu rzeczy musi dojść do udowodnienia prawdziwości lub fałszywości hipotezy diagnostycznej, co nie zawsze jest możliwe. Przede wszystkim dlatego, że praktycy (np. sędzia, kurator) nie zawsze dysponują rozwiniętym warsztatem badawczym (Mazurkiewicz, 2003).

Nie w każdym przypadku diagnozowania występują wszystkie aspekty diagnozy i nie zawsze wszystkie są jednakowo ważne (Mazurkiewicz, 2003). W postępowaniu resocjalizacyjnym fundamentalne znaczenie ma diagnoza o charakterze prakseologicznym. Stanowi ona bazę poznawczą dla następujących po niej oddziaływań. Diagnoza ta nazywana jest „wyjściową”, ponieważ opisuje indywidualne warunki, w jakich ma przebiegać proces naprawczy. Rozpoznanie za jej pomocą kończy się konkluzją w postaci indywidualnej prognozy możliwości resocjalizacyjnych badanej jednostki. Stąd też wyjściowa diagnoza niedostosowania społecznego nieletnich zawierać powinna trzy komponenty diagnoz częściowych: diagnozę konstatającą, diagnozę genetyczną oraz diagnozę prognostyczną (Pasz-kiewicz, 2005).

Schemat diagnozy resocjalizacyjnej, która ma zawsze charakter decyzyjny, można wpisać w ogólny model diagnozy, ponieważ obejmuje ona wszystkie aspekty diagnozy pełnej przedstawionej w koncepcji S. Ziemskiego (za: Wysocka, 2006). Oznacza to, iż w praktycznym diagnozowaniu formułowana diagnoza powinna pełnić funkcje: opisowe, wyjaśniające, ewaluacyjne, użytkowo-optymalizujące, weryfikujące i prognostyczne (zob. rysunek 17).

Rysunek 17. Funkcje w diagnozie resocjalizacyjnej niedostosowania społecznego
Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Wysocka, 2008)

Syntetyzując dotychczasowe rozważania, można powiedzieć, że na czynność diagnozowania składają się trzy podklasy działań: poszukiwanie obiektów diagnozowania (eksploracja), klasyfikacja tych obiektów oraz wyjaśnienie ich struktur i funkcji w kategoriach przyczynowo-skutkowych (Pytka, 1986). W efekcie diagnozę niedostosowania społecznego traktujemy jako proces w cyklu działania zorganizowanego, zawierającego opis, wartościowanie (w znaczeniu zestawienia obrazu diagnostycznego z odpowiednimi normami), konkluzję dotyczącą oceny stanu jednostki albo oceny zjawiska, projektowanie i weryfikowanie trafności opisu. W prowadzonym procesie zagadnieniem wymagającym rozstrzygnięcia jest kwestia przyjęcia określonych założeń teoretycznych dotyczących zjawiska niedostosowania społecznego i ich zbieżność z modelem metodologicznym diagnozy.

W tej samej „konwencji teoretycznej” ulokowany musi być także proces działań postdiagnostycznych (Wysocka, 2016). W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że w zakresie rozpoznawania niedostosowania społecznego Pytka (1986) opisał trzy modele diagnozy, uznając, iż modeli diagnozowania jest tyle, ile korespondujących z nimi teorii niedostosowania społecznego i resocjalizacji. Na tej podstawie wyodrębnił model diagnozy behawioralnej, interakcyjnej i interdyscyplinarnej (zob. tabela 5).

Tabela 5. Charakterystyka modelu diagnozy behawioralnej, interakcyjnej i interdyscyplinarnej

Założenia i podstawy teoretyczne diagnozy	Przedmiot diagnozy	Zakres i cel diagnozy
Behawioralny model diagnozy niedostosowania społecznego		
Istotą niedostosowania społecznego jest zachowanie sprzeczne z normami, mające charakter nawykowy. Psychologiczna teoria uczenia się	- zachowania antyspołeczne odbiegające od norm i standardów, moralnych, - zewnętrzne regulatory czynności	- poznanie mechanizmów warunkowania klasycznego i instrumentalnego, - ustalenie związków pomiędzy bodźcami a reakcjami jednostki
Interakcyjny model diagnozy niedostosowania społecznego		
Istotą niedostosowania jest zaburzony rozwój psychospołeczny jednostki związany z wadliwą interakcją ze środowiskiem społecznym. Teoria rozwoju dojrzałości interpersonalnej	- stosunki interpersonalne jednostki z innymi ludźmi (przebieg, rozwój, zaburzenia), - wewnętrzne regulatory czynności (internalizacja norm, umiejscowienie kontroli, itp.), - mechanizmy kształtujące jakość relacji interpersonalnych	- określenie przyczyn niedostosowania: wewnętrznych i społecznych, - określenie poziomu rozwoju dojrzałości interpersonalnej i zaklasyfikowanie do określonego typu dewiantywnego, - opracowanie indywidualnego programu interwencji
Interdyscyplinarny model diagnozy niedostosowania społecznego		
Istota niedostosowania społecznego jest złożona, konieczność przyjęcia perspektywy multietologicznej (mechanizmu biopsychospołecznego) Teoria postaw i ról społecznych oraz mechanizmów biopsychospołecznych i socjokulturowych	- antagonizm destruktywny, który przejawia się w nieadekwatnym funkcjonowaniu w rolach społecznych, i niewłaściwych postawach wobec norm i standardów społecznych, - wewnętrzne i zewnętrzne regulatory czynności	- całościowy obraz niedostosowania społecznego (objawy, przyczyny, mechanizmy, konsekwencje), - identyfikacja postaw antyspołecznych i ich integracja, intensywność zaburzeń, internalizacja przepisów ról pełnionych w kręgach podkulturowych, identyfikacja złożonych czynników zaburzeń zachowania

Źródło: Opracowanie własne za (Wysocka, 2006)

Właściwe postawienie diagnozy jest nie tylko warunkiem umożliwiającym wybór metody postępowania interwencyjnego, ale również czynnikiem determinującym jego skuteczność. Dlatego w metodologii diagnozy głównym problemem jest adekwatność doboru metody (techniki) do celu diagnozy. W diagnozie resocjalizacyjnej do najczęściej stosowanych form zdobywania informacji należą: obserwacja, rozmowa, wywiad, analiza dokumentów i wytworów. Wykorzystywane są także ankiety, testy, kwestionariusze, skale pomiarowe oraz techniki projekcyjne (Wysocka, 2008). Ich zastosowanie różnicują takie kwestie, jak: sposób zdobywania informacji (bezpośredni, pośredni), źródło informacji (osoba badana, inne osoby z otoczenia nieletniego, diagnosta), charakter informacji (subiektywny, obiektywny) oraz cel ich wykorzystania (Jarosz i Wysocka, 2006).

Dokonując podziału wyszczególnionych metod i technik diagnostycznych, można je zaklasyfikować jako:

- standardowe, w których środki badawcze są dalece ujednolicone (testy, skale, kwestionariusze),
- niestandardowe, w których owe środki nie są ujednolicone (arkusze obserwacyjne, kwestionariusze wywiadu),
- specyficzne (dokonujące pomiaru niedostosowania społecznego całościowo lub jego aspektów),
- niespecyficzne (opracowane niezależnie od problematyki niedostosowania społecznego, ale mające w niej zastosowanie).

Do podstawowych metod stosowanych w diagnozie resocjalizacyjnej należy obserwacja. Stanowi ona elementarny sposób poznania empirycznego i polega na świadomym, celowym spostrzeganiu oraz gromadzeniu informacji o osobach, sytuacjach lub zjawiskach za pomocą zmysłów (Sztumski, 2005). Metoda ta jest osobliwą formą gromadzenia, a także interpretowania pozyskanych danych w ich naturalnym przebiegu, kiedy pozostają one w bezpośrednim polu widzenia i słyszenia dla obserwatora (Czarkowski i Strzelec, 2019).

Istnieje wiele kryteriów i podziałów obserwacji, a tym samym wiele sposobów organizowania zbierania danych z wykorzystaniem tej formy diagnozy. Przykładowo, według Kuca (2018) i Ściborka (2018) w ramach metody obserwacji możemy wyróżnić różne techniki obejmujące: obserwację ukrytą, jawną, uczestniczącą, nieuczestniczącą, kontrolowaną i niekontrolowaną. Za Daria Cybulską (2013) należy powiedzieć, że aby obserwacja mogła spełnić swoją rolę musi być:

- obiektywna (obserwator nie może ujmować faktów i zdarzeń pod kątem swoich oczekiwań, uprzedzeń czy nastawień emocjonalnych),

- wierna (rejestrowane fakty są wolne od zniekształceń rzeczywistości),
- wyczerpująca (powinna ujmować wszystkie ważne elementy),
- celowa (poszukiwanie odpowiedzi na określone zadanie sformułowane wcześniej, wyjaśnianie, dlaczego oraz w jakich warunkach obserwowane zjawisko występuje),
- systematyczna (musi trwać stale i być prowadzona zgodnie z określonym systemem, który pozwala postrzegać obiekty wielokrotnie oraz w różnych warunkach ich występowania),
- rzetelna (obserwator dokładnie obserwuje badane zjawiska, szczegółowo rejestruje wszystkie fakty),
- zaplanowana (prowadzona według ustalonego planu, odpowiadającego postawionym celom),
- wymagająca aktywnej postawy (obserwator czynnie uczestniczy w obserwacji, angażuje się w swoją pracę),
- wnikliwa (powinna szukać uwarunkowań oraz zależności przyczynowo-skutkowych między nimi).

W kontekście diagnozy resocjalizacyjnej, w ramach prowadzonej obserwacji powinno się odnotowywać te fakty i zdarzenia, które dotyczą zachowania nieletniego, stylu jego życia oraz przejawianego podejścia do obowiązujących norm prawnych i społecznych. Na drodze do uzyskania wiernego obrazu przedmiotu badania znajduje się jednak wiele barier. Do najważniejszych z nich należy zaliczyć apercpepcję. Polega ona na przyswajaniu i interpretowaniu spostrzeżeń przez obserwatora poprzez odniesienie ich do własnej wiedzy i doświadczeń. Stąd obraz rzeczywistości może być bardziej lub mniej wierny w zależności od uczuć, jakim ulega badacz w momencie postrzegania obiektu lub zjawiska, zakresu posiadanej przez niego wiedzy czy reprezentowanej kondycji psychofizycznej. Niebagatelne znaczenie ma tu także charakter osobowości obserwatora (np. refleksyjność, dokładność, dociekliwość, inteligencja, spostrzegawczość), jego poglądy oraz uprzedzenia (Sołoma, 1999).

Powszechnie stosowaną formą pozyskiwania informacji o nieletnim w procesie diagnostycznym jest również wywiad i rozmowa. Jeżeli idiomów tych używa się w odmiennych znaczeniach, kryterium ich rozróżnienia może być źródło bądź treść informacji o badanym. Kiedy rozmówcą jest ktoś z otoczenia badanego, mówimy wówczas o wywiadzie – jeśli informacje pochodzą od badanego podmiotu, mamy do czynienia z rozmową. Termin „rozmowa” stosuje się również dla spotkań, których tematyka koncentruje się wokół zgłaszanego

problemu (Suchańska, 2009). Wywiad traktuje się jako bardziej formalną, wystandardyzowaną technikę uzyskiwania informacji, zaś rozmowę jako metodę bardziej nieskrępowaną, swobodną, indywidualną, nieprzewidywalną w swoim przebiegu (Jarosz i Wysocka, 2006). Tak jak w przypadku obserwacji, możemy mówić o wielu podziałach wywiadów, rozróżniając wywiady: jawne i ukryte, formalne i nieformalne, swobodne i skategoryzowane, indywidualne i zbiorowe, ustne i pisemne. Wyróżnia się także wywiad anamnestyczny, kliniczny i narracyjny (Dłużniewska, 2017). W zależności od sposobu prowadzenia wywiadu narzędziem może być kwestionariusz wywiadu czy pisemna transkrypcja nagranych rozmów. Zarówno wywiad, jak i rozmowa polegają na zadawaniu pytań diagnozowanym osobom i wnioskowaniu o stanie rzeczy na podstawie uzyskanych informacji (Wysocka, 2006).

Kolejną metodą stosowaną w diagnozie nieletnich niedostosowanych społecznie jest analiza dokumentów i wytworów. Jest to proces zbierania, selekcjonowania i interpretowania faktów znajdujących się w odnalezionych lub pozyskanych dokumentach oraz materiałach. Metodę tę stosuje się, aby uzyskać nową wiedzę lub zweryfikować wcześniejsze informacje (Czarnkowski i Strzelec, 2020). Obok dokumentów formalnych (np. akt sądowych) w prowadzonej analizie osób nieletnich niedostosowanych społecznie diagnosta sięga po: dzienniki osobiste, rysunki, notatki, zdjęcia, filmy, zeszyty, pamiętniki, listy, nagrania, blogi, itp. Celem prowadzonej diagnozy jest poszukiwanie głębiej ukrytych treści psychospołecznych, ustalenie cech osobowościowych autora, jego systemu wartości, intencji, motywów, a także wnioskowanie o założonych przez nadawcę cechach odbiorców i przypuszczalnych ich reakcjach (Jarosz i Wysocka, 2006). Poznanie badanej osoby drogą analizy jej wytworów jest badaniem pośrednim. Jednocześnie korzystanie z danych zawartych w różnego rodzaju dokumentach musi być traktowane tutaj jako wiedza uzupełniająca lub weryfikująca. Decydując się na analizę wytworów jako sposób poznawania nieletnich, należy pamiętać, że mogą być one nie tylko nośnikiem informacji o tym, jaki jest jego autor, ale także o tym, jaki chciałby być lub jak chciałby zostać odebrany (Łaszczyk, 1989).

Tak jak już wcześniej powiedziano, obok wywiadu, rozmowy, obserwacji, analizy wytworów w diagnozie nieletnich stosuje się również ankiety, skale pomiarowe oraz techniki projekcyjne. W przypadku ankiety wykorzystuje się proces zadawania pytań i udzielania odpowiedzi, odwołując się do stanów poznawczych i emocjonalnych osoby badanej. Metoda ta służy rozpoznawaniu form, zakresu, nasilenia i dynamiki zachowań oraz zjawisk o charakterze przestępczym, nieprzystosowania społecznego czy uzależnień (Ostrowska, 2008). Do tego celu

konstruuje się specjalne kwestionariusze (instrumenty pomiarowe), za pomocą których gromadzone są potrzebne informacje. Ankieta różni się od wywiadu tym, że nie wymaga bezpośredniego kontaktu z nieletnim, który w tej formule udziela pisemnych odpowiedzi na zadane mu pytania. Ze względu jednak na pewne niedoskonałości ankiety (np. brak możliwości zmodyfikowania pytań w trakcie badania), jej zastosowanie ogranicza się w diagnozie resocjalizacyjnej do badań o charakterze epidemiologicznym, kiedy istnieje konieczność zebrania dużej liczby danych w krótkim czasie.

Bardziej indywidualne znaczenie diagnostyczne można przypisać metodom projekcyjnym, nazywanym także technikami „autoekspresyjnymi” (self-expressive) (Kalinowska-Tomala i Pawłowska, 2011). Służą one do ujawniania nieświadomych myśli, uczuć i motywacji poprzez rzutowanie wewnętrznych stanów subiektywnych podmiotu na rzeczywistość zewnętrzną.

Do tej pory dokonano wielu klasyfikacji technik projekcyjnych, korzystając z różnych kryteriów podziału. Na ogół są one dzielone, zależnie od typu bodźca lub reakcji, na: techniki werbalne (różne wersje testów zdań niedokończonych, niedokończonych opowiadań), techniki wizualno-obrazkowe, techniki zabawowe oraz techniki graficzne (Cichosz, 2007). Inny podział technik projekcyjnych, ze względu na typ materiału testowego, prezentują Barbara Gwarda i Katarzyna Rynkiewicz (2003). Badaczki dzielą je na:

- 1) techniki asocjacyjne (skojarzeniowe) – polegają na swobodnie wyrażanych ustnie lub pisemnie asocjacjach, np. Test Rorschacha;
- 2) techniki konstrukcyjne – polegają na tworzeniu, układaniu i konstruowaniu. Wymagania wobec badanego są tu bardziej złożone niż w przypadku technik skojarzeniowych, ponieważ sam musi stworzyć np. opowiadanie czy historijkę. Takie sytuacje występują w testach TAT, CAT, MAPS, Blacky Pictures i innych.
- 3) techniki uzupełniające – w testach tego rodzaju badany ma uzupełnić treść lub obrazek (np. w Teście Frustracji Rosenzweiga i jego modyfikacjach Browna), dokończyć rozpoczęte zdania (Test Zdań Niedokończonych) lub opowiadanie czy zdarzenie.
- 4) techniki wyboru – oparte na czynnościach wybierania, ograniczonych zakresem materiału testowego. Stosowane zazwyczaj do badania stosunków społecznych w rodzinie. Przykładem mogą być: Test Stosunków Rodzinnych Anthony’ego i Bene, Zestaw Obrazków Twarzy Cummings.
- 5) techniki ekspresyjne – wykorzystują ekspresję badanego. Analizie poddaje się materiał, ujawniający jego osobowość.

Stosowane techniki projekcyjne w diagnozie mają zarówno swoich zwolenników, jak i licznych przeciwników. Ci ostatni zarzucają im głównie brak standaryzacji oraz ryzyko subiektywizmu (Rembowski, 1986). Dlatego, choć ich zastosowanie może ułatwić postawienie hipotezy o niedostosowaniu społecznym, to – jak twierdzi Ewa Wysocka (2006) – nie można na ich podstawie formułować pewnej diagnozy.

Metoda testowa jest uznawana za najbardziej specyficzną procedurę diagnozowania. Może być on zbiorem zadań lub pytań, które – w standardowych warunkach – mają wywołać określone rodzaje zachowań i dostarczyć wyników o pożądanych własnościach psychometrycznych (Szecówka-Nowak, 2007). Badanie testowe ukierunkowane jest na ukazanie w ściśle określonym przedziale czasu jak największej ilości istotnych informacji o cechach badanego obiektu, w celu ustalenia obecności lub stopnia nasilenia określonej cechy bądź jej jakości (Paluchowski, 2007). Ze względu na przedmiot pomiaru testy najczęściej dzieli się na testy zdolności oraz kwestionariusze osobowości, zwane też inwentarzami (Witkowska, 2009). Test w diagnozie resocjalizacyjnej jest specjalistycznym narzędziem służącym do oceny indywidualnych mocnych i słabych stron w różnych obszarach, takich jak wiedza, umiejętności, funkcje poznawcze, emocje czy zachowanie. Jest to narzędzie obiektywne, wystandaryzowane, trafne, rzetelne i znormalizowane, wyposażone w reguły obliczania wartości mierzonej cechy psychologicznej oraz jasno określające zakres i rodzaj dopuszczalnych zachowań diagnosty (Hornowska, 2001). Natomiast skale pomiarowe jako techniki standardowe, wykorzystuje się w diagnozie resocjalizacyjnej w celu uzyskania ścisłej wiedzy o badanej rzeczywistości. Pomiar stosuje się głównie do oceny poziomu zaburzeń czy zróżnicowania typologicznego niedostosowania. Konkretnie wykorzystanie skal i kwestionariuszy w resocjalizacji wiąże się z badaniem właściwości osobowościowych oraz postaw i nastawień wobec siebie, otoczenia społecznego i obowiązującego systemu aksjonormatywnego (Wysocka, 2008).

3.2. OPINIOWANIE DIAGNOSTYCZNE PRZEZ OZSS W SPRAWACH NIELETNICH

Trudno wyobrazić sobie obecny wymiar sprawiedliwości bez wsparcia, jakie zapewniają mu specjaliści, biegli i rzeczoznawcy (Majchrowska-Kielak, 2020). Ich fachowa wiedza służy ocenie różnych kontekstów analizowanej rzeczywistości oraz jest pomocna w ustaleniu tego, co istotne i ważne dla danej sprawy (Błaszczuk, 2022). Pomoc ekspercka stanowi niezbędny instrument dla zrozumienia motywów, intencji oraz okoliczności postępowania jednostki, a także niejednokrotnie decyduje o końcowym sądowym rozstrzygnięciu. W przypadku osób nieletnich kwestia profesjonalnego rozpoznania przyczyn i warunków demoralizacji została ustawowo powierzona opiniodawczym zespołom sądowych specjalistów (OZSS) (Dz.U. 2018, poz. 708). Załączków tego rodzaju instytucji w Polsce należy upatrywać w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia¹⁶. W tamtym okresie rozpoczęto otwieranie ośrodków diagnostyczno-selekcyjnych. Pierwszy ośrodek powstał w Sopocie i był związany ze schroniskiem dla nieletnich w Gdańsku Oliwie¹⁷. Jego zadaniem było wydawanie opinii pedagogiczno-społecznych i psychologiczno-psychiatrycznych w sprawach nieletnich.

Z początku ośrodki funkcjonowały na podstawie regulaminu odrębnie opracowanego dla każdej nowo tworzonej jednostki. Organizacyjny i zadaniowy charakter działalności powoływanych kolejnych placówek sprecyzowano i zunifikowano Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 10 września 1974 roku (Dz. Urz. MS 1974, nr 8). Z przepisu tego wynikało, że ośrodki (pod nową już nazwą – ośrodek diagnostyczny dla nieletnich) stanowiły jednostkę organizacyjną schroniska lub zakładu poprawczego, przy którym były usytuowane. Ich podstawowym celem stało się prowadzenie badań, zbieranie informacji na temat nieletniego i jego środowiska oraz wydawanie opinii w zakresie najtrafniejszego sposobu oddziaływania resocjalizacyjnego wobec zdemoralizowanej jednostki (Sokołowska, 1977). Działalność ośrodków miała również przeciwdziałać ogólnie stosowanej wówczas praktyce umieszczania nieletnich w zakładach poprawczych przy nagminnym pomijaniu

¹⁶ Pierwsza taka placówka – ośrodek diagnostyczno-selekcyjny – powstał w Sopocie w 1967 roku na podstawie Zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 września 1967 r. (Dz. Urz. MS 1967, nr 132, poz. 39).

¹⁷ Od 1967 roku do 1974 roku utworzono 17 tego typu placówek.

fachowej analizy i oceny wpływu zastosowanego środka izolacji na ich społeczne funkcjonowanie (za: Stojanowska i Kosek, 2022).

Po czterech latach działalności ustanowiony zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości zakres zadań ośrodków uległ zmianie. Nastąpiło to w efekcie utworzenia Sądów Rodzinnych¹⁸ oraz likwidacji ośrodków diagnostycznych dla nieletnich, które zostały przekształcone w rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne (RODK)¹⁹ (Walczak-Żochowska, 1988). W wyniku reorganizacji rozszerzono dotychczasowy zakres sporządzanych przez ośrodki ekspertyz o sprawy opiekuńcze i inne sprawy rodzinne (np. rozwód i separację) (Ostaszewski, 2008). Ponadto do zadań RODK włączono także poradnictwo rodzinne oraz działalność mediacyjną w sporach małżeńskich (Iwaniuk, 2017).

W 1982 roku, w związku z uchwaleniem ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich²⁰, rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne uzyskały jurystycznie silniejszą pozycję w systemie sądowym. W art. 24 i 25 u.p.n. została urzędowo podkreślona opiniotwórczo-diagnostyczna rola RODK oraz ich ekspercka działalność w procesie orzecznym.

Aktywność i strukturę RODK do początków XXI wieku regulowało Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 kwietnia 1983 w sprawie organizacji i zakresu działania Rodzinnych Ośrodków Diagnostyczno-Konsultacyjnych²¹. Przepis ten został zastąpiony Rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 2001 roku o tym samym tytule, co poprzedzające go akt prawny²². Rozporządzenie

¹⁸ Na podstawie zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z 1977 r., zmieniającego tymczasowy regulamin sądów wojewódzkich i powiatowych w sprawach administracji i nadzoru, z dniem 1 stycznia 1978 r. utworzono Sądy Rodzinne. Nastąpiło to wskutek przekształcenia wydziałów dla nieletnich funkcjonujących w Sądach Rejonowych w wydziały rodzinne i nieletnich, nazywane sądami rodzinnymi. Za: Maciej Domański, Elżbieta Holewińska-Łapińska, Jerzy Słyk, Sądownictwo rodzinne w Polsce i założenia postulowanej jego reformy. Wyd. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości, Warszawa 2025.

¹⁹ Rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne (RODK) zostały powołane Zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 7 sierpnia 1978 r. (Dz.Urz. Ministra Sprawiedliwości 1978, nr 3 poz. 17).

²⁰ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich wskazywała, że RODK podlegają Ministrowi Sprawiedliwości (art. 84 § 1), który je „tworzy i znosi” oraz „określa ich organizację i zakres działań” (art. 84 § 2).

²¹ Dz. Urz. MS 1983, nr 3, poz. 14, ze zm. Zarządzenie przewidywało, że RODK jest placówką specjalistyczną w zakresie diagnozy, opieki specjalistycznej i poradnictwa w sprawach nieletnich, w sprawach opiekuńczych małoletnich oraz w innych sprawach rodzinnych (zob. Holewińska-Łapińska, 2014).

²² Dz.U. 2001, nr 97, poz. 1063. Dotychczasowa delegacja ustawowa dla Ministra Sprawiedliwości do określenia organizacji i zakresu działania RODK została przeniesiona do art. 84 § 3 u.p.n. Przewidziano w nim, że ma to nastąpić w drodze rozporządzenia (a nie zarządzenia), a także wskazano jakie w szczególności zadania powinien obejmować zakres działania RODK. Nowe brzmienie

w poszczególnych rozdziałach precyzowało organizację ośrodka, skład jego personelu, zadania oraz sposób ich realizacji. Regulowało również kwestię wydawanych przez RODK opinii, w tym uściślając ich zakres i wzór.

Rozporządzenie stanowiło fundament działalności ośrodków do 2015 roku, kiedy to powołano opiniodawcze zespoły sądowych specjalistów. OZSS-y zastąpiły istniejące rodzinne ośrodki diagnostycznokonsultacyjne, przejmując po nich mniej lub bardziej prawnie do tej pory realizowany zakres obowiązków²³.

Utworzenie opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów można postrzegać jako kolejny etap transformacji tej formy instytucjonalnego wsparcia Sądu Rodzinnego. Zmianie uległa nie tylko sama nazwa, ale także status i warunki pracy w OZSS (Stojanowska i Kosek, 2022). Tym razem zostały one usytuowane bezpośrednio w strukturze sądów okręgowych, a nie „przy sądzie okręgowym”, jak miało to miejsce w przypadku RODK. W efekcie eksperci, jako pracownicy sądu zatrudnieni w OZSS, zostali wyłączeni spod ustawy Karta Nauczyciela i stali się biegłymi na etacie (Włodarczyk-Madejska, 2018).

Z art. 1 ustawy o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów wynika, że zadaniem OZSS jest opracowanie – na zlecenie uprawnionego organu – opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz w sprawach nieletnich, na podstawie przeprowadzonych badań psychologicznych, pedagogicznych lub lekarskich. Zespoły, na polecenie sądu, prowadzą także mediacje, wykonują wywiady środowiskowe oraz realizują poradnictwo specjalistyczne dla małoletnich, nieletnich i ich rodzin²⁴. W skład zespołu wchodzi wyłonieni w drodze konkursu specjaliści z zakresu psychologii, pedagogiki, pediatrii, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii oraz psychiatrii dzieci i młodzieży. Aktem wykonawczym do ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 roku jest wydane przez Ministra Sprawiedliwości zarządzenie w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. Urz. MS 2016, poz. 76). Zarządzenie określa zasady postępowania kierownika zespołu oraz zatrudnionych specjalistów, precyzuje procedurę badania i metodologię opiniowania, wskazuje etapy i wymogi procesu

artykuł 84 uzyskał na mocy ustawy z dnia 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. nr 91, poz. 1010). Za: Wyrok 154/9/A/2015 TK z dnia 28 października 2015 r. syg. akt U 6/13.

²³ Szerzej: Wyrok 154/9/A/2015 TK z dnia 28 października 2015 r. syg. akt U 6/13.

²⁴ Zespół sporządza opinie dla sądów i prokuratorów w obszarze właściwości sądu okręgowego, w którym działa, a w szczególnie uzasadnionych przypadkach może sporządzić opinię dla sądów i prokuratorów spoza jego obszaru właściwości (zob. Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów).

diagnostycznego, uściśla zasady postępowania w przypadkach szczególnych oraz ustala schemat opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz nieletnich (zob. rysunek 18).

SCHEMAT OPINII W SPRAWIE NIELETNIEGO

PIECZĄTKA
Nr ewid.
L.dz.
Właściwy znak

Miejscowość, data

Sąd Rejonowy / Prokuratura
w
Wydział
Sygn. akt:

OPINIA W SPRAWIE NIELETNIEGO/NIELETNIEJ *imię i nazwisko*

wydana zgodnie z postanowieniem Sądu Rejonowego / Prokuratury w
z dnia na okoliczność *treść postanowienia*

I. Dane personalne osób badanych:
Imię i nazwisko: – nieletni/a
Data urodzenia:
Adres zamieszkania:
ucz. kl. w

Imię i nazwisko:
Data urodzenia:
Adres zamieszkania:

II. OPINIA OPRACOWANA NA PODSTAWIE:
– badań specjalistycznych przeprowadzonych w dniu w
..... (miejsce badań)

III. ZASTOSOWANE METODY BADAWCZE
(analiza akt sądowych, analiza dokumentacji, obserwacja, wywiad, rozmowa kierowana, techniki badawcze, konsultacje)

IV. ANALIZA I INTERPRETACJA ZEBRANEGO MATERIAŁU BADAWCZEGO
1. Charakterystyka środowiska rodzinnego z uwzględnieniem sytuacji opiekuńczo-wychowawczej
2. Dane rozwojowe (stan zdrowia, przebieg procesu edukacji i niedostosowania społecznego z uwzględnieniem przyczyn)
3. Charakterystyka funkcjonowania procesów psychicznych (z uwzględnieniem mechanizmów funkcjonowania emocjonalno-społecznego, motywacyjno-wolitionalnego, moralnego)

V. WNIOSKI WRAZ ZE WSKAZANIEM KIERUNKÓW ODDZIAŁYWAŃ NA NIELETNIEGO

VI. ODPOWIEDŹ NA TEZĘ DOWODOWĄ

Opinię opracowali:
pieczęć i podpisy specjalistów

pieczęć i podpis
kierownika

Rysunek 18. Schemat opinii w sprawie nieletniego

Źródło: Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości (Dz. Urz. 2016, poz. 76 wraz z póź. zm.)

Jeśli chodzi o osoby nieletnie, zgodnie z wprowadzonymi standardami, opiniowanie ma na celu udzielenie odpowiedzi na postawioną tezę dowodową przez sąd lub prokuraturę, określenie poziomu demoralizacji osoby, wobec której toczy się postępowanie oraz wydanie zaleceń dotyczących kierunków dalszych oddziaływań.

W tym miejscu należy podkreślić, że spełnienie wyznaczonego przepisem kluczowego celu opiniowania nie jest łatwe do osiągnięcia przez ekspertów z OZSS. Pomimo zamieszczenia w zarządzeniu licznych objaśnień do użytych w nim określeń, nie zdefiniowano precyzyjnie, czym jest „teza dowodowa”. Wskazano enigmatycznie, że pod tym pojęciem należy rozumieć „określenie okoliczności, które mają być udowodnione w postępowaniu dowodowym lub przy pomocy danego dowodu”. Przekładając to na język bardziej zrozumiały, można powiedzieć, że teza dowodowa stanowi pytanie o okoliczności, które mają być udowodnione w opinii biegłego. W postępowaniu w sprawach nieletnich obejmuje ona zagadnienia, na które zespół specjalistów powinien udzielić precyzyjnych odpowiedzi (Marten, 2009). Równocześnie poprzez swoje sformułowanie determinuje ona zakres wydawanej ekspertyzy, wyznacza jej granice (Jarząbek-Słobodzian i Szczyrek-Bizoń, 2022) oraz wskazuje, jakie fakty z życia nieletniego mają zostać wyjaśnione (Stanik, 2013). Musi być ona także ściśle powiązana z prowadzonym postępowaniem i obejmować pytania odnoszące się do przyczyn demoralizacji nieletniego, wpływu jego środowiska wychowawczego na zaistniałe zdarzenia oraz dotyczyć występujących zaburzeń rozwojowych lub psychicznych i ich roli w genezie niedostosowania społecznego.

Sytuacja komplikuje się jeszcze bardziej, gdy OZSS mają wypowiedzieć się na temat „poziomu demoralizacji” badanej jednostki. Można powiedzieć, że udzielana tu odpowiedź jest swego rodzaju indywidualną interpretacją zgromadzonych przez specjalistów danych. Wynika to z faktu, że żaden przepis nie uściśla stopni (poziomów) demoralizacji. Nie wiadomo, jak one się formalnie nazywają ani ile ich jest. Czy np. mówimy o stopniu demoralizacji niskim, wysokim i bardzo wysokim, czy też o poziomie szkodliwym, niebezpiecznym lub granicznym. Nie ma też nigdzie oficjalnie przyjętych norm dla poszczególnych wskaźników demoralizacji, które wskazywałyby na jej nasilenie i szkodliwość. Nie wiadomo również, czy dany stopień demoralizacji może obejmować już jeden przypadek (incydent), czy też musi być pochodną powtarzalnej tendencji w zachowaniu. Ta niejednoznaczność jest następstwem nie tylko braku prawnej definicji demoralizacji, ale również wynika z braku zgodności w literaturze na temat jej istoty, a także rodzaju i liczby towarzyszących temu zjawisku objawów.

Istniejące niedoskonałości w przepisach nie stanowią same w sobie zasadniczej przeszkody dla działań prowadzonych przez OZSS. Co roku wydają one

tyśiące opinii w sprawach nieletnich. Opiniowanie nie dotyczy jednak wszystkich nieletnich, którzy trafiają przed oblicze sądu. W obowiązującym stanie prawnym kwestia specjalistycznego opiniowania została uregulowana w art. 64 ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Z przepisu tego wynika, że obligatoryjnie opinia jest sporządzana przed wydaniem orzeczenia o umieszczeniu nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, okręgowym ośrodku wychowawczym, zakładzie leczniczym albo zakładzie poprawczym²⁵. Fakultatywnie sąd sięga po ten instrument jedynie w razie potrzeby uzyskania kompleksowej (wszechstronnej) diagnozy osobowości nieletniego, wymagającej specjalistycznej wiedzy pedagogicznej, psychologicznej lub medycznej, a także dla określenia właściwych kierunków oddziaływania. Jak zauważa Ewa Habzda-Siwek, posłużenie się tutaj przez ustawodawcę sformułowaniem „diagnoza osobowości” oznacza, że pojęcie to zostało użyte bardziej w znaczeniu potocznym jako termin obejmujący ogólną charakterystykę nieletniego i jego funkcjonowania w środowisku, niż osobowość nieletniego rozumianą w sensie formalnym – jako odpowiadający jej psychologiczny konstrukt teoretyczny (Habzda-Siwek, 2019). Za takim rozumieniem diagnozy osobowości przemawia z jednej strony praktyka opiniodawcza, a z drugiej wielość naukowych nurtów i stosowanych w nich odmiennych narzędzi służących do opisu i wyjaśnienia osobowości człowieka. O takim potocznym pojmowaniu osobowości świadczy także fakt, że w odniesieniu do jednostek małoletnich możemy mówić co najwyżej o osobowości będącej w fazie rozwoju (Habzda-Siwek, 2019). Fakt ten znajduje swoje formalne odbicie w procesie resocjalizacji jednostki społecznie niedostosowanej, w którym ustawowo dąży się do „osiągnięcia korzystnych zmian w osobowości i zachowaniu się”.

Sąd Rodzinny przy opiniowaniu zwykle korzysta z usług OZSS. Ma również prawo zwrócenia się o wydanie opinii nie tylko do OZSS, ale także – na zasadach ogólnych – do innej specjalistycznej placówki, biegłego albo biegłych²⁶. Godne odnotowania jest to, że sąd, występując o opinię, nie może narzucać biegłym obowiązku współpracy z ekspertami określonej specjalności. Nie ma też prawa wskazywać, biegli jakich dziedzin mają wejść w skład zespołu przygotowującego kompleksową diagnozę osobowości nieletniego (Gaberle, 2001).

²⁵ Jeżeli sąd rodzinny dysponuje opinią o nieletnim, sporządzoną w innej sprawie w okresie 6 miesięcy poprzedzających wszczęcie postępowania, może wykorzystać ją w prowadzonym postępowaniu.

²⁶ Sytuacja taka dotyczy zwykle potrzeby uzyskania opinii o stanie zdrowia psychicznego nieletniego (szerzej: art. 65 Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, 2022).

W przypadku wykorzystania w opiniowaniu ekspertów zatrudnionych w OZSS wymaga się od nich, aby całościowy proces sporządzenia końcowego dokumentu obejmował trzy etapy (patrz tabela 6).

Tabela 6. Etapy procesu diagnostycznego

ETAP I (przygotowawczy)
a) zapoznanie się z aktami sprawy; b) przygotowanie do badania, w szczególności zaplanowanie organizacji badania uwzględniającego warunki obiektywne (np. warunki lokalowe opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów, czasowe osób badanych i badających) i subiektywne (np. podatność na zmęczenie, odporność na stres, postawę wobec badania); c) przygotowanie miejsca i odpowiednich warunków badania.
ETAP II (formalno-badawczy)
a) potwierdzenie tożsamości osób badanych; b) poinformowanie osób badanych o celu i planie badania; c) poinformowanie osób badanych o braku zgody na rejestrację badania oraz możliwości przerwania lub odstąpienia od badania w sytuacji nieprzestrzegania przez osoby badane zakazu rejestracji; d) poinformowanie osób badanych o udziale w badaniu wyłącznie osób wskazanych w zleceniu; e) poinformowanie osób badanych o wykorzystaniu danych uzyskanych w trakcie badania zgodnie z kryterium ich użyteczności w celu sporządzenia opinii dla organu zlecającego; f) odebranie od osób badanych pisemnej zgody dotyczącej udziału w badaniu; g) przeprowadzenie badania; h) poinformowanie osób badanych o zakończeniu badania i terminie sporządzenia opinii; i) poinformowanie osób badanych o możliwości zgłaszania uwag co do przebiegu badania do kierownika lub upoważnionego przez niego specjalisty, a co do treści i wniosków końcowych opinii – do organu zlecającego.
ETAP III (analityczno-opisowy)
a) analizę i interpretację wyników badania; b) integrację danych; c) przeprowadzenie konsultacji w zespole opiniującym; d) sporządzenie opinii pisemnej.

Źródło: Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości (Dz. Urz. MS 2016, poz. 76 wraz z póź. zm.)

Pierwszy etap ma charakter przygotowawczy, a jego głównym zadaniem jest zapewnienie odpowiednich warunków do przeprowadzenia badania oraz zapoznanie się specjalistów z materiałami zawartymi w aktach sprawy. Czynności te umożliwiają zrozumienie kluczowych wydarzeń oraz wcześniejszych decyzji, dzięki czemu specjaliści przygotowują się do właściwego badania. Drugi etap obejmuje działania formalno-administracyjne oraz czynności związane z bezpośrednim kontaktem z osobami objętymi procedurą opiniowania, w tym przeprowadzenie

badan właściwych. W sprawach nieletnich przeprowadza się m.in. rozmowę z nieletnim i wywiad z jego rodzicami lub opiekunami, dokonuje analizy środowiska rodzinnego i wychowawczego, rozwoju psychofizycznego, przebiegu procesu edukacji oraz przyczyn i przejawów demoralizacji. Natomiast trzeci etap dotyczy interpretacji uzyskanych danych oraz opracowania na ich podstawie opinii. W jego ramach formułuje się diagnozę procesów psychicznych nieletniego, wyjaśnia psychologiczne mechanizmy funkcjonowania badanej osoby, opracowuje wnioski wraz z kierunkami oddziaływań wobec nieletniego oraz udziela odpowiedzi na tezę dowodową organu zlecającego.

Samo badanie przeprowadza się w dwuosobowym zespole, złożonym ze specjalistów dobranych adekwatnie do postawionej przez sąd tezy dowodowej. Skład zespołu wyznacza kierownik danego OZSS, uwzględniając rodzaj i stopień złożoności sprawy. Wnioski z badania specjaliści opracowują wspólnie. W przypadku rozbieżności stanowisk eksperci wydający opinię są zobowiązani do wskazania obszarów różnic oraz ich uzasadnienia.

Jeśli chodzi o formy badań stosowane przez specjalistów z OZSS, należy stwierdzić, że nie istnieją specjalne, opracowane wyłącznie na potrzeby ekspertyzy sądowej, metody i techniki badawcze. Przyjmuje się, że podstawowymi sposobami pozyskiwania informacji są: analiza akt sprawy, wywiad z badanymi oraz obserwacja. Z obowiązujących standardów opiniowania przez OZSS wynika, że formy te powinny być uzupełniane – w miarę możliwości – innymi metodami badawczymi. W tym kontekście wykorzystuje się zwykle metody testowe lub kwestionariuszowe, takie jak inwentarze osobowości, metody projekcyjne, testy oraz rozmowę (Sokołowska, 1977). Postuluje się przy tym, aby stosowane metody i przypisane im narzędzia badawcze posiadały właściwości psychometryczne, takie jak: trafność (narzędzie mierzy to, co powinno mierzyć), rzetelność (dokładność pomiaru), obiektywność (niezależność wyników od osoby badającej), standaryzacja (ujednolicony sposób stosowania narzędzia), normalizacja (opracowanie norm umożliwiających odniesienie wyniku jednostki do wyników określonej grupy osób) oraz adaptacja kulturowa (Witucki, 2022). Oznacza to, że specjalista (ekspert) decyduje o doborze narzędzi diagnostycznych i ponosi za to pełną odpowiedzialność. Dobiera je w taki sposób, aby mogły one zweryfikować postawione hipotezy, a zarazem uwzględniały możliwości osób badanych, ich postawę wobec badania oraz kompetencje badającego (Czerederecka, 2019).

3.3. DIAGNOZA W PRACY RODZINNYCH KURATORÓW

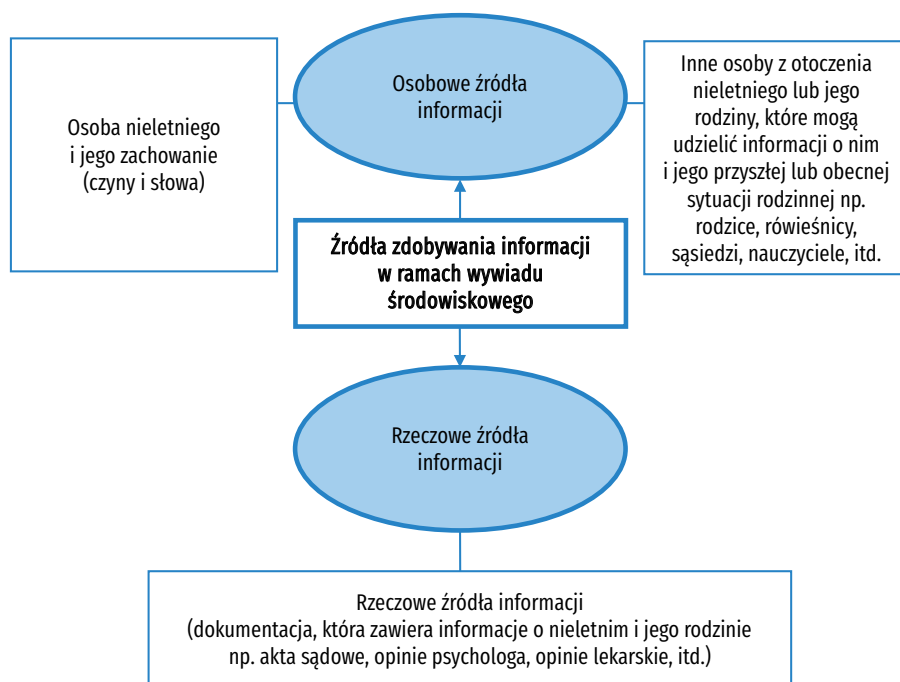
W Polsce kuratela sądowa zarówno merytorycznie, jak i organizacyjnie, stanowi element organu sądownictwa. Podstawą ustrojową regulującą zasady organizacji, obowiązki i status kuratorów jest specjalnie dedykowana w tym zakresie ustawa (Dz.U. 2023, poz. 1095). Stanowi ona, że termin kurator sądowy dotyczy zarówno kuratorów zawodowych, jak i społecznych. Mieszany, zawodowo-społeczny charakter kurateli sądowej (Opora, 2006), stanowi podstawowy szkielet organizacyjny systemu probacji nad osobami objętymi dozorem lub nadzorem kuratorskim. Ustawodawca, porządkując podział kuratorów sądowych, dodatkowo wskazał, że kuratorzy wykonujący orzeczenia w sprawach karnych są „kuratorami dla dorosłych”, a wykonujący orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich – „kuratorami rodzinnymi”. Do zadań kuratorów dla dorosłych odnoszą się przede wszystkim przepisy kodeksu karnego i kodeksu karnego wykonawczego. Równocześnie, w odrębnych rozporządzeniach, szczegółowo określono sposób wykonywania obowiązków i uprawnień przez kuratorów sądowych w sprawach karnych wykonawczych. Natomiast do czynności zlecanych kuratorom rodzinnym zastosowanie mają przede wszystkim akty regulujące postępowanie wobec nieletnich wraz z przepisami wykonawczymi (Janus-Dębska i Gronkiewicz-Ostaszewska, 2016).

Jednym z ustawowych zadań kuratorów sądowych jest prowadzenie diagnozy. Odbywa się to na bezpośrednie zlecenie sądu (wywiady środowiskowe) albo w wyniku konieczności rozpoznania sytuacji na potrzeby własnej pracy z podopiecznym i ich rodzinami (Osińska, 2019). Warto podkreślić, że w kurateli sądowej z reguły ma miejsce sytuacja, w której kurator konstruujący diagnozę jest jednocześnie osobą wprowadzającą w życie jej zalecenia. Ponadto jest jednostką, która dokonuje ich weryfikacji i ewaluacji (Ostrowska, 2014).

W przypadku wywiadów środowiskowych czynność tę, w zależności od charakteru sprawy, prowadzi się w postępowaniu wyjaśniającym, rozpoznawczym, bądź wykonawczym. Zakres przedmiotowy zlecanych przez sąd wywiadów środowiskowych normują przepisy kodeksu cywilnego, ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, a także kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (Jedynak, 2014). W interesującym nas przypadku, tj. w sprawach o czyny karalne oraz przejawy demoralizacji nieletnich, od strony formalnoprawnej podstawę przeprowadzenia wywiadu stanowi art. 62 u.w.r.n. Zgodnie z przywołanym przepisem sędzia rodzinny zleca realizację wywiadu kuratorowi sądowemu, określając zakres i termin jego wykonania. Co do zasady, wywiad powinien być realizowany w miejscu zamieszkania lub pobytu nieletniego bądź jego

rodziców (opiekunów). Proceduralnie czynność ta powinna przebiegać jedynie w porze dziennej, tj. w godzinach od siódmej do dwudziestej drugiej. Dopuszcza się również przeprowadzenie wywiadu środowiskowego w szkole lub miejscu pracy nieletniego, o ile ma to związek ze sprawą i pozwala zgromadzić informacje pomocne w dalszym toku postępowania²⁷.

Podczas wywiadów kuratorzy, dążąc do uzyskania niezbędnej wiedzy o obiekcie swoich zainteresowań, powinni korzystać zarówno z osobowych, jak i rzeczowych źródeł informacyjnych (patrz rysunek 19). Umożliwia to kuratorowi sądowemu pełen wgląd w sytuację nieletniego, wskazuje źródła i przyczyny dotychczasowego zachowania, a także ewentualne bariery i zagrożenia, które należy uwzględnić w dalszej pracy z nieletnim.

Rysunek 19. Źródła zdobywania informacji w ramach wywiadu środowiskowego

Źródło: Opracowanie własne

²⁷ Kurator przeprowadzając wywiad ma obowiązek przedstawić się z imienia i nazwiska oraz poinformować nieletniego i jego rodziców lub opiekunów o nazwie instytucji, którą reprezentuje, a także o celu wywiadu. Kurator zobowiązany jest także pouczyć o tym, że osoba dostarczająca informacji, które mogą mieć istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, może zostać przesłuchana w charakterze świadka. W ramach posiadanych uprawnień prowadzący wywiad, od rozpytywanych ma prawo żądać niezbędnych wyjaśnień i informacji.

Prowadzona diagnoza w ramach wywiadu środowiskowego powinna odnosić się zarówno do opisu etiologii asocjalności nieletniego, społecznego nurtu kryminogenezy, jego osobowości, właściwości instrumentalno-wykonawczych i emocjonalno-motywacyjnych, jak również do procesu poznania przebiegu rozwoju nieletniego oraz obrazu jego rodziny – zarówno w wymiarze pozytywnym, jak i negatywnym.

Kluczowym elementem realizowanej procedury jest sporządzenie sprawozdania, włączanego do akt sprawy. Obejmuje ono szczegółową analizę zebranego materiału, w wyniku której kurator dokonuje interpretacji zaobserwowanych podczas prowadzonych rozmów zjawisk, przekształcając ich obraz i ustalenia w formę pisemnego dokumentu.

Sposób dokumentowania oraz tryb przeprowadzania wywiadu ustawodawca pozostawił do decyzji Ministra Sprawiedliwości, który na podstawie przyznanej mu delegacji w dniu 12 października 2022 roku wydał w tej sprawie stosowane rozporządzenie (Dz.U. 2022, poz. 2143). W ogłoszonym akcie nie przewidziano konkretnego szablonu (wzoru) sprawozdania. Minister zastrzegł jedynie, że ma ono zawierać:

- 1) dane o nieletnim, jego rodzicach lub opiekunach;
- 2) informacje o sytuacji osobistej, rodzinnej oraz o warunkach bytowych nieletniego i jego rodziców lub opiekunów, w tym o:
 - sposobie realizowania przez nieletniego obowiązku nauki,
 - wysokości uzyskiwanych dochodów i ich źródłach,
 - stanie zdrowia nieletniego, w tym o ujawnionych uzależnieniach,
 - funkcjonowaniu nieletniego i jego kontaktach w środowisku;
- 3) informację o przebiegu dotychczasowych nadzorów i kontroli wykonywania środka wychowawczego dotyczącego: zobowiązania do określonego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody w całości albo w części, do zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, do wykonania prac społecznych, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym – w szczególności terapii uzależnień, psychoterapii, psychoedukacji – lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, do powstrzymania się od kontaktowania się z pokrzywdzonym lub innymi osobami w określony sposób albo do zaniechania używania substancji psychoaktywnej;
- 4) informację o osobie przeprowadzającej wywiad, jej czytelny podpis, datę przeprowadzenia wywiadu oraz datę sporządzenia sprawozdania.

Jeśli chodzi o dobór informacji, należy podkreślić, że kolejność przedstawiania danych powinna być logiczna, a końcowe wnioski muszą konsekwentnie z nich wynikać. Styl i język sprawozdania powinny być zrozumiałe dla odbiorcy. Warto zauważyć, że wartość merytoryczna sprawozdania zależy nie tylko od jego treści, lecz również od sposobu jej prezentacji. Dokument powinien mieć charakter opisu stanu rzeczy, a nie relacji z przebiegu ustaleń. Kurator zobowiązany jest unikać wszelkiego rodzaju nieprecyzyjnych i zbyt ogólnych informacji, stosując przy tym prosty, klarowny styl narracji.

Nie przesądzając, czy sprawozdanie z wywiadu stanowi dowód zbliżony do dowodu z opinii biegłego, czy też jest jedynie pisemnym dokumentem obejmującym opis ustaleń, należy stwierdzić, że to jedna z najistotniejszych i najbardziej odpowiedzialnych czynności kuratora. To właśnie na jej podstawie krystalizują się zasadnicze decyzje, dotyczące dalszego toku podejmowanej ochrony prawnej, bądź wdrożenia postępowania resocjalizacyjnego wobec społecznie zdemoralizowanego nieletniego.

Obok wywiadów, prowadzenie nadzoru nad nieletnim stanowi najważniejszą część aktywności zawodowej rodzinnego kuratora sądowego. Praca ta polega na praktycznym zastosowaniu zasad resocjalizacji wobec osób pozostających pod opieką wymiaru sprawiedliwości. Rozpoczyna się od poszukiwania źródeł zaburzonego zachowania, które doprowadziło do przekroczenia norm prawnych lub społecznych. Diagnoza stanowi w tym względzie punkt wyjścia dla podejmowanych działań. Tzw. diagnoza wyjściowa obejmuje trzy zasadnicze diagnozy cząstkowe, w tym (Pietrzykowski, 2012):

- diagnozę identyfikacyjną, która stwierdza fakty opisujące rodzaj zaburzonego zachowania, jego formę i charakter, stan psychiczny oraz funkcjonowanie w środowisku;
- diagnozę genetyczną, która wskazuje domniemaną przyczynę zaburzenia zachowania oraz ujmuje ten problem w kontekście niezaspokojonych potrzeb psychicznych;
- diagnozę prognostyczną, odnoszącą się do możliwego działania resocjalizacyjnego oraz jego skuteczności w kontekście charakterystyki podopiecznego.

W tym kontekście, według Roberta Opory, można wyróżnić dwie grupy celów diagnozy. Pierwsza odnosi się do planowanego gromadzenia danych, druga dotyczy typów decyzji, jakie muszą być podejmowane przez kuratora rodzinnego na podstawie zebranych informacji (Opora, 2019). Kurator sądowy, chcąc osiągnąć powyższe cele, wykorzystuje jako podstawowe formy zbierania materiału do

diagnozy: analizę akt, wywiad środowiskowy, obserwację (Kwadrans, 2019b) oraz analizę dokumentów zastanych (opinii, orzeczeń itp.) (Kwadrans, 2019a).

Trudno nie zauważyć, że diagnoza w pracy kuratora sądowego, aby nie być diagnozą „na oko” o walorach czysto intuicyjnych, musi mieć nie tylko charakter poznawczy, ale przede wszystkim decyzyjny. W analizowanym przypadku poznanie diagnostyczne opiera się na doświadczeniu i wiedzy jako dwóch podstawowych filarach, które powinny być dodatkowo uzupełnione intuicją i wrażliwością na określone zjawiska oraz spostrzegane cechy. W wyniku oceny uzyskanych materiałów, kurator formułuje konkluzję diagnostyczną (prognozę), określając zakres i pożądane procedury oraz typy środowiska wychowawczego, w którym należy przeprowadzić interwencję. Ponadto konkluzja powinna wskazywać na aktywa podopiecznego – czyli wszystko to, co może być pomocne w procesie jego resocjalizacji. Jak zauważa Ewa Wysocka (2019), wciąż w obszarze diagnozy prowadzonej przez kuratorów sądowych dominuje podejście patogenetyczne (diagnoza negatywna), traktowane jako zasadniczy nurt w myśleniu o resocjalizacji, podczas gdy niewielkie znaczenie przypisuje się podejściu salutogenetycznemu (diagnoza pozytywna). Nie wchodząc w głębsze rozważania w tym zakresie, należy zauważyć, że prowadzona przez kuratora diagnoza nie jest dana raz na zawsze i na etapie dalszego postępowania z nieletnim wymaga ciągłej weryfikacji. Pozwala to na bardziej wnikliwe gromadzenie rozproszonych danych oraz elastyczne modyfikowanie na ich podstawie dalszych działań resocjalizacyjnych.

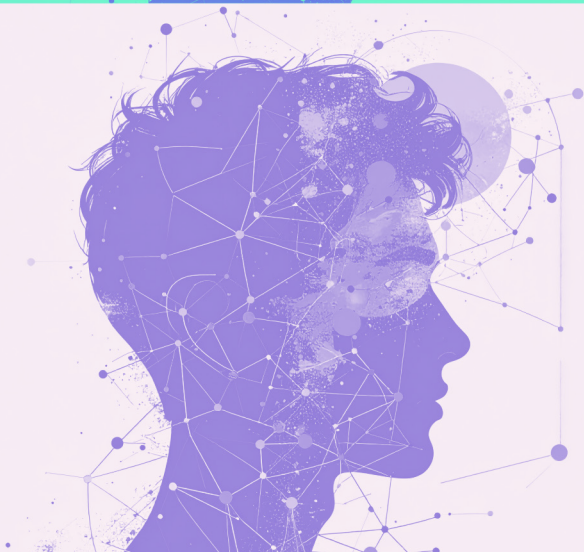
Po sporządzeniu diagnozy przypadku kurator opracowuje plan dalszego postępowania (Kwadrans i Fajfer-Kruczek, 2021). Podstawowym elementem tego projektu jest określenie zadań (ich formy i czasu), jakie ma realizować kurator wobec podopiecznego, jego rodziny i otoczenia, aby uzyskać pożądane zmiany w osobowości i zachowaniu nieletniego. Każdy plan resocjalizacyjny teoretycznie powinien obejmować dwa komponenty: sposoby oddziaływania wychowawczego na środowisko społeczne nieletniego oraz sposoby oddziaływań wychowawczego na samego nieletniego. Jednocześnie, aby zaproponować odpowiednie zadania, kurator – oprócz przeprowadzonej diagnozy i posługiwania się stosownymi regulacjami prawnymi – musi również znać dostępne zaplecze instytucjonalne. Powinien także posiadać rozeznanie w zakresie możliwości uzyskania na danym terenie pracy, kształcenia czy pomocy dla rodziny, tak aby projektowane przedsięwzięcia nie trafiły w próżnię. Ponadto plan powinien być skonstruowany w sposób precyzujący zadania wychowawcze dla kuratora, warunki, sposoby i środki realizacji tych zadań oraz przewidywane rezultaty podejmowanych działań w obszarze etiotropowym, ergotropowym i semiotropowym.

Ponieważ w procesie wykonywania nadzoru istotną rolę odgrywa czas, zadania zawarte w planie powinny być tak określone, aby miały charakter długofalowy, średniookresowy i krótkookresowy. Powinno to wskazywać na proces prowadzenia resocjalizacji w ramach nadzoru, a nie jej incydentalny charakter.

ROZDZIAŁ IV.

REAKCJA WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI NA PRZESTĘPCZOŚĆ I DEMORALIZACJĘ OSÓB NIELETNICH W POLSCE

4.1. USTAWA O WSPIERANIU I RESOCJALIZACJI NIELETNICH W PROCESIE POSTĘPOWANIA Z JEDNOSTKAMI NIEDOSTOSOWANYMI SPOŁĘCZNIE

Kwestie dotyczące postępowania wobec nieletnich są ważnym zagadnieniem nie tylko natury prawnej, ale przede wszystkim o charakterze społecznym. Już w XVI w. Jan Zamojski orzekł: „Takie będą Rzeczpospolite jakie młodzieży chowanie” (za: Wilkowska-Płóciennik, 2011). Z wychowaniem tym w wielu przypadkach mamy problemy. Wynika to z postępu cywilizacyjnego oraz naturalnych tendencji rozwojowych u młodych ludzi, którzy w okresie swojego wzrastania psychospołecznego wykazują skłonności do podejmowania zachowań ryzykownych. Część z tych zachowań wykracza poza akceptowane ramy norm współżycia społecznego, co skutkuje koniecznością wdrożenia instytucjonalnych form reakcji.

Przez ostatnie 40 lat odpowiedzią państwa polskiego na przejawy wykolejenia społecznego nieletnich była ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r. (u.p.n.). Na przestrzeni dziesięcioleci jej obowiązywania, zgłaszano wobec u.p.n. wiele krytycznych uwag i zastrzeżeń. Poddawana była ona licznym nowelizacjom, a także powoływano co pewien czas zespoły, których zadaniem było opracowanie nowego przepisu poświęconego problematyce osób nieletnich. Przygotowywane projekty z różnych względów nie doczekały się swojej legislacyjnej finalizacji. Formalny przełom w tym względzie nastąpił z chwilą uchwalenia ustawy z dnia 9 czerwca 2022 roku o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (u.w.r.n.). Nowa ustawa obejmuje VII działów, w których znajduje się 417 artykułów. Zawiera regulacje o charakterze procesowym, materialnym oraz wykonawczym. W opinii jej twórców porządkuje i systematyzuje materię dotyczącą spraw nieletnich, a ponadto proponuje nowe rozwiązania, które mają wzmocnić efektywność prowadzonych oddziaływań resocjalizacyjnych wobec zdemoralizowanych osób (Sejm RP, 2022, druk nr 2183).

Nie można przy tym nie zauważyć, że nastąpiła istotna zmiana w nazwie wydanego przepisu w stosunku do poprzedzającego go aktu. Zmiana ta ma nie tylko charakter formalny, uwidaczniający się we wprowadzonym odmiennym tytule, ale w swoim brzmieniu bezpośrednio wskazuje na strategiczne kierunki działań, które winny być wdrożone wobec nieletnich wykolejonych społecznie – wsparcie i resocjalizację. Ważną rolę odgrywa zawarta w ustawie preambuła. Nie ma ona charakteru normatywnego, ale wskazuje wartości i cele, do których osiągnięcia należy dążyć (Sobejko, 2024a). Wynika z niej, że ustawodawca uznaje rodzinę

za autonomiczne i naturalne środowisko rozwoju człowieka. Przypisuje ojcu i matce pierwszoplanową rolę w przekazywaniu nieletnim wartości, zasad i niezbędnych wzorców postępowania. Równocześnie, kierując się prawem nieletnich do szczególnej troski i pomocy oraz zasadą subsydiarności, podkreśla, że rolą Rzeczypospolitej Polski jest otoczenie rodziny ochroną i jej wsparciem w wychowaniu dzieci na osoby świadome swoich społecznych obowiązków.

Z preambuły wynika również, że celem ustawy jest dążenie do wzmacniania u nieletnich świadomości odpowiedzialności za własne czyny oraz stwarzanie warunków do powrotu do normalnego życia tym nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem lub z zasadami współżycia społecznego. Można więc powiedzieć, że preambuła stanowi manifest wyznaczający misję dla zaproponowanych w ustawie rozwiązań. Z jej treści płynie również wniosek, że wystarczającą przesłanką do podjęcia interwencji jest nie tylko dokonanie przestępstwa (czynu karalnego) przez nieletniego, ale również możliwość objęcia go oddziaływaniem naprawczym, gdy wstąpi on na ścieżkę wykołajenia obyczajowego. Kolejnym ważnym zadaniem wynikającym z preambuły jest przywrócenie nieletniego do „normalnego życia” w sytuacji naruszenia przez niego prawa lub gdy popadnie on w konflikt z zasadami współżycia społecznego. Zakłada się, że udzielana mu przy tym pomoc powinna być indywidualizowana stosownie do wykazywanego stopnia wykołajenia przy wykorzystaniu właściwych oddziaływań resocjalizacyjnych. Dla zapewnienia skuteczności tych oddziaływań ustawodawca przewidział sposoby i metody wywierania wpływu na zaburzonych społecznie nieletnich. Stąd też w tytule aktu określenie „resocjalizacja” odzwierciedlające dążenie legislatury „do wyeksponowania istoty tego procesu w kształtowaniu prawidłowych postaw młodych ludzi, których dotychczasowe zachowanie pozostawało w sprzeczności z powszechnie przyjętym porządkiem obyczajowym, kulturowym i prawnym” (Sejm RP, 2022, druk nr 2183). Inaczej mówiąc, resocjalizacja ma tu za zadanie doprowadzić do tego, aby podopieczny akceptował i realizował formy i wartości, które pojawiają się w relacjach międzyludzkich (Kalinowski, 2005).

Konkludując, z zapisów preambuły wynika siedem podstawowych celów:

- wspieranie rodziny w wychowaniu;
- umacnianie poczucia odpowiedzialności rodziny za przygotowanie dziecka do życia w społeczeństwie;
- przygotowanie dziecka do życia we wspólnocie;
- indywidualne ukształtowanie jednostki;
- wychowanie nieletnich na osoby świadome swych obowiązków rodzinnych i obywatelskich;

- przeciwdziałanie demoralizacji nieletnich i dopuszczaniu się przez nich czynów karalnych;
- stwarzanie warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy popadli w konflikt z prawem lub z zasadami współżycia społecznego (Drembkowski i Kowalski, 2023).

Z perspektywy prawa strategicznym zapisem dla kompleksowego rozumienia aktu jest artykuł 1 u.w.r.n. Przepis ten wskazuje na podmiotowy i przedmiotowy zakres stosowania ustawy, to jest, wyjaśnia do jakich kategorii wiekowych poszczególne dyrektywy odnoszą się oraz z powodu jakich zachowań mogą być one stosowane. Kluczową kwestią jest tu pojęcie nieletniego. Zostało ono w ustawie zróżnicowane w zależności od trybu prowadzonego postępowania i obejmuje:

- 1) w sprawach o demoralizację – osoby, które są pełnoletnie, lecz ukończyły lat 10;
- 2) w sprawach o czyny karalne – osoby, które dopuściły się takiego czynu po ukończeniu 13 lat, ale przed ukończeniem 17 lat;
- 3) w zakresie wykonywania środków wychowawczych, środka leczniczego lub środka poprawczego – osoby, wobec których środki te zostały orzeczone, nie dłużej jednak niż do ukończenia 21 lat, z wyjątkiem nieletnich, którym środek poprawczy został przedłużony do 24 roku życia.

W przyjętej systematyce pojęcia nieletniości zwraca uwagę wyznaczenie dolnego pułapu wiekowego na poziomie 10 lat. Osiągnięcie tego wieku jest konieczną przesłanką dla potencjalnego wdrożenia postępowania w sprawie o demoralizację. Oznacza to z jednej strony, że uznano wreszcie, iż demoralizacja, jako stan osobowości cechujący się negatywnym nastawieniem wobec oczekiwań społecznych (Bojarski, 2001), nie jest udziałem małego dziecka. Jest to nowość w stosunku do poprzedniej regulacji, w której pomijano fakt, iż demoralizacja, stanowiąca formę rozprężenia moralnego, zepsucia czy braku karność, jest obca tej grupie osób, gdyż nie rozeznają one jeszcze prawidłowo, co jest dobre, a co złe (Nowak, 2003). Nie oznacza to jednak, że w sytuacji, gdy dziecko poniżej 10 lat wykazuje symptomy wykolejenia, pozostaje ono poza kręgiem koniecznej interwencji. W takim przypadku możliwe jest podjęcie działań na podstawie przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Sąd, jeżeli uzna, że dobro dziecka jest w jakikolwiek sposób zagrożone, ma obowiązek wydać odpowiednie zarządzenie wynikające z art. 109 §2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (Eichstaedt, 2023). Może np. zobowiązać rodziców oraz małoletniego do określonego postępowania, poddać wykonywanie władzy rodzicielskiej stałemu nadzorowi kuratora sądowego albo zarządzić umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej.

Ciekawą, a zarazem pozytywną zmianą jest zastąpienie notacji dotyczącej czasu, w którym następuje zapobieganie i zwalczanie demoralizacji. W ustawie u.p.n. z 1982 roku, czas ten został określony konkretnym wiekiem – w stosunku do osób, które nie ukończyły 18 lat. W aktualnym ujęciu mówi się natomiast o osobie pełnoletniej. Jak podkreślono w uzasadnieniu do projektu ustawy, celem takiego zapisu było „wyłączenie z postępowania o demoralizację wszystkich osób, które w świetle prawa stały się pełnoletnie, w tym kobiet, które na mocy zezwolenia sądu opiekuńczego wstąpiły w związek małżeński po ukończeniu 16 lat, a przed ukończeniem lat 18” (Sejm RP, 2022, druk nr 2183). Zawarcie takiego związku powoduje automatyczne uzyskanie pełnoletniości, o czym przesądza kodeks cywilny (zob. Dz.U. 2025, poz. 1071). Uzyskana wcześniejsza pełnoletniość – przed ukończeniem 18 lat – skutkuje tym, że choć osoba taka nie będzie odpowiadała za naruszenie norm obyczajowych lub moralnych, to w przypadku kolizji jej zachowań z prawem karnym, karno-skarbowym bądź wykroczeń, odpowiadać będzie za czyn karalny.

Mówiąc o ochronie nieletnich przed demoralizacją, należy bezwzględnie zadać pytanie: czym ta demoralizacja faktycznie jest? Etymologia nazwy sugeruje, że oznaczone nią zjawisko jest wtórne wobec moralności (Tarasiewicz, 2013). Wyjaśnienie tej kwestii ma istotne znaczenie, ponieważ demoralizacja stanowi samodzielną przesłankę do wszczęcia postępowania o charakterze profilaktycznym. Może ona także towarzyszyć popełnionemu czynowi karalnemu, a sam czyn może być jej wyrazem (Bojarski, 2004). W Encyklopedii Katolickiej demoralizację określa się jako „proces obniżenia poziomu życia moralnego człowieka, powstały w wyniku dezintegracji hierarchii wartości osobowych lub społecznych, wywołanej lekceważeniem norm moralności zarówno w poglądach, jak i postawach” (za: Kosek i Łazuga, 2005). Ustawodawca świadomie zrezygnował z formalnego definiowania demoralizacji w ustawie. Zamiast tego w art. 4 ust. 1 wskazał jedynie przykładowe okoliczności o niej świadczące, tj.: „dopuszczenie się czynu zabronionego, naruszanie zasad współżycia społecznego, uchylanie się od obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, używanie alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, ich prekursorów, środków zastępczych lub nowych substancji psychoaktywnych, uprawianie nierzędu”. Błąd pominięcia definicji demoralizacji został powielony z poprzedniego aktu dotyczącego spraw nieletnich. Było to krytykowane ze względu na wieloznaczność i niedookreśloność tego pojęcia. Uważano, że może to prowadzić do zbyt szerokiego jego stosowania oraz manipulowania jego zakresem w ramach interpretacji prawa (Górecki i Stachowiak, 2010). Wprowadzenie jurystycznej definicji demoralizacji zwiększyłoby poczucie bezpieczeństwa prawnego nieletniego, a dodatkowo dostarczyłoby sędziom jednoznacznej wskazówki co do interpretacji

podstawowej przesłanki odpowiedzialności (Sienkiewicz, 1988). Próbę wprowadzenia definicji demoralizacji podjął zespół pod kierownictwem Violetty Konarskiej-Wrzosek. Zadaniem zespołu powołanego przez Ministra Sprawiedliwości było „wypracowanie nowych modelowych rozwiązań prawnych w zakresie problematyki nieletnich” (Górecki, 2014). Według zaproponowanej terminologii demoralizacja została ujęta jako „psychospołeczny proces cechujący się niekorzystnymi zmianami osobowości i zachowania nieletniego o charakterze nasilonym i względnie trwałym, który przejawia się w nieprzestrzeganiu norm i zasad postępowania obowiązujących powszechnie dzieci i młodzież” (Konarska-Wrzosek i Górecki, 2015). Definicja ta jednak nie została wprowadzona do obrotu prawnego. Należy przy tym zauważyć, że „łamanie” czy „omijanie” niektórych zasad współżycia społecznego nie powinno być automatycznie traktowane jako oznaka wykołajenia społecznego. Z perspektywy psychologii rozwoju, zachowania problemowe mogą być zjawiskiem przejściowym i nie zawsze generują zagrożenie społeczne (Kania, 2016). Nie powinny więc automatycznie prowadzić do interwencji wychowawczej, nawet o charakterze profilaktycznym. Jak zauważa Agnieszka Kania (2016), nie usprawiedliwiając demoralizacji, należy uwzględniać kontekst sytuacyjny, związany choćby instynktem naśladownictwa czy presją grupową u małoletnich. Brak jednoznacznej definicji demoralizacji stanowi poważny problem, zarówno w teorii, jak i w praktyce resocjalizacyjnej (Szczepanik, 2006). Dodatkowo, demoralizacja jako pojęcie ustawowe ma charakter stopniowalny. Powstaje jednak pytanie, jakie są jej stopnie i jak je mierzyć. Jeśli istnieje potrzeba określenia stopnia demoralizacji i adekwatnej reakcji, najlepszym rozwiązaniem byłoby stworzenie formuły podobnej do tej z kodeksu karnego, gdzie czyny zabronione klasyfikowane są na zbrodnie i występki, co pozwala określić ich stopień społecznej szkodliwości.

Kolejna kategoria nieletnich – osoby pomiędzy 13 a 17 rokiem życia – bazuje na przesłance popełnienia czynu karalnego (Jurgielewicz-Delegacz, 2019). Zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 2 ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich jest nim czyn zabroniony przez ustawę, będący przestępstwem lub przestępstwem skarbowym, bądź wykroczeniem lub wykroczeniem skarbowym. Wprowadzony zapis, w powiązaniu z art. 22 ustawy, art. 116 k.k. oraz art. 48 k.w., znacząco zwiększa zakres rozumienia wskazanego czynu. W tym stanie rzeczy omawiany termin obejmuje wszystkie ustawy szczególne przewidujące odpowiedzialność karną oraz odpowiedzialność za wykroczenia, nie tylko te, które są ujęte w k.k., k.w. i k.k.s. Z nadsyłanych opinii do projektu ustawy wynikało, że rozwiązanie to ma zarówno swoich zwolenników, jak i przeciwników. Ci drudzy podkreślali, że do tej pory czyn karalny obejmował

jedynie wybrane wykroczenia, natomiast w chwili obecnej dotyczy wszystkich wykroczeń powszechnych oraz wykroczeń skarbowych.

Dopuszczenie się czynu karalnego przez nieletniego uwzględnia wszystkie jego formy, zarówno stadialne, jak i zjawiskowe. Trzeba tu również podkreślić, że określona zasada generalna nie musi mieć charakteru bezwzględnego. Omawiając obowiązujący system postępowania z nieletnimi, nie wolno pominąć faktu, że przewiduje on w szczególnych uwarunkowaniach także wymierzenie kary kryminalnej sprawcy czynu karalnego. Może być ona orzeczona tylko w przypadkach zastrzeżonych w ustawie, jeżeli inne środki nie są w stanie zapewnić właściwej resocjalizacji nieletniego.

Według polskiego prawa karnego, podmiotem przestępstwa może być tylko osoba fizyczna, która w chwili popełnienia czynu ukończyła 17 lat. Od tej zasady przewidziano jednak pewne wyjątki. Na ich podstawie sąd karny rozpoznaje sprawę wobec nieletniego, jeżeli zachodzą podstawy do pociągnięcia go do odpowiedzialności na zasadach zawartych w art. 10 § 2 k.k. lub artykule 10 § 2a k.k.

Zgodnie z przywołanym art. 10 § 2 k.k. odpowiedzialność karną może ponieść nieletni, który po ukończeniu 15 lat dopuszcza się czynu zabronionego (zbrodni²⁸ lub występku²⁹) określonego w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163

²⁸ **Art. 134** – Zamach na życie Prezydenta RP; **Art. 148 § 1** – Zabójstwo człowieka; **Art. 148 § 2** – Zabójstwo człowieka: 1) ze szczególnym okrucieństwem, 2) w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, 3) w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie, 4) z użyciem broni palnej lub materiałów wybuchowych; **Art. 148 § 3** – Zabójstwo więcej niż jednej osoby; **Art. 156 § 1** – Spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu człowieka; **Art. 156 § 3** – Doprowadzenie do śmierci człowieka w następstwie uprzedniego spowodowania ciężkiego uszczerbku na zdrowiu; **Art. 166 § 2** – Sprowadzenie bezpośredniego niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia poprzez przejście kontroli nad statkiem wodnym lub powietrznym w sytuacji zastosowania podstępów albo gwałtu na osobie bądź groźby bezpośredniego użycia takiego gwałtu; **Art. 166 § 3** – Spowodowanie śmierci osoby lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w następstwie przejścia kontroli nad statkiem wodnym lub powietrznym w sytuacji zastosowania podstępów albo gwałtu na osobie bądź groźby bezpośredniego użycia takiego gwałtu; **Art. 197 § 3** – Dopuszczenie się zgwałcenia: wspólnie z inną osobą, wobec wstępnego, zstępnego, brata lub siostry, posługując się bronią palną, nożem lub innym podobnie niebezpiecznym przedmiotem lub środkiem obezwładniającym albo działając w inny sposób bezpośrednio zagrażający życiu, wobec kobiety ciężarnej, utrwalając obraz lub dźwięk z przebiegu czynu; **Art. 197 § 4** – Dopuszczenie się zgwałcenia wobec nieletniego poniżej 15 albo gwałtu ze szczególnym okrucieństwem; **Art. 197 § 5** – Dopuszczenie się gwałtu, którego następstwem jest śmierć człowieka; **Art. 252 § 1** – Wzięcie lub przetrzymywanie zakładnika w celu zmuszenia organu państwowego lub samorządowego, instytucji, organizacji, osoby fizycznej lub prawnej albo grupy osób do określonego zachowania się; **Art. 252 § 2** – Dręczenie przetrzymywanego zakładnika w celu zmuszenia organu państwowego lub samorządowego, instytucji, organizacji, osoby fizycznej lub prawnej albo grupy osób do określonego zachowania się; **Art. 280 § 2** – Rozbój z użyciem broni palnej lub innego niebezpiecznego narzędzia.

²⁹ **Art. 163 § 1** – Sprowadzenie zdarzenia, które zagraża życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach, mające postać: pożaru, zawalenia się budynku, obsunięcia się ziemi, skał, śniegu, eksplozji materiałów albo innego gwałtownego wyzwolenia energii w tym energii jądrowej

§ 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 1, 1a, 3, 4 lub 5, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 oraz w art. 280 (zob. Dz.U. 2025, poz. 383).

Cechą wspólną wymienionych typów czynów zabronionych jest to, że charakteryzuje je umyślność oraz że towarzyszy im przemoc bądź sprowadzenie powszechnego niebezpieczeństwa. Można zatem powiedzieć, że są to najpoważniejsze zbrodnie lub występki z punktu widzenia chronionych dóbr, o charakterze kryminalnym bądź terrorystycznym (Zoll i Wróbel, 2016).

Warunkiem objęcia nieletniego wskazanym trybem jest spełnienie przez niego dodatkowo łącznie dwóch przesłanek – przedmiotowej, wynikającej z okoliczności sprawy (np. działanie nieletniego było drastyczne, okrutne, zuchwałe) oraz podmiotowej, opartej na stopniu rozwoju sprawcy, jego właściwościach i warunkach osobistych. Przy drugiej przesłance bada się m.in. właściwości charakteru sprawcy, określa stopień jego dojrzałości psychicznej, społecznej, moralnej i emocjonalnej, stan zdrowia, wiek, rozwój umysłowy, utrwalone sposoby reagowania na stres i sytuacje trudne (Jurgielewicz-Delegacz, 2019). Oprócz wymienionych okoliczności czynnikiem przemawiającym za decyzją o potraktowaniu nieletniego jak osoby dorosłej jest również brak skuteczności wcześniej stosowanych wobec podsądnego środków wychowawczych lub poprawczych. Wprowadzone zmiany do k.k. umożliwiają również objęcie odpowiedzialnością karną czternastolatka, który odpowiada jak dorosła osoba, z możliwością otrzymania kary nawet 30 lat pozbawienia wolności. Dotyczy to tych nieletnich, którzy dopuścili się zabójstwa ze szczególnym okrucieństwem, w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie bądź w związku z użyciem materiałów wybuchowych. Na takie samo potraktowanie mogą liczyć także czternastolatkowie, którzy jednym czynem zabili więcej osób,

bądź promieniowania jonizującego; **Art. 163 § 3** – Spowodowanie śmierci człowieka w następstwie sprowadzenia zdarzenia, które zagraża życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu w wielkich rozmiarach; **Art. 166 § 1** – Przejęcie kontroli nad statkiem wodnym lub powietrznym w wyniku zastosowania podstępów albo gwałtu na osobie lub groźby bezpośredniego użycia takiego gwałtu; **Art. 173 § 1** – Sprowadzenie katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym zagrażającej życiu lub zdrowiu osób albo mienia w wielkich rozmiarach; **Art. 173 § 3** – Spowodowanie śmierci człowieka lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu wielu osób w następstwie sprowadzenia katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym; **Art. 197 § 1** – Dopuszczenie się zgwałcenia osoby; **Art. 197 § 1a** – Doprowadzenie osoby do obcowania płciowego wykorzystując brak możliwości rozpoznania przez nią znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem; **Art. 223 § 2** – Spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu funkcjonariusza publicznego lub osoby do pomocy mu przybranej w wyniku czynnej napaści; **Art. 280 § 1** – Kradzież z użyciem przemocy wobec osoby lub groźby natychmiastowego jej użycia lub doprowadzenia jej wyniku człowieka do stanu nieprzytomności bądź bezbronności.

ci, którzy zostali wcześniej prawomocnie skazani za zabójstwo, a także ci, którzy pozbawili życia funkcjonariusza publicznego podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi bądź ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego. W ocenie ustawodawcy ustanowienie granicy 14 lat nie oznacza, że wprowadzona została karalność osób niedojrzałych społecznie i psychospołecznie do ponoszenia takiej odpowiedzialności. Ustawa k.k. przewiduje bowiem, że sprawca będzie mógł ponosić odpowiedzialność tylko wtedy, gdy jego rozwój psychospołeczny na to pozwala (Sejm RP, 2022, druk nr 2024). Tym samym umożliwia to karanie nieletnich jedynie w szczególnych przypadkach, tam, gdzie okoliczności oraz stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a przy tym zachodzi przypuszczenie, że stosowanie środków wychowawczych lub poprawczych nie jest w stanie zapewnić jego skutecznej resocjalizacji.

Wyjątek w drugą stronę, polegający na potraktowaniu „dorosłego sprawcy” jak nieletniego, przewiduje art. 10 § 4 k.k. Odnosi się to tylko do sprawcy, który popełnił występki po ukończeniu 17 lat, lecz przed ukończeniem 18 lat. Sąd, zamiast kary, może wówczas zastosować środki wychowawcze, lecznicze albo poprawcze przewidziane dla nieletnich, jeżeli właściwości i warunki osobiste sprawcy za tym przemawiają. Najogólniej rzecz ujmując, w pewnych sytuacjach od wieku sprawcy, jego właściwości osobistych oraz okoliczności sprawy (Woszczek, 2007) zależeć będzie to, czy potraktowany zostanie on jak osoba dorosła, czy też będzie mógł skorzystać z mniej restrykcyjnych zapisów ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich.

Z analizy przepisów zawartych w ustawie można wyprowadzić konkluzję, że w interesie społecznym (Klonowska i Walencik, 2024) jest podejmowanie działań wobec nieletnich, kierując się ich dobrem i zasadą indywidualizacji. Jak zauważa Alicja Grześkowiak (2020): „Zasada dobra dziecka uznawana jest za dyrektywę kierunkową, podstawę wszystkich przepisów dotyczących nieletnich, stanowi główną wskazówkę interpretacji norm tego prawa, określa kierunek rozstrzygnięć podejmowanych w indywidualnych sprawach nieletniego i determinuje postępowanie przed organami prowadzącymi sprawy nieletnich”. Orzekaniu i wykonywaniu wobec nieletnich środków przeciwdziałania demoralizacji oraz dopuszczaniu się przez nich czynów karalnych, oprócz naczelnej dyrektywy postępowania ujmowanej jako dobro nieletniego, towarzyszy również zasada indywidualizacji oraz elastyczności postępowania.

Konkretnych przesłanek pomocnych w identyfikacji wytycznych indywidualnego podejścia do nieletniego dostarcza art. 3 ust. 2. u.w.r.n. Zgodnie z nim zasada

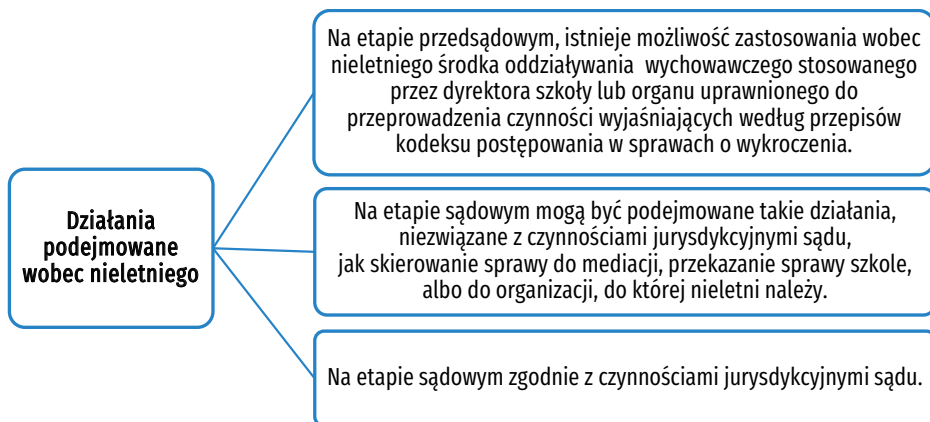
indywidualizacji oznacza nakaz dobierania wobec dzieci i młodzieży przez sąd takich środków i metod przewidzianych w przepisach ustawy, które uwzględniają ich osobowość, wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju fizycznego i psychicznego, cechy charakteru oraz przyczyny i stopień demoralizacji, a także charakter środowiska oraz warunki wychowawcze podsądnego.

Jeśli chodzi o zasadę elastyczności, umożliwia ona zmianę lub uchylene orzeczonych środków przez sąd rodzinny, jeżeli przemawiają za tym względy wychowawcze (zob. art. 145, ust 1. u.w.r.n.).

Ważnym elementem zawartym w ustawie jest sposób reagowania (moralny oraz prawny obowiązek denuncjacji) na przejawy demoralizacji nieletnich lub dopuszczenie się przez nieletniego czynu karalnego. Mówimy w tym przypadku o „sprawczości społecznej” wobec czynów nieletnich prawnie relewantnych. W tym aspekcie ustawa precyzuje, że: „Każdy, kto stwierdzi istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego, [...] ma społeczny obowiązek odpowiednio przeciwdziałać temu, a przede wszystkim zawiadomić o tym rodziców lub opiekuna nieletniego, szkołę, sąd rodzinny, Policję lub inny właściwy organ” (zob. art. 4, ust 1. u.w.r.n.). Społeczny obowiązek zawiadomienia sądu rodzinnego i Policji ciąży również na każdym, kto dowie się o popełnieniu przez nieletniego czynu karalnego (Sobejko, 2024b). Zawiadomienie takie może zostać dokonane w dowolnej formie, np. pisemnie, ustnie czy telefonicznie.

Ustawa nakłada także prawny obowiązek niezwłocznego zawiadomienia sądu rodzinnego lub Policji w sytuacji dysfunkcyjnego zachowania nieletniego. Obowiązek ten dotyczy instytucji państwowych i samorządowych oraz publicznych i niepublicznych szkół i placówek oświatowych, „które w związku ze swoją działalnością dowiedziały się o dopuszczeniu się przez nieletniego czynu zabronionego wyczerpującego znamiona przestępstwa ściganego z urzędu lub przestępstwa skarbowego” (zob. art. 4, ust 3. u.w.r.n.). Wyszczególnione podmioty mają przy tym obowiązek przedsięwziąć czynności niecierpiące zwłoki, aby nie dopuścić do zatarcia śladów i dowodów popełnienia czynu przez nieletniego.

Działania wobec nieletniego mogą być podejmowane nie tylko na etapie sądowym, ale także na etapie przedsądowym (zob. rysunek 20).

Rysunek 20. Oddziaływanie wobec nieletniego podejmowane na podstawie ustawy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Drembkowski i Kowalski, 2023)

Warto zaznaczyć, że ustawa upoważnia dyrektora szkoły, do której uczęszcza nieletni, do podjęcia oddziaływań wychowawczych we własnym zakresie, bez konieczności zawiadamiania sądu rodzinnego lub Policji o przejawie demoralizacji lub popełnieniu przez nieletniego czynu karalnego. W przypadku drobnych wykroczeń może on za zgodą rodziców sam zdecydować o rodzaju konsekwencji, jakie poniesie winowajca. W tym kontekście katalog środków wychowawczych, jakie ma on do swojej dyspozycji opisuje art. 4 ust. 4 ustawy: „W przypadku gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuścił się czynu karalnego na terenie szkoły lub w związku z realizacją obowiązku szkolnego lub obowiązku nauki, dyrektor tej szkoły może, za zgodą rodziców albo opiekuna nieletniego oraz nieletniego, zastosować, jeżeli jest to wystarczające, środek oddziaływania wychowawczego w postaci pouczenia, ostrzeżenia ustnego albo ostrzeżenia na piśmie, przeproszenia pokrzywdzonego, przywrócenia stanu poprzedniego lub wykonania określonych prac porządkowych na rzecz szkoły. Zastosowanie środka oddziaływania wychowawczego nie wyłącza zastosowania kary określonej w statucie szkoły”.

Mechanizmem umożliwiającym dobór odpowiednich oddziaływań do stopnia przejawianej przez nieletniego dysfunkcji w zachowaniu jest system środków o charakterze wychowawczym, poprawczym lub leczniczym. System ten jest na tyle szeroki, że pozwala na swobodne jego dopasowanie do istniejącej negatywnej sytuacji konkretnego nieletniego (Wilkowska-Płóciennik, 2011). Wymienione w u.w.r.n. środki mogą być orzekane zarówno wobec nieletnich, którzy przejawiają jedynie

cechy demoralizacji, jak i wobec tych, którzy dopuścili się czynu karalnego. Można je stosować kumulatywnie, o ile z samej swej istoty nie wykluczają się wzajemnie.

W tym względzie sądowe postępowanie z nieletnim jest jedną z form interwencji w proces wychowania dziecka. Dokonuje się bez względu na wolę rodziców, a zapadające w nim decyzje mają charakter instytucjonalnego przymusu. Zawarte w ustawie środki nie mają charakteru definitywnego. Nie muszą być wykonywane od początku do końca – mogą być zmieniane lub uchylane w każdym czasie (Konarska-Wrzosek, 2013). Przy „postępowaniu przeciwko nieletniemu winien sędzia pamiętać stale o stronie wychowawczej i dążyć do tego, by nieletniego skierować na drogę poprawy, a usuwać go od wpływów, które by go mogły spowodować do nowych czynów karygodnych” (Konarska-Wrzosek i Górecki, 2015). Jednocześnie w u.w.r.n. nie określono ściśle, kiedy i jaki środek powinien być stosowany. Ma być on tak dobrany, aby skutecznie przeciwdziałać demoralizacji nieletnich i dopuszczaniu się przez nich czynów karalnych.

4.2. ŚRODKI WYCHOWAWCZE I ICH WYKONYWANIE WOBEC NIELETNICH ZDEMORALIZOWANYCH I WYKOLEJONYCH SPOŁECZNIE

4.2.1. ŚRODKI POZOSTAWIAJĄCE NIELETNIEGO W JEGO DOTYCHCZASOWYM ŚRODOWISKU WYCHOWAWCZYM

W katalogu środków wymienionych w art. 7 ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, dokonując ich klasyfikacji pod kątem prowadzonych oddziaływań wychowawczo-resocjalizacyjnych, da się wyróżnić środki o charakterze podstawowym oraz środki pomocnicze. Można dokonać również innej klasyfikacji środków, dzieląc je na środki, które pozostawiają nieletniego w jego dotychczasowym środowisku wychowawczym oraz środki kierujące nieletniego do placówki lub instytucji przejmującej od rodziców lub opiekunów część obowiązków związanych z pieczą i wychowaniem bądź całkowicie zmieniającej jego środowisko. Są to środki wychowawcze, które najmniej ingerują we władzę rodzicielską (np. upomnienie), na środki wychowawcze, które nie zrywają więzi nieletniego z jego naturalnym środowiskiem, lecz poddają go oddziaływaniom wychowawczym z pomocą instytucji zewnętrznych (np. kuratorski ośrodek) oraz środki powodujące czasowe zerwanie więzi nieletniego z jego środowiskiem rodzinnym (Zedler, 1986).

Pierwszą grupę środków wychowawczych zamieszczonych w artykule 7 u.w.r.n. stanowią środki niezwiązane z przejęciem obowiązków rodzicielskich przez instytucje opiekuńczo-wychowawcze. Należą do nich: upomnienie, zobowiązanie nieletniego do określonego postępowania oraz ustanowienie nad nim nadzoru (zob. Strzębosz, 1984).

Upomnienie

Upomnienie jest najłagodniejszym z możliwych środków i stanowi oficjalne zwrócenie uwagi nieletniemu na jego naganne postępowanie. Jest środkiem wychowawczym o charakterze dyscyplinującym i stosuje się go wobec nieletnich o niskim stopniu demoralizacji, zwykle w przypadku pierwszych konfliktów nieletniego z prawem. W sytuacjach, gdy nie jest możliwe udzielenie upomnienia w formie ustnej, dopuszcza się jego zastosowanie w formie pisemnej. W ustawie nie określono

szczegółowego charakteru ani zakresu treści upomnienia, pozostawiając ten aspekt do indywidualnej decyzji sądu. Nie ulega wątpliwości, że forma upomnienia – ostrzeżenie, pouczenie, nagana, przestroga, reprimenda czy admonicja – ma na celu wzbudzenie w nieletnim motywacji do poprawy oraz podkreślenie braku akceptacji dla jego dotychczasowych zachowań. Ze względów wychowawczych, upomnienie dobrze łączy się z innymi przewidzianymi przez ustawę środkami.

Zobowiązanie nieletniego do określonego postępowania

Ustawodawca w art. 7 ust. 2 u.w.r.n. określił rodzaje zobowiązań, jakie mogą być nałożone na nieletniego, w tym: naprawienie wyrządzonej szkody w całości albo w części, zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, wykonanie prac społecznych, przeproszenie pokrzywdzonego, podjęcie nauki lub pracy, uczestnictwo w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym (w tym terapia uzależnień, psychoterapia, psychoedukacja) lub szkoleniowym, powstrzymanie się od przebywania w określonych środowiskach lub kontaktowania się z określonymi osobami, a także zaniechanie używania substancji psychoaktywnej. Środek ten występuje w dwóch formach: pozytywnej (nakłanianie do określonego działania) i negatywnej (powstrzymanie się od określonych zachowań) (Drembkowski i Kowalski, 2023). Zobowiązanie do określonego postępowania nie zawiera wyczerpującego katalogu nakazów i jest dostosowany do indywidualnej sytuacji nieletniego. W przeciwieństwie do upomnienia, odwołuje się nie tylko do sfery moralnej, lecz także do działań praktycznych i korekcyjnych – np. do naprawienia wyrządzonej szkody, uniknięcia szkodliwych sytuacji lub zachowań.

Właściwe zastosowanie tego środka pozwala nieletniemu uzmysłwić sobie konsekwencje negatywnego zachowania i sprzyja rozwijaniu wrażliwości społecznej (Stańdo-Kawecka, 2000). Podobnie jak w przypadku mediacji, nieletni ma możliwość pełniejszego zrozumienia skutków swojego czynu, okazania skruchy, przeproszenia oraz próby zadośćuczynienia pokrzywdzonemu (Jaros i in., 2015).

Sąd wyznacza sposób i termin wykonania zobowiązania, uwzględniając wiek, możliwości psychofizyczne oraz potrzeby edukacyjne nieletniego. W przypadku prac społecznych, okres ich realizacji nie może przekroczyć pół roku, a łączny wymiar dwudziestu godzin, przy czym dzienny wymiar prac nie powinien przekraczać dwóch godzin ani obejmować dni wolne (zob. Dz.U. 2023, poz. 178). W przypadku zobowiązania do przeproszenia pokrzywdzonego, sąd określa termin i formę wykonania oraz sposób kontroli realizacji zobowiązania. Niewykonanie zobowiązania może skutkować zmianą środka wychowawczego.

Nadzór odpowiedzialny rodziców albo opiekuna nieletniego

Nadzór odpowiedzialny rodziców ma zastosowanie jedynie w przypadkach, gdy opiekunowie nieletniego wykazują zdolność do prawidłowego wykonywania władzy rodzicielskiej, są wydolni wychowawczo, a więzi emocjonalne nieletniego z rodzicami nie zostały zerwane (Nowak, 2003). Postawa opiekunów powinna wskazywać na gotowość do współpracy z sądem oraz pragnienie zapewnienia dziecku odpowiedniej opieki, ochrony jego interesów i wsparcia wychowawczego. Zastosowanie tego środka nakłada obowiązki zarówno na rodziców (opiekuna)³⁰, jak i nieletniego. Nieletni zobowiązany jest do posłuszeństwa wobec opiekunów, natomiast od rodziców wymaga się sprawowania wzmożonej pieczy wychowawczej i składania okresowych sprawozdań sądowi. Treść sprawozdań powinna obejmować informacje dotyczące zachowywania nieletniego, w tym jego stosunku do obowiązków, trybu życia oraz funkcjonowania w środowisku. W przypadku stwierdzenia przez sąd, nieskuteczności nadzoru, konieczne jest zastosowanie innego, adekwatnego środka wychowawczego.

Nadzór nie może trwać dłużej niż do ukończenia przez nieletniego osiemnastego roku życia. Sąd, kierując się dobrem dziecka, może również zobowiązać rodziców lub opiekuna do poprawy warunków wychowawczych, bytowych lub zdrowotnych nieletniego oraz do ścisłej współpracy ze szkołą, z poradnią psychologiczno-pedagogiczną czy placówkami wykonującymi działalność leczniczą.

Nadzór organizacji społecznej, pracodawcy albo osoby godnej zaufania

Ustawodawca przewidział również możliwość zaangażowania czynnika społecznego, takiego jak organizacja społeczna, pracodawca czy osoba godna zaufania. Organizacja społeczna, w tym organizacje pozarządowe mogą sprawować nadzór nad nieletnim pod warunkiem, że ich statut określa cel działalności jako pracę z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, zapobieganie demoralizacji lub wsparcie readaptacji społecznej. Przed przekazaniem nieletniego pod nadzór, podmioty te muszą udzielić poręczenia za nieletniego. Ustawodawca nie narzuca szczególnej formy poręczenia – może ono być ustne lub pisemne, zarejestrowane w protokole sądowym (zob. Dz.U. 2024, poz. 867). Poręczenie stosuje, gdy czyn popełniony przez nieletniego nie stanowi większego społecznego niebezpieczeństwa, a sam sprawca wykazuje czynny żal.

³⁰ Jeżeli nieletni nie pozostaje pod pieczę obojga rodziców, nadzór odpowiedzialny wykonuje ten z nich, pod którego stałą pieczę nieletni faktycznie pozostaje. Por. art. 154 ust. 3. u.w.r.n.

Proceduralno-techniczne aspekty nadzoru przez poręczycieli regulowane są rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości (Dz.U. 2022, poz. 2544).

Nadzór kuratora sądowego

Środek wychowawczy w postaci nadzoru kuratora sądowego pełni kluczową rolę w pracy resocjalizacyjnej z nieletnim zdemoralizowanym lub wykolejonym przestępczo. Nadzór kuratora obejmuje dwa wymiary:

- 1) techniczno-normatywny – regulowany przez przepisy prawne dotyczące pracy kuratora z nieletnimi;
- 2) osobowy – związany z kompetencjami praktycznymi kuratora, który w trakcie nadzoru pełni funkcję mentora i wychowawcy.

Z jurystycznego punktu widzenia do najważniejszych przepisów odnoszących się do zakresu i formy realizacji procedury oddziaływania kuratora nad jednostką z zaburzeniami wychowawczymi zaliczyć należy: ustawę o wspieraniu i resocjalizacji z dnia 9 czerwca 2022 roku (tekst jednolity Dz.U. 2024, poz. 978) oraz ustawę o kuratorach sądowych z dnia 27 lipca 2001 roku (tekst jednolity Dz.U. 2023, poz. 1095). Z ww. przepisów wynika, że kuratorzy sądowi wobec swych podopiecznych podejmują czynności o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym. Swoje obowiązki realizują w środowisku podopiecznych, w miejscu ich zamieszkania lub pobytu. Wykonując powierzone im zadania, kuratorzy mają prawo do przetwarzania informacji o nieletnim, którego dotyczy postępowanie oraz innych osobach pozostających z nim we wspólnym gospodarstwie domowym.

Mówiąc o zadaniach kuratora rodzinnego w sprawach nieletnich, trzeba podkreślić, że jest to działalność resocjalizacyjna w skali jednostki. Polega ona na specyficznym oddziaływaniu w celu modyfikacji nagannych zachowań i postaw nieletniego objętego nadzorem, w kierunku postaw społecznie pożądanych.

Kurator sądowy, realizując nadzór nad nieletnim, przede wszystkim kontroluje jego zachowanie (Miśkiewicz, 2024). Nawiguje i utrzymuje kontakt z rodziną, szkołą, środowiskiem bądź pracodawcą nieletniego. Współdziała z organizacjami i instytucjami w zakresie poprawy warunków wychowawczych, bytowych i zdrowotnych nieletniego, a także w zakresie nauki i jego zatrudnienia. Wśród metod i form pracy stosowanych w nadzorze wymienia się głównie metodę indywidualnych przypadków oraz metodę pracy z szeroko rozumianym środowiskiem podopiecznego.

Kwestię formalno-proceduralną sposobu prowadzenia nadzoru normuje Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 28 listopada 2022 roku w sprawie sprawowania

nadzoru nad nieletnim przez kuratorów sądowych, organizacje społeczne, pracodawców i inne osoby godne zaufania (Dz.U. 2022, poz. 2544). Z rozporządzenia wynika, że kurator sądowy, sprawując nadzór nad nieletnim, oprócz systematycznej kontroli jego zachowania, zobowiązany jest do rozpoznania i zdiagnozowania sytuacji osobistej, rodzinnej oraz środowiskowej podopiecznego. Jego zadaniem jest również odpowiedni dobór środków oddziaływania wobec nieletniego, utrzymywanie kontaktu z nim i jego rodziną oraz udzielanie mu niezbędnej pomocy w postaci informacji i wskazówek w rozwiązywaniu problemów życiowych, a zwłaszcza w podjęciu nauki, pracy, leczenia lub terapii. Ma on również za zadanie pomagać nadzorowanemu w pokonywaniu zdiagnozowanych problemów, a w razie potrzeby zasięgać i gromadzić niezbędne informacje o nieletnim i jego środowisku od Policji, organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego, placówek oświatowych oraz wychowawczych, pracodawców czy organizacji i instytucji mających wiedzę o nieletnim lub mogących pomóc w prowadzonym nadzorze.

W związku z powierzoną misją kurator zobowiązany jest do udzielania podopiecznemu szeroko rozumianej pomocy oraz wsparcia, okazując mu przy tym empatię i akceptację. Równocześnie, z teoretycznego punktu widzenia, postępowanie kuratora w trakcie prowadzonych oddziaływań można podzielić na cztery fazy. Obejmują one:

- fazę otwierającą kontakt z podopiecznym, związaną z uświadamianiem nieletniemu celów i skuteczności wspólnie podejmowanych działań;
- fazę badania możliwości wykorzystania potrzeb wychowawczych nieletniego w procesie resocjalizacji;
- fazę pracy nad rozwiązaniem problemów;
- fazę zakończenia oddziaływania wychowawczego (Bałandynowicz, 2002).

Regułą stosowaną w nadzorze kuratorskim jest również świadomość, że nie udzielimy skutecznej pomocy podopiecznemu, jeżeli nie pomożemy jego rodzinie. Rola kuratora w pracy z rodziną, w nadzorze nad nieletnim, może przyjmować różne formy. Winna jednak przede wszystkim uwzględniać odbudowę funkcji opiekuńczo-wychowawczej rodziny wobec dzieci, neutralizowanie patogenicznego oddziaływania rodziny, pedagogizację rodziny, informowanie o instytucjach zajmujących się rozwiązywaniem problemów, jakich doświadcza rodzina, jak również mediację między członkami rodziny. Tuż obok rodziny bardzo ważnym środowiskiem wychowawczym jest szkoła, która zwykle bywa odrzucana przez podopiecznych. Przeważnie objęty nadzorem nieletni ma kłopoty w nauce i sprawia problemy wychowawcze. W tym kontekście kurator w pierwszej kolejności powinien pomóc podopiecznemu w ukończeniu nauki, a także dążyć do tego, aby szkoła stała się dla nadzorowanego atrakcyjnym

miejscem, a nauczyciele osobami znaczącymi (Zinkiewicz, 2006). Przebieg kurateli i podejmowane w związku z tą okolicznością czynności kurator dokumentuje w karcie prowadzonego nadzoru oraz składanych sprawozdaniach. W dokumentach tych przedstawia informacje:

- dotyczące zachodzących zmian w warunkach osobistych i bytowych nieletniego;
- o metodach pracy i kontroli jego zachowania;
- o postępach w procesie resocjalizacji z równoczesnym uwzględnieniem oceny skuteczności podejmowanych przedsięwzięć;
- o trudnościach napotykanym w czasie nadzoru ze strony nieletniego, jego rodziny, szkoły lub w miejscu pracy podopiecznego.

Zdaniem Michaliny Kopeć-Chruścickiej (1984), aby mówić o efektach kuratorskiej działalności, podejmowany kontakt z podopiecznym nie może być rzadszy niż jeden raz w miesiącu. Autorka podkreśla przy tym, że zbyt częste spotkania, jeżeli sprowadzają się tylko do formalnych, nieprzemyślanych wizyt u podopiecznego, są równie nieskuteczne jak spotkania dorywcze, nieplanowane i tak samo w swojej istocie tracą sens wychowawczy oraz resocjalizacyjny. Ponadto, aby zapewnić ciągłość kontaktu z podopiecznym, kurator ma prawo pozyskać od nieletniego, jego rodziców lub opiekuna numery telefonów bądź adresy poczty elektronicznej. Za pośrednictwem tych środków komunikacji, kurator ma prawo przekazywać informacje oraz dokonywać wezwań i zawiadomień. Oprócz obowiązku przekazania kuratorowi informacji na temat numerów kontaktowych, w tym numerów telefonów i adresów e-mail, zarówno nieletni, jak i jego opiekunowie zobowiązani są:

- 1) umożliwić kuratorowi sądowemu zapoznanie się z warunkami wychowawczymi nieletniego, w tym z jego sytuacją zdrowotną, jeżeli mają one wpływ na przebieg nadzoru i wywiązywanie się z nałożonych obowiązków, a także z sytuacją rodzinną nieletniego oraz warunkami bytowymi rodziny, również poprzez wejście do mieszkania i jego oględziny;
- 2) udzielać kuratorowi sądowemu informacji i udostępniać dokumentację dotyczącą wykonywania nałożonych obowiązków;
- 3) informować kuratora sądowego o zmianie miejsca nauki, pracy, a także leczenia lub terapii nieletniego, jeżeli zmiana ta ma wpływ na przebieg nadzoru i wywiązywanie się z nałożonych obowiązków;
- 4) współpracować z kuratorem sądowym oraz stosować się do zaleceń, wskázówek i zobowiązań wynikających z planu pracy resocjalizacyjnej.

W toku realizacji założeń planu pracy z nieletnim, jako podstawową strategię i procedurę oddziaływania resocjalizacyjnego w prowadzonym nadzorze, należy stosować metodę „*caseworku*”. W tym trybie pracy duże znaczenie odgrywa zaangażowany kontakt kuratora z podopiecznym (Lalak, 1995). Kontakt ten powinien opierać się na dwóch filarach: praworządności i humanizmie – wykluczając arbitralność i samowolę kuratora. Kuratora powinny cechować także pewne podstawowe zasady pracy z indywidualnym przypadkiem, obejmujące chociażby zasadę: „twarzą w twarz”, akceptacji, optymizmu pedagogicznego, kształtowania perspektyw, respektowania oraz kompleksowego traktowania (Zinkiewicz, 2015). Teoretycy i praktycy metody indywidualnych przypadków podkreślają, że sprawą fundamentalną jest obudzenie u wychowanka wiary we własne siły oraz woli wykorzystania własnych możliwości. W tym aspekcie znaczenia nabiera osobisty kontakt kuratora z podopiecznym, który powinien okazać wychowankowi nie tylko rzeczową pomoc, ale również stymulować go i nawiązać z nim więź emocjonalną, by ten zechciał pomóc samemu sobie. Pomoc udzielana przez kuratora podopiecznemu, w indywidualnym z nim kontakcie, obejmuje: ułatwienie wychowankowi zrozumienie sytuacji, w której się znalazł, rozładowanie jego stanów stresowych, ustalenie i wskazanie dostępnych środków pomocy (informacja, interwencja, ingerencja), wsparcie oraz aktywizację podopiecznego w podejmowaniu decyzji (Kopeć-Chruścicka, 1984). Drugą istotną regułą *caseworku*, jest kompleksowe traktowanie każdego przypadku zarówno w aspekcie psychologicznym, jak i społecznym oraz pedagogicznym. Kwestia ta sprowadza się do postrzegania jednostki jako niepowtarzalnej indywidualności, którą należy ujmować na tle środowiska i w ścisłym z nim powiązaniu (Czapów, 1980). Nie można przy tym zapomnieć, że kurator działający w sytuacji przymusu wychowawczego musi być szczególnie skoncentrowany na maksymalnym dostosowaniu oddziaływań wychowawczych do odczuć, pragnień, potrzeb oraz problemów jego podopiecznych (Węgliński, 2006).

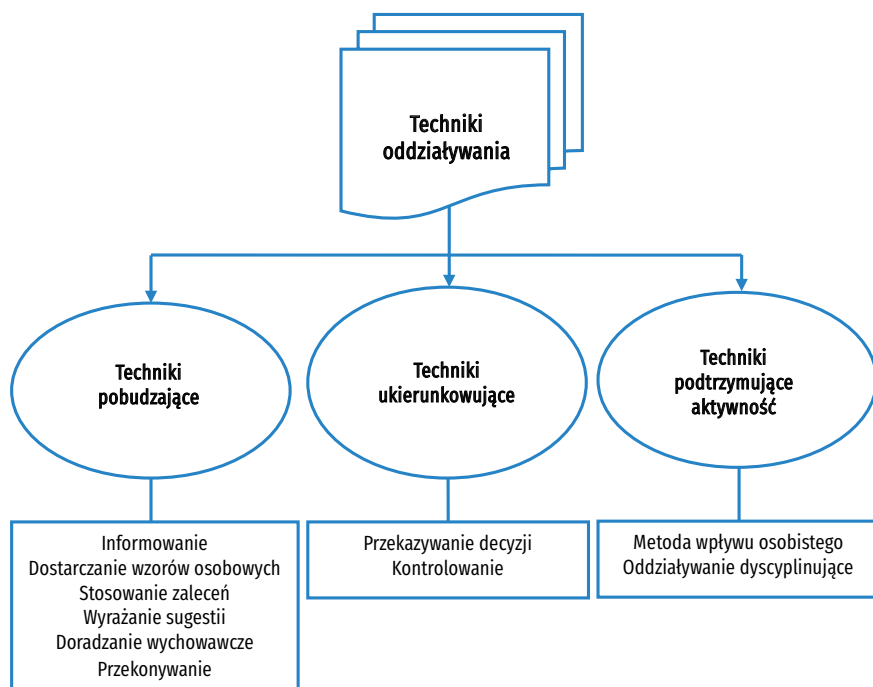
W ocenie Zofii Ostrihanskiej (2012) i Anety Paszkiewicz (2012), wśród form reagowania wychowawczego w relacji kurator – osoba nadzorowana, do użytecznych strategii działań pedagogicznych zalicza się strategię: urabiania, poszukującą i strategię otwartą. Nieco inny pogląd na to zagadnienie prezentuje Marian Kalinowski (2005), który działalność wychowawczą kuratora upatruje w stosowaniu trzech grup technik obejmujących: techniki pobudzające, stymulujące aktywność nieletniego oraz techniki podtrzymujące aktywność (patrz rysunek 21).

Dominującą cechą w technikach pobudzających jest znaczna jednostronność tego procesu. Wymaga to uzyskania akceptacji ze strony nieletniego oraz zrozumienia narzucanych mu norm i wymagań prezentowanych przez kuratora. Tym samym

skuteczny wpływ kuratora wynika nie tyle z zależności formalnej (zewnętrznej), ile z zależności wewnętrznej opartej na więzi, jaka łączy go z podopiecznym, bo tylko taka sprzyja realizacji celów resocjalizacyjnych. Stosując techniki z drugiej grupy (przekazywanie decyzji i kontroli), wytycza się cele i zadania oraz niekiedy określa środki działania z elementami kontroli, która – niezależnie od charakteru i siły – powinna przebiegać w atmosferze zrozumienia, pomocy i opieki. Natomiast w przypadku grupy technik podtrzymujących i wzmacniających aktywność podopiecznych, intensyfikuje się te ukierunkowane uprzednio zachowania tak, aby stały się one stałymi cechami nadzorowanego, z wykorzystaniem nagród i kar oraz mechanizmu naśladownictwa, modelowania i identyfikacji.

Mówiąc o metodzie indywidualnych przypadków jako podstawowej formie pracy kuratora z nieletnim, odnotować wypada, że obecnie rozpoczął się proces, w którym tradycyjna „praca z jednostką” (*casework*) zostaje zastępowana przez „kierowanie przypadkiem” (*casemanagement*) (Mółka, 2021). W opinii Macieja Muskały (2018) i Justyny Kuszał (2018) oznacza to, że „pedagogiczne ramię wymiaru sprawiedliwości” zostaje zastępowane przez ramię „organizacyjne”.

Rysunek 21. Techniki oddziaływania stosowane w pracy z indywidualnym przypadkiem
Źródło: opracowanie za: (Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2013)

Zgodnie z zasadą indywidualizacji, środek wychowawczy, do którego wlicza się nadzór kuratorski, powinien być przez sąd zmieniony lub uchylony, jeżeli względy wychowawcze za tym przemawiają. Na przykład może zostać zamieniony na surowszy środek przewidziany w ustawie w sytuacji, gdy kurator okaże się wychowawczo bezsilny wobec podopiecznego, a środowisko nieletniego sprzyja postępującemu procesowi jego degradacji osobowościowej i demoralizacji. Niemniej, przy braku takich przesłanek lub braku widocznego postępu w nastawieniu nieletniego do ustanowionego porządku aksjonormatywnego, docelowo nadzór nad nieletnim ustaje z mocy prawa, gdy ukończy on dwudziesty pierwszy rok życia.

4.2.2. SKIEROWANIE DO OŚRODKA KURATORSKIEGO JAKO SPECJALNA FORMA NADZORU RESOCJALIZACYJNEGO NAD NIELETNIM

Ośrodek kuratorski jest polskim rozwiązaniem w zakresie resocjalizacji nieletnich w środowisku otwartym i stanowi uzupełnienie systemu pomocy rodziny w kryzysie (Wirkus, 2024). Skierowanie nieletniego do ośrodka kuratorskiego traktowane jest jako specjalna forma nadzoru resocjalizacyjnego. Stanowi ono oddziaływanie wychowawcze pośrednie pomiędzy kuratelą a umieszczeniem nieletniego w placówce wychowawczej lub poprawczej (Szczęsny, 2003). W przeciwieństwie do standardowych środków nadzorczych, skierowanie do ośrodka wymaga od nieletniego poddania się rygorowi prowadzonych zajęć (Goworko-Składanek i Prymak, 2023). Do ośrodków trafiają zwykle nieletni zagrożeni wykołajeniem lub wykołajeni społecznie nieletni, którzy nie realizują obowiązku szkolnego i pochodzą ze środowisk szczególnie trudnych i zaniedbanych (Kozłowski i Stasiak, 2018). Podstawową przesłanką orzeczanego przez sąd środka jest zapewnienie właściwej opieki nieletnim, którzy nie posiadają odpowiednich warunków rozwoju w domu rodzinnym i wymagają kontroli oraz wsparcia (Stańdo-Kawecka, 2000). W praktyce kuratorskie ośrodki pełnią funkcje zastępczego środowiska wychowawczego. Ich zadaniem jest wdrażanie nieletnich w przestrzeganie zasad współżycia społecznego i porządku publicznego, kształtowanie właściwego stosunku do nauki i pracy, a także rozwijanie zainteresowań i zdolności.

Do ośrodków kierowane są dzieci i młodzież w wieku od 10 do 18 lat. Tworzy się je przy sądach rejonowych, które w całości finansują ich działalność. Liczba ośrodków zależy od potrzeb lokalnych, określanych m.in. przez liczbę

zaewidencjonowanych spraw oraz stopień demoralizacji podsądnych. Dopuszcza się przy tym funkcjonowanie więcej niż jednego ośrodka przy danym sądzie rejonowym. Ośrodki kuratorskie działają przez cały rok kalendarzowy, w dniach i godzinach dostosowanych do rzeczywistych potrzeb uczestników, przy czym czas pracy wynosi co najmniej 20 godzin zegarowych tygodniowo. Zadania placówki realizowane są przez kierownika, zawodowych i społecznych kuratorów sądowych, specjalistów oraz inne osoby wspierające działalność ośrodka. Zajęcia z nieletnimi prowadzi się w grupach nie większych niż 10 osób.

Działalność ośrodka realizowana jest głównie w jego siedzibie, przy użyciu metod pracy grupowej, indywidualnej oraz środowiskowej, z wykorzystaniem zajęć psychoedukacyjnych, socjoterapeutycznych, korekcyjno-edukacyjnych i rekreacyjno-sportowych. W pracy wychowawczej stosowane są również metody stymulowania i wzmacniania zachowań (Borowski i Wysocki, 2001). Zajęcia z nieletnimi obejmują wyrabianie właściwych nawyków spędzania czasu wolnego, naukę samodzielnego radzenia sobie z trudnościami życiowymi, prowadzenie terapii, rozwiązywanie problemów emocjonalnych, omawianie problemów wychowawczych w zespołach i indywidualnie, organizowanie zajęć w kołach zainteresowań i zespołach artystycznych, prowadzenie pogadarek, konkursów i gier oraz udzielanie wsparcia w usuwaniu zaniedbań wychowawczych i edukacyjnych. W przypadku konieczności zajęcia mogą odbywać się także poza siedzibą ośrodka, pod nadzorem co najmniej dwóch wychowawców (zob. Dz.U. 2022, poz. 2449).

Szeroko stosowaną metodą pracy w ośrodku, obok metody pracy z indywidualnym przypadkiem, jest metoda pracy grupowej (*group work*). Wywodzi się ona z idei samorządności, a jej istotą jest wzajemne oddziaływanie na siebie uczestników grupy, wspólne opracowywanie planów działania i aktywizowanie wszystkich członków grupy. Wykorzystuje zależności człowieka od grupy, w której pełni określone role, a sama grupa rozwija się w przewidywalny sposób. Do najważniejszych technik pracy zalicza się socjoterapię, psychodramę oraz terapię pedagogiczną. Metoda pracy środowiskowej (*net work*) opiera się na szeroko pojętej integracji i współdziałaniu z osobami i instytucjami, które tworzą międzyresortową sieć wsparcia rodziny i dziecka w kryzysie (Zinkiewicz, 2004). Zajęcia prowadzone tą metodą koncentrują się na współpracy ze środowiskiem, prowadzeniu terapii oraz udzielaniu wsparcia w zakresie eliminowania deficytów wychowawczych i edukacyjnych nieletniego (Kobes, 2021).

Z perspektywy działalności ośrodków kuratorskich można stwierdzić, iż spełniają one kilka funkcji (Kalinowski, 1986). Po pierwsze, jest to funkcja opiekuńczo-wychowawcza i dydaktyczna. Podejmowane zadania w ramach wyszczególnionych

funkcji usuwają braki i zaniedbania w nauce oraz zapewniają opiekę pod kierunkiem kuratorów i instruktorów, organizujących zajęcia świetlicowe, którzy stwarzają odpowiednie sytuacje wychowawcze, a także przygotowują wychowanków do zajęć samoobsługowych. Podstawowym zadaniem kolejnej funkcji – profilaktyczno-kompensacyjnej – jest rozpoznanie sytuacji zagrożenia nieletnich pozostających pod opieką sądu. W zakres tej funkcji wchodzi takie czynności, jak: częściowe izolowanie i uodparnianie nieletnich na negatywne bodźce środowiska wychowawczego, rozpoznawanie stopnia niedostosowania społecznego, określanie objawów oraz opracowanie programu resocjalizacji i jego systematyczna realizacja (Kwadrans, 2019b). Ważne znaczenie ma także funkcja integracyjno-społeczna. Wypełnia ona zadania polegające na współdziałaniu kuratorskiego ośrodka z rodzinami, szkołą, instytucjami i placówkami społeczno-wychowawczymi oraz kulturalno-oświatowymi (Pytko, 2005).

Organizacja i funkcjonowanie ośrodków kuratorskich wskazują, że instytucja ta wyróżnia się na tle pozostałych środków wychowawczych jako wyjątkowa w kontekście wielości stosowanych metod pracy z nieletnimi (Stasiorowski, 2022). W efekcie warunki i sposób oddziaływania wychowawczego w ośrodku kuratorskim pozwalają na intensywniejszą pracę z nieletnim, a także na bardziej indywidualne podejście w jego traktowaniu niż ma to miejsce w przypadku samoistnego środka w postaci nadzoru kuratora sądowego czy rodzica (Kwadrans, 2019b).

4.2.3. ŚRODKI WYCHOWAWCZE O CHARAKTERZE POMOCNICZYM

Grupę wolnościowych środków wychowawczych o charakterze podstawowym uzupełniają środki pomocnicze, do których zalicza się zakaz prowadzenia pojazdów i przepadek przedmiotów. Pierwszy z wymienionych środków, w postaci zakazu prowadzenia wszelkich pojazdów lub pojazdów określonego rodzaju, stosowany jest przez sąd rodzinny w związku z popełnieniem przez nieletniego przestępstwa lub wykroczenia przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji. Zastosowanie tego środka nie jest uzależnione od posiadania przez nieletniego wymaganych uprawnień do prowadzenia danego typu pojazdu. Orzeczenie zakazu zależy od uznania sądu, że środek ten spełni swoją funkcję wychowawczą, kształtując u nieletniego społecznie pożądane postawy oraz poczucie odpowiedzialności. Oznacza to, że jego orzeczenie nie ma charakteru obligatoryjnego jak ma to miejsce w przypadku osób

dorosłych. Jest uzależnione od tego czy jego zastosowanie pozytywnie wpłynie na nieletniego i w sposób właściwy będzie kształtować i utrzymywać w nim społecznie pożądane postawy oraz poczucie odpowiedzialności. Towarzyszy mu realizacja funkcji ochronnej i prewencyjnej. Sąd powinien przy tym wskazać, czy zakaz obejmuje wszystkie pojazdy, czy jedynie określony ich typ. Wykonanie środka w postaci zakazu prowadzenia pojazdów ustaje z mocy prawa z chwilą ukończenia przez nieletniego dwudziestego pierwszego roku życia.

Środek w postaci przepadku może zostać orzeczony, gdy nieletni dopuścił się czynu zabronionego lub gdy przewiduje go szczególna ustawa. Instytucja przepadku, uregulowana w art. 7 ust. 8 u.w.r.n., obejmuje w szczególności:

- przedmioty pochodzące z czynu zabronionego;
- przedmioty, które służyły lub były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego;
- równowartość przedmiotów pochodzących z czynu zabronionego lub służących do popełnienia czynu zabronionego;
- przedmioty, których wytwarzanie, posiadanie, obrót, przesyłanie, przenoszenie, przewóz lub przechowywanie jest zabronione.

4.2.4. UMIESZCZENIE W RODZINIE ZASTĘPCZEJ ZAWODOWEJ SPECJALISTYCZNEJ

Rodzina zaspakaja wiele potrzeb człowieka – opiekuńczych, rozwojowych, edukacyjnych i emocjonalnych. Przynależność do niej zapewnia poczucie wsparcia i bezpieczeństwa (Dyczewski, 2003). Zdaniem Renaty Miłoś, Weroniki Pudziałowskiej i Natalii Krzyżanowskiej, w rodzinie zdrowej rodzice tworzą „parasol ochronny”, zapewniając dzieciom bezpieczeństwo, akceptację oraz jasne zasady moralne (za: Szymański, 2018). Nie zawsze jednak rodzina biologiczna nieletniego jest w stanie zapewnić właściwe warunki rozwoju. W przypadku zagrożenia demoralizacją lub niewłaściwego funkcjonowania środowiska rodzinnego sąd rodzinny może zdecydować o umieszczeniu nieletniego w rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej. Choć środek ten wiąże się z tymczasowym oddzieleniem dziecka od rodziny naturalnej, nie ogranicza w znacznym stopniu realizowania pasji, uczestnictwa w nauce ani swobody w planowaniu dnia (Konarska-Wrzošek, 2013). Pobyty w rodzinie zastępczej zawodowej ma charakter tymczasowy i maksymalnie

trwa do osiągnięcia pełnoletniości. Do głównych zadań rodziny zastępczej zawodowej należy:

- traktowanie dziecka w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości osobowej;
- zapewnienie dostępu do świadczeń zdrowotnych;
- wspieranie kształcenia i wyrównywanie braków reedukacyjnych oraz rozwojowych;
- rozwijanie uzdolnień i zainteresowań;
- zaspokajanie potrzeb emocjonalnych, bytowych, rozwojowych, społecznych i religijnych;
- ochrona przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka;
- umożliwianie kontaktu z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowi inaczej (por. Dz.U. 2025, poz. 49, art.40).

Działania rodziny w pieczy zastępczej koncentrują się również na przygotowaniu nieletniego do samodzielnego i odpowiedzialnego życia oraz wykształceniu umiejętności pokonywania trudności życiowych (Matejek, 2023a). Jak można zauważyć, praca rodziców zastępczych nie jest łatwa i wymaga, oprócz cierpliwości i wyrozumiałości, również umiejętności podejmowania odpowiednich posunięć o charakterze resocjalizacyjno-terapeutycznym (Łuczyński, 2008). Merytoryczną część tej wiedzy rodzice zastępczy nabywają na kursie, który jest obowiązkowy dla kandydatów na zawodowych opiekunów sprawujących pieczę zastępczą. Zakres tematyczny szkolenia oraz przewidziany na jego realizację czas szczegółowo określa Rozporządzenie Ministra Rodziny i Polityki Społecznej z 6 listopada 2023 roku (Dz.U. 2023, poz. 2452) (Zozuła, 2024). Jednocześnie przy organizacji szkoleń wymaga się, aby gwarantowały one aktywny udział ich uczestników. Podkreślić również wypada, że rodzina zastępcza przyjmująca nieletniego nie zastępuje w sensie prawnym jego rodziców naturalnych. Zgodnie ze swą nazwą okresowo zastępuje jedynie prawnych opiekunów we właściwym wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej³¹.

W celu przeciwdziałania dalszej demoralizacji nieletniego bądź popełnianiu przez niego czynu karalnego, umieszczenie nieletniego w rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej może być także zastosowane jako środek tymczasowy.

³¹ Józef Matejek, „Rodziny zastępcze jako środowisko wsparcia rodzin wieloproblemowych”, w *Interwencja kryzysowa – implikacje badawcze i praktyczne*, red. Katarzyna Wojtanowicz i in. (Wydawnictwo Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, 2023).

W postanowieniu o zastosowaniu środka tymczasowego sąd rodzinny oznacza okres jego trwania, który nie może być dłuższy niż 3 miesiące. Jeżeli ze względu na szczególne okoliczności sprawy zachodzi konieczność przedłużenia pobytu nieletniego w rodzinie zastępczej zawodowej, można ten pobyt przedłużać na czas oznaczony, każdorazowo nie dłuższy niż kwartał. Zgodnie z art. 47 ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, łączny pobyt podsądnego w rodzinie zastępczej zawodowej do prawomocnego zakończenia postępowania rozpoznawczego nie może być dłuższy niż rok.

4.3. RESOCJALIZACJA W ŚRODOWISKU ZAMKNIĘTYM

4.3.1. UMIESZCZENIE NIELETNIEGO W MŁODZIEŻOWYM OŚRODKU WYCHOWAWCZYM

Oprócz wolnościowych środków wychowawczych, w obowiązujących przepisach przewidziano również możliwość objęcia pewnej części nieletnich całoroczną opieką instytucjonalną przez 24 godziny na dobę. Do placówek tego typu o najmniejszym rygorze dyscyplinarnym zalicza się młodzieżowe ośrodki wychowawcze (MOW). Umieszczenie nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym następuje wyłącznie na podstawie decyzji sądu rodzinnego, gdy inne mniej interwencyjne działania resocjalizacyjne nie gwarantują osiągnięcia pożądanych efektów. Nieletniego kieruje się do ośrodka położonego najbliżej jego miejsca zamieszkania albo pobytu chyba, że ze względów wychowawczych lub organizacyjnych jest to niemożliwe. Powodem wydania orzeczenia jest zwykle naruszanie przez nieletniego zasad współżycia społecznego, jego kontakt ze światem przestępczym, brak realizacji obowiązku szkolnego, notoryczne ucieczki z domu, nadużywanie alkoholu lub inne uzależnienia (NIK, 2021). Kandydatami do MOW-ów są również nieletni, którzy popełnili czyn karalny – od mniej poważnych, jak drobne kradzieże w sklepie, do bardziej drastycznych, np. okradanie rodziców, udział w bójkach, nękanie itp. (Siemonow i Paluch, 2022).

Z badań zleconych przez Ministerstwo Sprawiedliwości Justynie Włodarczyk-Madejskiej wynika, że jednostkami, które najczęściej sąd kieruje do MOW, są to młodzi nieletni (13- i 14-latkowie), zamieszkujący tereny wiejskie (52,7%). W ich zachowaniu charakterystyczna jest agresja wobec nauczycieli i rówieśników (40% i 40,8%), ucieczki z domu (41,5%), spożywanie alkoholu poza terenem szkoły (39,3%), popełnianie czynów karalnych (29,3%). Ponadto co trzeci nieletni kierowany do MOW wagarował (38,4%), uzyskiwał słabe wyniki w nauce (45,7%) oraz stwarzał problemy wychowawcze (43,1%). Równocześnie porównywalny odsetek badanych nieletnich miał już wcześniej kontakt z wymiarem sprawiedliwości, bądź uprzednio stosowano wobec niego nadzór kuratorski (Włodarczyk-Madejska, 2016).

Skierowanie do placówki MOW powinno być poprzedzone badaniem nieletniego przez Opiniodawczy Zespół Sądowych Specjalistów. Celem badania jest uzyskanie holistycznej diagnozy osobowości nieletniego oraz określenie właściwych kierunków prowadzonego oddziaływania readaptacyjnego. Należy również pamiętać,

że w przeciwieństwie do innych placówek resocjalizacyjnych młodzieżowe ośrodki wychowawcze podlegają Ministerstwu Edukacji Narodowej i stanowią integralną część systemu oświaty. Obecnie w Polsce zaewidencjonowanych jest 89 placówek tego typu (zob. tabela 7), które dysponują 4852 miejscami.

Młodzieżowe ośrodki wychowawcze są przeznaczone dla dzieci i młodzieży w wieku od 10 do 18 lat. Prowadzi się je dla nieletnich:

- niedostosowanych społecznie, wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania, pomocy psychologiczno-pedagogicznej i resocjalizacji – jako młodzieżowe ośrodki wychowawcze o charakterze resocjalizacyjno-wychowawczym;
- niedostosowanych społecznie z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim lub z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym, wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania, pomocy psychologiczno-pedagogicznej i resocjalizacji – jako młodzieżowe ośrodki wychowawcze o charakterze resocjalizacyjno-rewalidacyjnym (zob. Dz.U. 2023, poz. 651).

Tabela 7. Liczba MOW w kraju oraz posiadanych miejsc oraz ich obłożenie (stan na koniec 2023 r.)

Województwo	Liczba MOW	Liczba miejsc w MOW	Liczba wychowanków
Mazowieckie	19	996	694
Dolnośląskie	13	448	349
Zachodniopomorskie	8	492	371
Śląskie	8	505	368
Wielkopolskie	6	366	283
Świętokrzyskie	6	270	221
Podlaskie	5	264	171
Opolskie	5	175	143
Kujawsko-pomorskie	5	320	245
Małopolskie	4	234	141
Pomorskie	3	274	249
Podkarpackie	2	144	104
Lubelskie	2	158	89
Warmińsko-mazurskie	1	72	60
Łódzkie	1	62	39
Lubuskie	1	72	41

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Korkowska, 2024)

Głównym zadaniem funkcjonujących placówek jest eliminowanie oznak niedostosowania społecznego wśród podopiecznych. Są one także odpowiedzialne za przygotowanie wychowanków do samodzielnego i zgodnego z prawem życia (Motow i Janułaajtys, 2013). W MOW nieletni otrzymują nie tylko edukację, ale także wsparcie psychologiczne i wychowawcze (Biela i in., 2024), które ma pomóc im w powrocie do społeczeństwa.

Podstawowe reguły dotyczące funkcjonowania osób skierowanych do MOW wynikają z ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Jej dopełnienie stanowią:

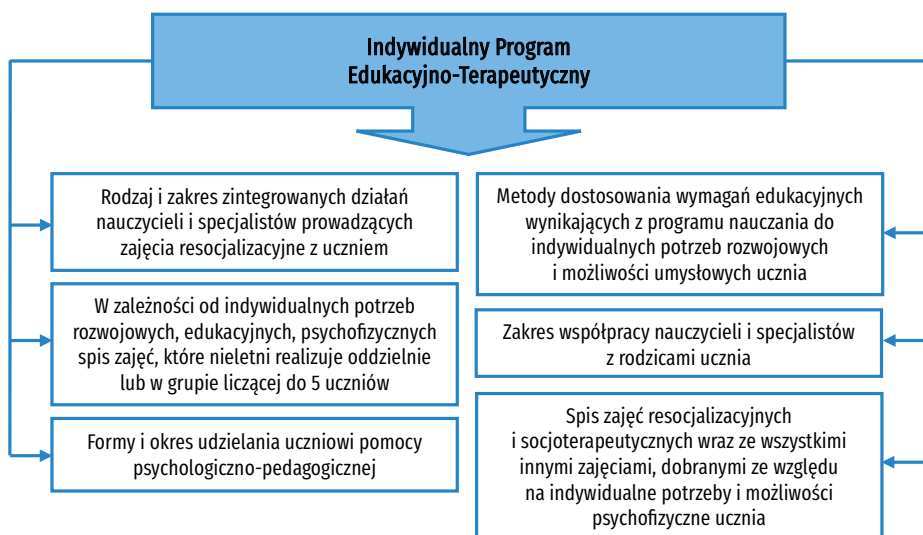
- 1) Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 grudnia 2022 r. w sprawie komisji do spraw kierowania nieletnich do młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz trybu kierowania, przenoszenia i zwalniania nieletnich z młodzieżowych ośrodków wychowawczych (Dz.U. 2023, poz. 139);
- 2) Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 sierpnia 2017 roku w sprawie sposobu prowadzenia przez publiczne przedszkola, szkoły i placówki dokumentacji przebiegu nauczania, działalności wychowawczej i opiekuńczej oraz rodzajów tej dokumentacji (tekst jednolity Dz.U. 2024, poz. 50);
- 3) Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym (tekst jednolity Dz.U. 2020, poz. 1309);
- 4) Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 11 sierpnia 2017 r. w sprawie wymagań wobec szkół i placówek (tekst jednolity Dz.U. 2020, poz. 2198);
- 5) Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 30 marca 2023 r. w sprawie niektórych publicznych placówek systemu oświaty (Dz.U. 2023, poz. 651).

Tak jak już powiedziano, do zadań MOW należy eliminowanie przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego oraz przygotowanie wychowanków do życia zgodnego z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi, a także do samodzielności zawodowej (Śliwa, 2013). Wymienione zadania ośrodki realizują z jednej strony poprzez rozpoznawanie indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych i zainteresowań wychowanków, z drugiej zaś – poprzez udział wychowanków w zajęciach:

- a) umożliwiających nabywanie umiejętności życiowych i społecznych o charakterze resocjalizacyjnym, socjoterapeutycznym, profilaktyczno-wychowawczym;
- b) sportowych, turystycznych i rekreacyjnych, w tym w zajęciach organizowanych na świeżym powietrzu, o ile pozwalają na to warunki atmosferyczne;
- c) kulturalno-oświatowych oraz rozwijających zainteresowania.

Wymaga się przy tym, aby podejmowane w placówce wobec podopiecznych działania były spójne i miały na celu uzyskanie pożądaných w procesie resocjalizacji zmian w sferze prezentowanych przez nich postaw i zachowań. Nieletnim umieszczonym w ośrodku zapewnia się warunki bezpiecznego i higienicznego pobytu. Nad wszystkimi aspektami życia podopiecznych czuwają pracownicy ośrodka, którzy realizują przydzielone im obowiązki stosownie do zajmowanego stanowiska i funkcji. Realizowane przez MOW zadania są pochodną wyjściowej sytuacji skierowanych tam nieletnich. Z tej też przyczyny wdrażany proces „naprawczy” jednostki odbywa się w ośrodku na wielu płaszczyznach i w różnym tempie. W efekcie wymaga to różnego czasu oraz oddzielnie dobranej dla każdego nieletniego adekwatniej strategii wychowawczej. Dlatego w ramach funkcjonowania MOW opracowuje się i realizuje indywidualny program edukacyjno-terapeutyczny (IPET). Nie istnieje jednolity wzór tego programu, musi on jednak zawierać elementy wymienione w rozporządzeniu Ministra Edukacji (zob. rysunek 22).

Rysunek 22. Zakres IPET przewidzianego dla nieletniego umieszczonego w MOW

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Dz.U. 2020, poz. 1309)

Zadaniem konstruowanych IPET jest oddziaływanie na dziecko niedostosowane społecznie, które powinno uwzględniać zarówno jego indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne, jak i oczekiwania wynikające z wymagań wychowania resocjalizującego (Jezierska i Siemionow, 2020).

Program należy przygotować na czas, na jaki wydano orzeczenie. Opracowuje go zespół³² po dokonaniu wielospecjalistycznej oceny poziomu funkcjonowania nieletniego oraz na podstawie diagnozy, a także ewentualnych zaleceń zawartych w orzeczeniu o potrzebie kształcenia specjalnego. Dokonywana przez zespół ocena musi uwzględniać:

- indywidualne potrzeby rozwojowe i edukacyjne, mocne strony, predyspozycje, zainteresowania i uzdolnienia nieletniego;
- zakres i charakter wsparcia ze strony nauczycieli, specjalistów lub pomocy nauczyciela;
- przyczyny niepowodzeń edukacyjnych lub trudności w funkcjonowaniu podopiecznego.

Zadaniem zespołu jest również okresowe monitorowanie (nie rzadziej niż dwa razy w roku szkolnym) poziomu funkcjonowania podopiecznego i efektywności udzielanej mu pomocy, a także – adekwatnie do poczynionych ustaleń – modyfikowanie realizowanego programu. Pracę zespołu koordynuje wychowawca grupy, do której przypisany jest nieletni.

Podstawową formą organizacyjną pracy z wychowankami w młodzieżowym ośrodku wychowawczym jest grupa wychowawcza. Ustalając jej skład, uwzględnia się specyficzne problemy wychowawcze i indywidualne potrzeby rozwojowe podopiecznych. Liczba nieletnich w grupie wychowawczej wynosi nie więcej niż 12 osób.

Aby proces resocjalizacji niedostosowanych społecznie nieletnich przebiegał w możliwie komfortowych warunkach, ośrodki muszą zapewnić odpowiednią bazę (Dobijański, 2016), obejmującą: budynek szkolny z niezbędnym wyposażeniem i klasopracowniami, wyodrębnione pomieszczenia mieszkalne dla każdej grupy wychowawczej, jadalnię, pracownię do zajęć w kołach zainteresowaniach, salę biblioteczną z czytelną, pomieszczenia rekreacyjno-klubowe, sale do zajęć wyrównawczych i socjoterapeutycznych, pomieszczenia do odpoczynku i spotkań z odwiedzającymi, izbę chorych, gabinet pomocy przedmedycznej oraz zaplecze administracyjno-gospodarcze. Całe otoczenie ośrodka powinno gwarantować możliwość prowadzenia różnorodnych zajęć sportowych i rekreacyjnych, a także zapewniać podopiecznym aktywny wypoczynek (Rewczuk, 1990).

³² Zespół tworzą nauczyciele i specjaliści, prowadzący zajęcia z nieletnim oraz, wychowawcy grup prowadzący zajęcia z wychowankiem w ośrodku.

Organizacja życia w ośrodku jest uregulowana rozkładem dnia i tygodniowym planem zajęć. Dokumenty te nie mają formy stypizowanej i są tworzone odrębnie przez każdą placówkę stosowanie do ustanowionych przez nią celów, posiadanego zaplecza i sposobu prowadzenia działalności wychowawczo-opiekuńczej. Zwyczajowo rozkład dnia uwzględnia czas na czynności higieniczno-porządkowe, posiłki, naukę, realizację własnych zainteresowań, pasji i uzdolnień, rekreację, wypoczynek oraz pracę i czas do dyspozycji wychowanka. Natomiast rozkład zajęć tygodniowych obejmuje zadania resocjalizacyjno-wychowawcze, dydaktyczne i opiekuńcze.

Warto podkreślić, że specjaliści pełniący całodobowo opiekę nad wychowanymi w MOW to nie tylko wychowawcy, nauczyciele, pedagodzy czy psychologowie. W placówkach tych zapewnia się także opiekę medyczną, terapeutyczną, wsparcie pracowników socjalnych oraz innych osób zaangażowanych w działalność resocjalizacyjną (Dobińska, 2022).

Jak wynika z badań naukowych, klimatem społecznym dominującym w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych jest klimat kontrolująco-restrykcyjny. Jest on najmniej korzystny dla procesu resocjalizacji nieletnich, a jego dopełnieniem jest istniejący system kar i nagród (Jóźwiak, 2020). Takie siłowe przystosowanie wychowanków do sztywnych reguł obowiązujących w placówce prowadzi często do „fałszywej socjalizacji instytucjonalnej” oraz osłabienia umiejętności i kompetencji funkcjonowania w środowisku otwartym, co potwierdza m.in. Raport Krajowego Mechanizmu Prewencji Tortur (Konopczyński, 2021).

4.3.2. UMIESZCZENIE W OKRĘGOWYM OŚRODKU WYCHOWAWCZYM

Okręgowy ośrodek wychowawczy (OOW) obok młodzieżowego ośrodka wychowawczego, jest kolejnym rodzajem całorocznej placówki o charakterze izolacyjnym. Zgodnie ze swoim przeznaczeniem OOW funkcjonuje przez 365 dni roku w systemie całodobowym, zapewniając opiekę i wychowanie dzieciom i młodzieży niedostosowanej społecznie. Ze względu na charakter przypisanych zadań wyróżnia się dwa rodzaje okręgowych ośrodków wychowawczych. Pierwszy typ przeznaczony jest dla nieletnich w normie intelektualnej, natomiast drugi – dla nieletnich z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim lub umiarkowanym.

Okręgowy ośrodek wychowawczy stanowi uzupełnienie katalogu resocjalizacyjnych placówek, tworząc alternatywę pomiędzy umieszczeniem nieletniego w MOW a zakładem poprawczym. Co do zasady sąd rodzinny może orzec umieszczenie w OOW nieletniego wykolejonego przestępczo, gdy równocześnie przemawia za tym stopień jego demoralizacji, rodzaj popełnionego czynu oraz fakt, że inne środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują prawidłowego procesu resocjalizacji wobec tej jednostki. Ustawodawca dopuszcza także możliwość umieszczenia w OOW nieletnich, którzy wprowadzili nie popełnili przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, ale dopuścili się innego czynu karalnego. Zastrzega przy tym jednak, że do ośrodka mogą trafić tylko ci nieletni, których cechuje wysoki stopień demoralizacji, a rodzaj występkę, sposób i okoliczności jego popełnienia wskazują na szczególne potępienie, bagatelizowanie prawa lub działanie wobec osób bezbronnych, nieporadnych życiowo, niepełnosprawnych czy w podeszłym wieku. Orzeczenie tego środka wychowawczego może nastąpić również w sytuacji, gdy nieletni uchylił się od umieszczenia go w MOW, a także wówczas, gdy w chwili orzekania ukończył 13 lat, a jego dotychczasowa postawa i zachowanie wymagają systematycznego, pogłębionego procesu wychowawczo-naprawczego (zob. Dz.U. 2025b, poz. 49, art.14).

Okręgowe ośrodki wychowawcze są środkiem resocjalizacyjnym stosunkowo nowym. Wprowadzone ustawą o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, powstały w wyniku przekształceń w strukturze funkcjonujących zakładów dla nieletnich podległych resortowi sprawiedliwości (Dz. Urz. MS 2023, poz. 155; Dz. Urz. MS 2022, poz. 167; Dz. Urz. MS 2024, poz. 231). Obecnie, w wyniku reformy, istnieje 14 okręgowych ośrodków wychowawczych, które dysponują 829 miejscami, w tym 190 przeznaczonymi dla dziewcząt i 639 dla chłopców (zob. tabela 8). Do ośrodka trafiają nieletni w wieku od 13 do 19 lat, którzy po uprawomocnieniu się rozstrzygnięcia sądowego są kierowani do właściwej placówki przez Departament Wykonania Orzeczeń i Probacji Ministerstwa Sprawiedliwości. Przy wyborze placówki organ kierujący bierze pod uwagę wyniki diagnozy osobowości nieletniego, z uwzględnieniem jego możliwości psychofizycznych oraz indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych, a w przypadku nieletniego posiadającego orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego – także zalecenia zawarte w tym orzeczeniu.

Tabela 8. Liczba OOW i ich usytuowanie wraz z przyporządkowanym limitem miejsc

Lp.	OOW	Województwo	Limit miejsc	
			Dziewczęta	Chłopcy
1.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Gackach	świętokrzyskie	0	44
2.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Jerzmanicach Zdroju	dolnośląskie	0	72
3.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Koronowie	kujawsko-pomorskie	40	0
4.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Laskowcu	mazowieckie	0	72
5.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Pszczynie Łące	śląskie	0	88
6.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Studzieńcu	mazowieckie	0	78
7.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Szczecinie	zachodniopomorskie	0	53
8.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Szubinie	kujawsko-pomorskie	0	60
9.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Warszawie Falenicy	mazowieckie	40	0
10.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Witkowie	wielkopolskie	0	54
12.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Koszalinie	zachodniopomorskie	60	0
13.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Kcyni	kujawsko-pomorskie	0	58
14.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Poznaniu	wielkopolskie	0	60
15.	Okręgowy ośrodek wychowawczy w Mrozach	mazowieckie	50	0

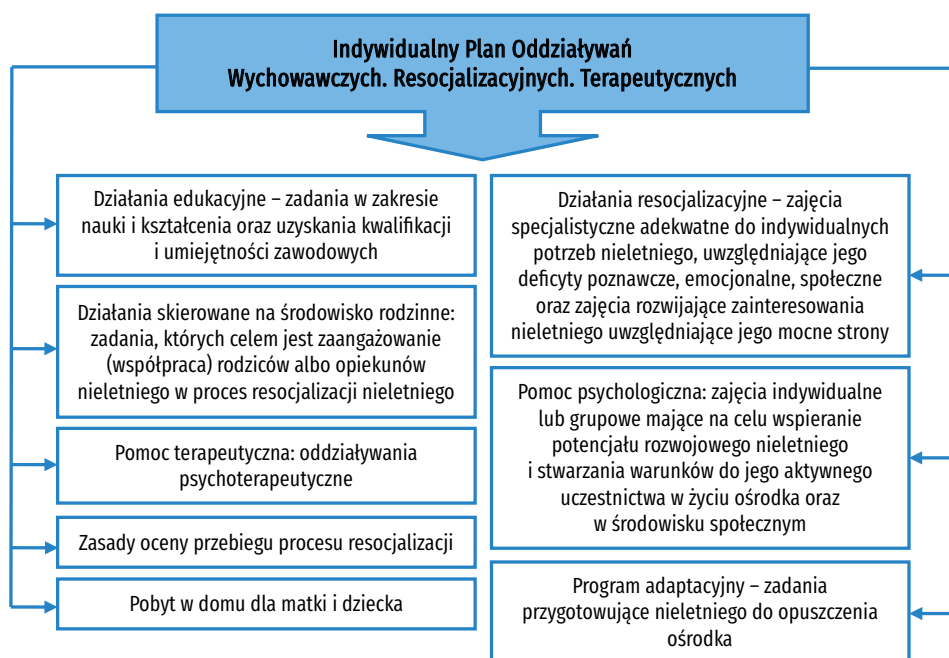
Źródło: Opracowanie własne na podstawie Dz.Urz. MS 2022 r., poz. 167; Dz.Urz. MS 2023 r., poz. 155; Dz.Urz. MS 2024 r., poz. 231.

W OOW wobec umieszczanych tam nieletnich realizuje się system wychowawczy: resocjalizacyjny, resocjalizacyjno-rewalidacyjny bądź resocjalizacyjno-terapeutyczny. W systemie wychowawczym resocjalizacyjnym zapewnia się nieletniemu indywidualne traktowanie, uzależnione od jego osobistych predyspozycji, zainteresowań i umiejętności. Równocześnie, na podstawie przeprowadzonych w ośrodku badań, dopasowuje się dla każdego wychowanka zindywidualizowaną ofertę resocjalizacyjną (patrz rysunek 23). Jej celem jest ukształtowanie dojrzałej

osobowości podopiecznych, wygaszenie negatywnych zachowań, rozwój zainteresowań i uzdolnień, a także przygotowanie do procesu usamodzielnienia.

System wychowawczy resocjalizacyjno-rewalidacyjny obejmuje założenia systemu resocjalizacyjnego oraz usprawnianie zaburzonych funkcji rozwojowych i intelektualnych nieletniego poprzez kompensowanie i stymulowanie jego rozwoju. System resocjalizacyjno-rewalidacyjny stosuje się wobec niepełnosprawnych intelektualnie nieletnich z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi, mających problemy z nadużywaniem substancji psychoaktywnych lub wykazujących zaburzenia rozwoju osobowości na tle organicznego uszkodzenia centralnego układu nerwowego, a także tych, którzy wymagają stałej opieki psychiatrycznej.

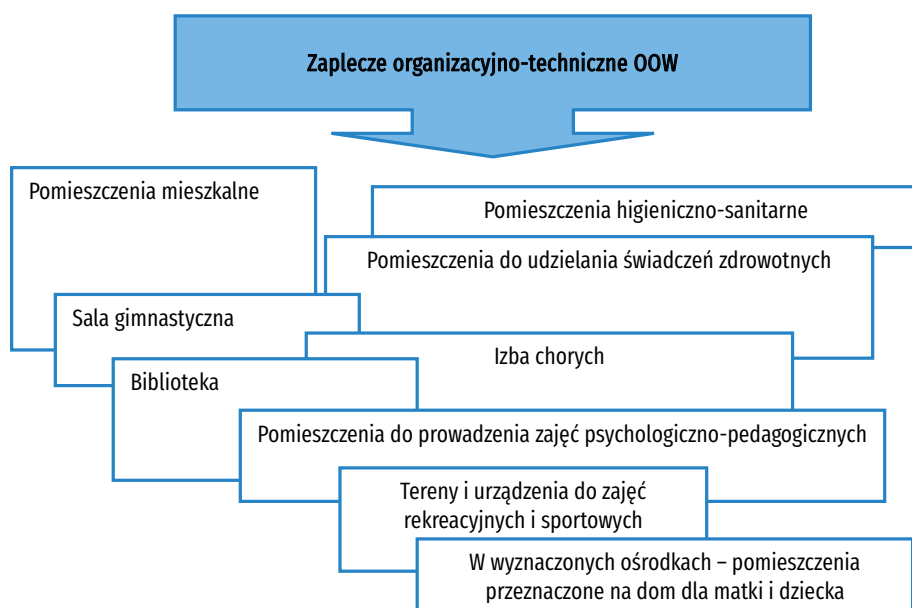
Rysunek 23. Zakres indywidualnego planu oddziaływań wobec nieletniego umieszczonego w OOW
Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Dz.U. 2022, poz. 1890)

W ośrodkach przeznaczonych dla nieletnich w normie intelektualnej, w których realizuje się system wychowawczy resocjalizacyjny, liczba nieletnich w grupie wychowawczej i oddziale szkolnym nie może przekraczać 12 osób, a w systemie resocjalizacyjno-terapeutycznym – 6 osób. W ośrodkach przeznaczonych dla nieletnich z niepełnosprawnością intelektualną, realizujących system resocjalizacyjno-rewalidacyjny, liczba nieletnich w grupie wychowawczej

i oddziale szkolnym nie może przekraczać 8 osób. Ponadto liczba wychowanków w grupach warsztatowych powinna wynosić połowę liczby nieletnich w oddziale szkolnym, określonej dla każdego rodzaju ośrodka (zob. Dz.U. 2022, poz. 1897).

W zakresie działalności OOW, oprócz zapisów wynikających z ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, pozostałe uregulowania należy szukać w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 2022 roku w sprawie pobytu nieletnich w okręgowych ośrodkach wychowawczych (Dz.U. 2022, poz. 1890) oraz Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 2022 roku w sprawie funkcjonowania okręgowych ośrodków wychowawczych, zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz.U. 2022, poz. 1897).

Z wyszczególnionych przepisów wynika, że w skład każdego okręgowego ośrodka wychowawczego, niezależnie od charakteru jego działalności, wchodzi: internat, szkoła (albo szkoły), warsztaty szkolne, zespół pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz inne działy zapewniające realizację zadań ośrodka. Jednocześnie pobyt nieletniego w OOW, tak jak w każdej innej placówce opieki całodobowej, wymaga, aby ośrodek posiadał odpowiednie zaplecze organizacyjno-techniczne (Jordan, 1995). Zaplecze to tworzą: pomieszczenia higieniczno-sanitarne, medyczne oraz inne związane z bezpieczeństwem, nauką i wypoczynkiem (patrz rysunek 24).

Rysunek 24. Zaplecze organizacyjno-techniczne OOW

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości (Dz.U. 2022, poz. 1897)

W okręgowym ośrodku wychowawczym prowadzi się działalność resocjalizacyjną na podstawie rocznego planu pracy, który uwzględnia m.in. kwestie dotyczące edukacji, wychowania i opieki. Innym ważnym dokumentem systematyzującym działalność OOW jest arkusz organizacji pracy placówki, określający formy jej działalności. Z dokumentów tych wynika, że w strategii oddziaływania korekcyjnego ośrodka szczególną rolę odgrywa nauczanie³³. Jest to o tyle istotne, że zdecydowana większość nieletnich trafiających do ośrodków cechuje się negatywizmem szkolnym oraz niechęcią do wysiłku umysłowego.

Naukę wychowankowie realizują na terenie OOW, w odpowiednim typie szkoły, prowadzącej klasy dostosowane do poziomu intelektualnego, wieku podopiecznych, osiągniętego poziomu edukacyjnego oraz profilu placówki. Zajęcia dydaktyczno-wychowawcze odbywają się przez 6 dni w tygodniu, z wyjątkiem dni świątecznych, zgodnie z arkuszem organizacji pracy szkoły i dzielą się na dwa semestry (zob. Dz.U. 2022, poz. 1927). Proces nauczania realizowany jest w oparciu o zasady dydaktyki ogólnej oraz zasady ortodydaktyki.

Jak zauważa Adam Szecówka (2007) semantyka zasad ortodydaktycznych, ich liczba i interpretacja nie są jednolicie traktowane. W nauczaniu resocjalizującym osób niedostosowanych społecznie można jednak wyróżnić kilka podstawowych zasad, do których zalicza się: indywidualizację, dominację wychowania nad nauczaniem, dostosowanie zadań do możliwości ucznia, treści kształcące oraz nauczanie zespołowe (patrz rysunek 25).

Poza szkołą, innym kluczowym ogniwem procesu resocjalizacji jest internat. Z założenia stanowi on namiastkę życia domowego oraz substytut prawidłowego środowiska wychowawczego. Internat zapewnia różnorodne formy opieki zarówno w godzinach swojej pracy, jak i w porze nocnej. Organizując czas podopiecznych (odpoczynek, rekreację), wychowawcy dbają o to, aby wszelkie prowadzone czynności przebiegały w atmosferze spokoju i ciepła rodzinnego (Graca i Dziurzyński, 2014).

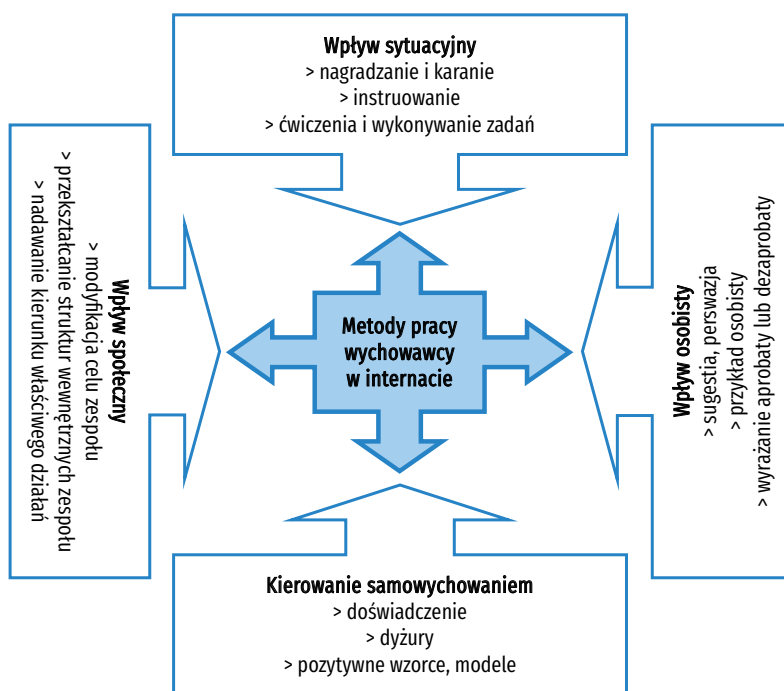
Z powyższego wnioskować należy, że na prawidłowy rytm pracy internatu i efektywność działań resocjalizacyjnych decydujący wpływ wywiera osoba wychowawcy, jego zaangażowanie, merytoryczne przygotowanie, zamiłowanie do pracy z podopiecznymi oraz talent pedagogiczny. Marek Konopczyński (2006) dodatkowo wśród kwalifikacji zawodowych i pedagogicznych wychowawcy

³³ Kształcenie ogólne i zawodowe oraz zatrudnianie prowadzi się na terenie ośrodka lub poza ośrodkiem, z uwzględnieniem postaw, potrzeb, uzdolnień i zainteresowań nieletnich. Praktyczna nauka zawodu nieletnich i kształcenie ustawiczne może odbywać się poza ośrodkiem. Zajęcia w czasie wolnym od nauki i pracy prowadzi się na terenie ośrodka lub poza ośrodkiem.

wymienia: aksjologiczne zorientowanie na wartości humanistyczne, wytrwałość w realizacji celu, wiedzę na temat podstaw teoretycznych prowadzonych działań oraz myślenie i działanie pedagogiczne. Dobry wychowawca powinien także stwarzać podopiecznym odpowiednie warunki do pozytywnego działania, pamiętając, że jego wychowanków często charakteryzuje chłód uczuciowy, impulsywność, brak wglądu w siebie oraz ubóstwo potrzeb poznawczych (Dzwonkowska i Kępka, 1999).

Wychowawcy internatu dysponują szerokim wachlarzem sprawdzonych metod (patrz rysunek 26) oraz form pracy wychowawczej. Stosowane metody i formy pracy zależą od celów, zadań, liczby wychowanków oraz miejsca organizowania zajęć. Internat, prowadząc bardziej zróżnicowane formy pracy z młodzieżą niż szkoła, umożliwia pełniejszą realizację funkcji opiekuńczych i wychowawczych, związanych z przebudową hierarchii wartości nieletnich, kształtowaniem ich motywacji wewnętrznej do zmiany dotychczasowego życia, rozwoju zainteresowań oraz zagospodarowaniem czasu wolnego. W pracy z wychowankami szczególnie przydatne są zajęcia socjoterapeutyczne i profilaktyczne, w czasie których podopieczni nabywają pożądanych społecznie umiejętności (Kieszkowska, 2008).

Rysunek 26. Metody pracy wychowawczej w internacie

Źródło: opracowanie własne

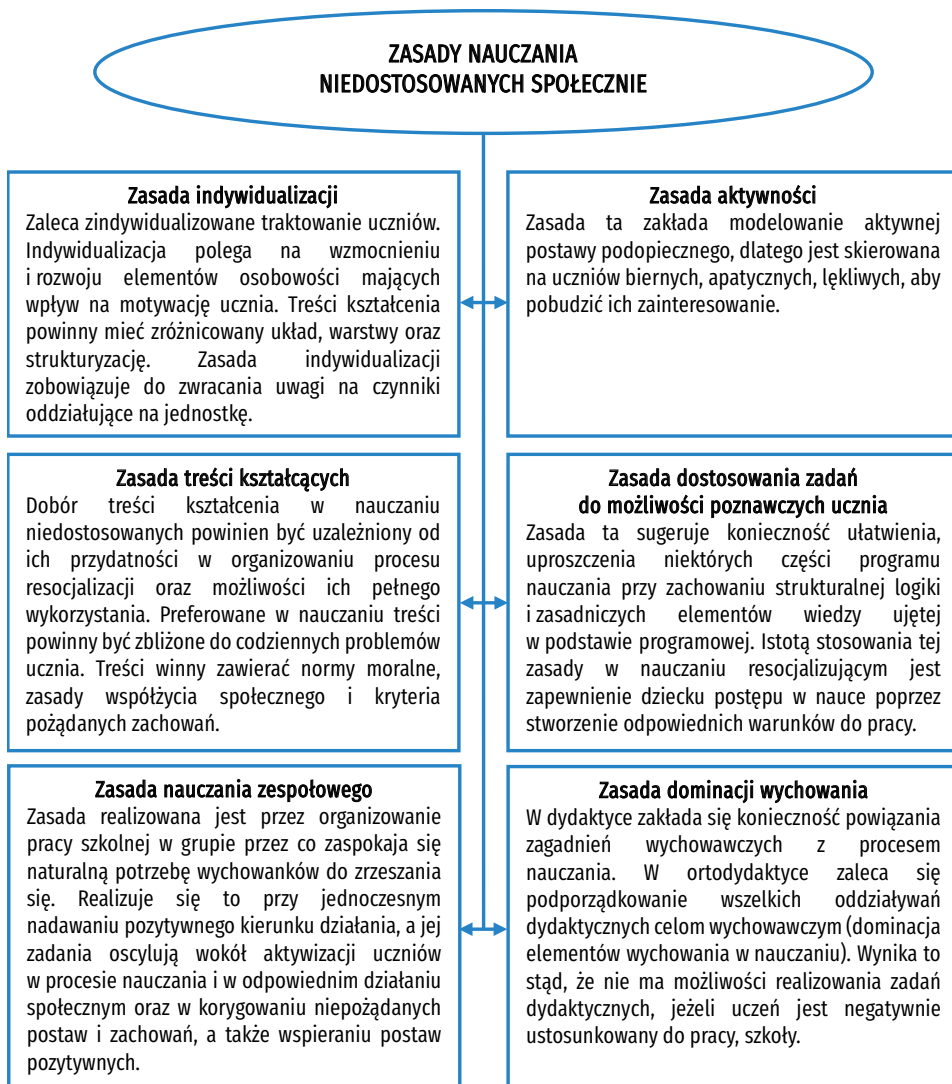

Obok internatu i szkoły, integralnym elementem oddziaływania wychowawczego w okręgowych ośrodkach wychowawczych są warsztaty szkolne. Ich zadaniem jest przyuczanie do zawodu lub wykonywania określonej pracy, a w konsekwencji przygotowanie wychowanków do samodzielnego, kreatywnego i odpowiedzialnego życia w środowisku pozainstytucjonalnym. Jak zauważa Beata Zinkiewicz (2019), najczęściej polskie placówki resocjalizacyjne przygotowują chłopców do wykonywania zawodów stolarza, ślusarza i malarza (rzadziej – elektryka, monter instalacji i urządzeń sanitarnych, ogrodnika). Dziewczęta szkolone są natomiast w zakresie krawiectwa lekkiego, fryzjerstwa i gastronomii. Obok regularnej edukacji szkolnej organizowane są w ośrodkach również różnorodne kursy zawodowe, które pozwalają wychowankom zdobywać kwalifikacje i uprawnienia w takich dziedzinach, jak obsługa wózków jezdniowych, brukarstwo, ocieplania budynków, spawania, konserwacja zieleni, kosmetyka, florystyka, opieka nad dziećmi czy opieka nad osobami starszymi. W celu umożliwienia podopiecznym zdobywania kwalifikacji i doświadczenia zawodowego przy okręgowych ośrodkach wychowawczych mogą działać również stowarzyszenia, fundacje, spółdzielnie socjalne lub inne podmioty, których celem statutowym jest aktywizacja zawodowa lub pomoc w readaptacji społecznej nieletnich.

Należy podkreślić, że w procesie resocjalizacji w okręgowym ośrodku wychowawczym stosowane są nagrody oraz środki dyscyplinarne. Zarówno udzielenie nagrody, jak i zastosowanie środka dyscyplinarnego nie może prowadzić do upokarzającego lub poniżającego traktowania nieletniego. Podmiotem władnym do przyznawania nagród oraz stosowania oddziaływania dyscyplinarnego jest dyrektor placówki. Z ustawy wynika, że nagrody udziela się nieletniemu za:

- 1) właściwą postawę i zachowanie;
- 2) wyróżniające wykonywanie obowiązków;
- 3) wzorowe przestrzeganie regulaminu ośrodka;
- 4) bardzo dobre wyniki w nauce albo znaczny wysiłek poniesiony dla uzyskania pozytywnych wyników;
- 5) osiągnięcia w zakresie działalności społecznej, kulturalnej, oświatowej lub sportowej, a także za inne znaczące nakłady i wysiłki.

Nagroda może być również udzielona w celu zachęcenia wychowanka do poprawy zachowania. Środek dyscyplinarny stosuje się w przypadku: niewykonywania obowiązków wynikających z ustawy lub regulaminu OOW, zachowań podopiecznego godzących w dobro innych osób, ucieczki z ośrodka lub nieusprawiedliwionego braku powrotu z pobytu poza ośrodkiem w związku z udzieloną przepustką lub urlopem.

Rysunek 25. Zasady nauczania resocjalizującego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Szecówka, 2007)

W systemie nagród w OOW wyróżnia się nagrody o charakterze:

- społecznym – pochwała, list pochwalny do rodziców lub opiekuna, list pochwalny do sądu rodzinnego, zgoda na udział w zajęciach kulturalnych, oświatowych lub sportowych organizowanych przez podmioty zewnętrzne poza OOW, skrócenie lub darowanie zastosowanego środka dyscyplinarnego,
- materialnym – zezwolenie na rozmowę telefoniczną na koszt OOW, nagroda rzeczowa lub pieniężna, zgoda na wykonanie przedmiotu lub usługi w warsztatach szkolnych na potrzeby nieletniego, zgoda na korzystanie z internetu, podwyższenie kieszonkowego na okres do 3 miesięcy,
- wolnościowym – udzielenie przepustki na okres do 7 dni, udzielenie urlopu w wymiarze do 65 dni w roku kalendarzowym.

Środki dyscyplinarne, podobnie jak nagrody, mają zróżnicowany charakter i obejmują:

- upomnienie,
- naganę,
- zawiadomienie rodziców albo opiekuna nieletniego o niewłaściwym jego zachowaniu,
- zawiadomienie sądu rodzinnego o niewłaściwym zachowaniu nieletniego,
- cofnięcie zezwolenia albo nieudzielanie zezwolenia na rozmowy telefoniczne na koszt OOW na okres do 1 miesiąca, z wyjątkiem kontaktów z rodzicami lub opiekunem,
- cofnięcie zgody na skorzystanie z internetu na okres do 1 miesiąca,
- cofnięcie lub odmowa zgody na udział w zajęciach kulturalnych, oświatowych lub sportowych organizowanych przez podmioty zewnętrzne poza OOW na okres do 1 miesiąca (zob. Dz.U. 2025b, poz. 49, art. 202).

4.3.3. UMIESZCZENIE W ZAKŁADZIE POPRAWCZYM

Zakład poprawczy należy do najbardziej restrykcyjnych środków interwencyjnych stosowanych wobec nieletnich wykończonych społecznie (Włodarczyk-Madejska, 2016). Celem umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym jest kształtowanie w nim poczucia odpowiedzialności oraz wdrożenie do funkcjonowania zgodnie z normami społecznymi (Drapała, 2012). W placówce realizowane są działania o charakterze wychowawczym, korekcyjnym, dydaktycznym i opiekuńczym

(Perska-Gradowska, 2022). Jednocześnie przyjęta prawna formuła funkcjonowania zakładu zapewnia ochronę społeczeństwa przed przestępczym zachowaniem nieletnich poprzez odpowiedni system zabezpieczeń oraz wymaganą infrastrukturę (Noszczyk-Bernasiewicz i Bernasiewicz, 2018).

Wśród praktyków i teoretyków resocjalizacji utrzymuje się pogląd, że zakład poprawczy, choć mało popularny, jest społecznie niezbędny (Ptak i Ptak, 2004). Umieszczenie w zakładzie można zdefiniować jako pozbawienie wolności o charakterze poprawczym, które nie stanowi kary. Środek ten stosuje się obligatoryjnie lub fakultatywnie. Obowiązkowo sąd rodzinny orzeka umieszczenie w zakładzie poprawczym nieletniego, który dopuścił się czynu karalnego określonego w kodeksie karnym, m.in. w art. 134, art. 148 § 1, 2 lub 3, art. 156 § 1 lub 3, art. 163 § 1 lub 3, art. 166, art. 173 § 1 lub 3, art. 197 § 1, 1a, 3, 4 lub 5, art. 223 § 2, art. 252 § 1 lub 2 lub w art. 280. Sąd może odstąpić od obligatoryjnego orzeczenia tylko wtedy, gdy sposób i okoliczności popełnienia czynu, właściwości i warunki osobiste nieletniego oraz jego dotychczasowa postawa wskazują, że inny środek wychowawczy będzie skuteczniejszy. Fakultatywne skierowanie do zakładu poprawczego następuje, gdy nieletni dopuścił się przestępstwa lub przestępstwa skarbowego o znacznej szkodliwości społecznej, działał z niskich pobudek lub motywacji zasługującej na szczególne potępienie, a wcześniejsze środki wychowawcze okazały się nieskuteczne lub nie rokują właściwej resocjalizacji.

Z badań Justyny Włodarczyk-Madejskiej (2016) wynika, że nieletni, wobec których sąd orzekł obligatoryjny środek poprawczy, to głównie chłopcy (42,7%) w wieku 15 lat i powyżej (około 50%), zamieszkujący tereny miejskie (odpowiednio: 42% w miastach do 100 000 mieszkańców, 42,4% – powyżej 100 000 mieszkańców). Charakteryzują się problemami w szkole i w domu, agresją wobec nauczycieli i rówieśników (odpowiednio: 44,7% i 45,7%), problemami wychowawczymi (41,3%), ucieczkami z domu lub placówki (49%), spożywaniem alkoholu poza szkołą (47,1%), popełnianiem czynów karalnych (51,2%) oraz agresją poza szkołą (46,1%). Ponad połowa z nich (53,3%) miała wcześniej kontakt z wymiarem sprawiedliwości, a w połowie przypadków stosowano nadzór kuratora (49,6%), lub pobyt w MOW (81,7%) (Włodarczyk-Madejska, 2016).

W zakresie przesłanek umieszczania nieletnich w zakładach poprawczych należy wskazać, że kierowane mogą być wyłącznie osoby, które ukończyły 13 lat i nie przekroczyły 17 roku życia (Kotowska, 2021). Orzekając umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym, sąd rodzinny ma prawo określić rodzaj placówki, w której środek będzie wykonywany. Należy zaznaczyć, że w przypadku, gdy nieletni przejawia wysoki stopień demoralizacji, dopuścił się szczególnie groźnego

społecznie czynu karalnego, a dotychczasowy proces resocjalizacji okazał się nieskuteczny, sąd rodzinny może:

- zagrozić przedłużeniem wykonywania środka poprawczego po ukończeniu przez nieletniego 21 lat, nie dłużej jednak niż do ukończenia 24 roku życia,
- orzec, że środek poprawczy będzie wykonywany po ukończeniu przez nieletniego 21 lat, do osiągnięcia określonego wieku, nie dłużej jednak niż do zakończenia 24 roku życia (zob. Dz.U. 2025b, poz. 49, art. 15).

Zakłady poprawcze różnią się między sobą pod względem stopnia otwartości (Chomczyński, 2014), charakteru przejawianej demoralizacji nieletnich oraz wcześniejszych doświadczeń wychowanków w podobnych placówkach. Wyodrębnienie poszczególnych typów zakładów zależy także od podatności nieletniego na program resocjalizacji, zakresu swobody poruszania się wewnątrz placówki i poza nią oraz obowiązującego systemu progresji i regresji. Ustawa przewiduje pięć rodzajów zakładów poprawczych, różniących się stopniem rygoru i organizacją procesu resocjalizacji (patrz rysunek 27).

Rysunek 27. Rodzaje zakładów poprawczych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. 2025, poz. 49)

Do „najłżejszych” zakładów o charakterze otwartym kieruje się tych nieletnich, którzy:

- wyrażają wolę uczestniczenia w procesie resocjalizacji i których postawa oraz zachowanie w schronisku dla nieletnich na to wskazuje,

- swoją dotychczasową postawą oraz zachowaniem po orzeczeniu środka poprawczego wskazują na duże prawdopodobieństwo, że będą poddawać się procesowi resocjalizacji,
- są umieszczeni w innym zakładzie poprawczym, a których postawa, zachowanie lub wskazania zespołu diagnostyczno-korekcyjnego wskazują na możliwość przeniesienia do zakładu otwartego (zob. Dz.U. 2025b, poz. 49, art. 245).

Z uwagi na fakt, że zakład powinien zapewnić realizację najbardziej odpowiedniego kierunku kształcenia i wspierać wychowanka w usamodzielnieniu zawodowym oraz stabilizacji życiowej, zezwala się, aby w zakładzie otwartym kształcenie ogólne i zawodowe oraz zatrudnienie było realizowane nie tylko na terenie placówki, ale także poza nią, z uwzględnieniem potrzeb, uzdolnień, zainteresowań i postaw wychowanków. Sytuacja ta dotyczy również praktycznej nauki zawodu oraz zajęć o charakterze kulturalnym, oświatowym, sportowym i rekreacyjnym w czasie wolnym od nauki i pracy.

Zakłady poprawcze półotwarte są przeznaczone dla nieletnich, których popełnione czyny karalne lub niekorzystne zmiany zachowania nie pozwalają na umieszczenie ich w zakładach typu otwartego. Do zakładów półotwartych trafiają również wychowankowie z zakładów otwartych, których postępowanie nie uzasadnia dalszego pobytu w tego typu placówkach. Umieszczani są tam także nieletni z zakładów zamkniętych lub o wzmożonym nadzorze wychowawczym, wobec których istnieje przekonanie, że dalszy proces resocjalizacji powinien odbywać się w placówkach o nieco łagodniejszym rygorze. Ze względu na bardziej restrykcyjny charakter zakładów półotwartych w porównaniu z zakładami otwartymi, kształcenie ogólne i zawodowe oraz zatrudnianie prowadzi się wyłącznie na terenie placówki. Na terenie zakładu odbywają się również zajęcia w czasie wolnym od nauki i pracy. Istnieje możliwość realizacji wybranych zajęć poza placówką, jedynie pod bezpośrednim nadzorem pracowników zakładu.

W przypadku zakładu poprawczego typu zamkniętego jest on przeznaczony dla nieletnich, którzy nie dają podstaw do umieszczenia ich w zakładzie poprawczym otwartym lub półotwartym. Do zakładów zamkniętych kierowani są także nieletni, którzy swoją postawą lub zachowaniem podczas pobytu w schronisku dla nieletnich lub innym zakładzie poprawczym nie współdziałali w procesie resocjalizacji lub co najmniej dwukrotnie uciekali ze schroniska lub z zakładów poprawczych innego rodzaju. Ośrodki te, oprócz bieżącej pracy resocjalizacyjnej ukierunkowanej na rozpoznawanie i eliminowanie przyczyn ucieczek, realizują również kształcenie

ogólne i zawodowe oraz zatrudnianie. Wskazane działania, ze względu na stopień niedostosowania społecznego wychowanków i w celu zapewnienia bezpieczeństwa zarówno ich jak i społeczeństwa, prowadzone są na terenie zakładu. Zajęcia w czasie wolnym od nauki i pracy odbywają się wyłącznie wewnątrz placówki. W szczególnie uzasadnionych przypadkach, dla nieletnich wykazujących poprawę w zachowaniu, możliwe jest organizowanie zajęć w czasie wolnym od nauki i pracy poza zakładem, ale odbywa się to pod bezpośrednim i stałym nadzorem pracowników zakładu.

Zakłady resocjalizacyjne o wzmożonym nadzorze wychowawczym są przewidziane dla nieletnich, którzy dopuścili się najcięższych przestępstw przewidzianych w kodeksie karnym, takich jak: zamach na Prezydenta RP, zabójstwo, spowodowanie ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, spowodowanie zdarzenia przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu, dopuszczenie się zamachu terrorystycznego, rozbój, atak na funkcjonariusza publicznego, zgwałcenie, spowodowanie katastrofy w ruchu lądowym, wodnym lub powietrznym. Do placówek tych kierowani są przez sąd także nieletni, którzy wymagają wzmożonych oddziaływań wychowawczych lub terapeutycznych i którzy ukończyli lat 16 lub, wyjątkowo, lat 15. Praca resocjalizacyjna z wychowankami w warunkach wzmożonego nadzoru wychowawczego polega w szczególności na:

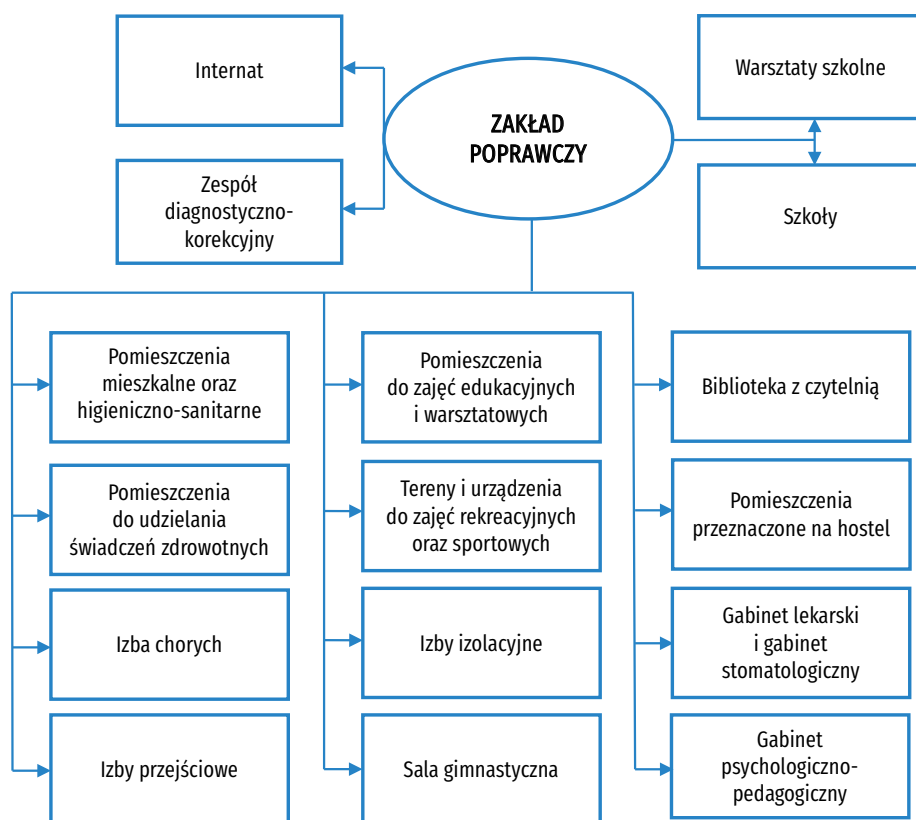
- zaplanowaniu indywidualnych oddziaływań wychowawczych, w tym zajęć edukacyjnych, korekcyjnych i terapeutycznych w warunkach czasowego ograniczenia kontaktów z grupą wychowawczą,
- określeniu porządku dla poszczególnych grup wychowawczych, oddziałów szkolnych, grup warsztatowych oraz warunków czasowego ograniczenia kontaktów z innymi wychowankami (zob. Dz.U. 2022, poz. 1897, §23).

W zakładach o wzmożonym nadzorze kształcenie ogólne i zawodowe, praktyczna nauka zawodu i kształcenie ustawiczne, zatrudnianie oraz zajęcia w czasie wolnym od nauki i pracy prowadzi się zasadniczo na terenie zakładu.

Jeśli chodzi o zakład poprawczy dla nieletnich, którzy ukończyli 21 lat, placówka ta przeznaczona jest dla nieletnich skierowanych tam przez sąd po osiągnięciu wskazanego limitu wieku. W zakładach tych praca resocjalizacyjna polega w szczególności na zaplanowaniu indywidualnych oddziaływań wychowawczych i terapeutycznych, w tym działań kształtujących kompetencje społeczne, aktywizujących zawodowo oraz przygotowujących do zwolnienia z zakładu. Tak jak w zakładach typu zamkniętego i o wzmożonym nadzorze, kształcenie ogólne i zawodowe, praktyczna nauka zawodu, kształcenie ustawiczne, zatrudnianie oraz

zajęcia w czasie wolnym od nauki i pracy prowadzi się na terenie zakładu. Jedyne w wyjątkowo uzasadnionych przypadkach, dla nieletnich wykazujących znaczącą poprawę w zachowaniu, mogą być organizowane zajęcia w czasie wolnym od nauki i pracy poza zakładem, ale pod bezpośrednim i stałym nadzorem pracowników placówki.

Dla zapewnienia prawidłowej realizacji nałożonych na placówkę zadań wymaga się, aby w skład każdego zakładu wchodziły: internat, szkoła (szkoły), warsztaty szkolne, zespół diagnostyczno-korekcyjny oraz inne działy niezbędne do prawidłowego funkcjonowania i obsługi placówki, np. dział administracyjny. Oprócz tego poszczególne zakłady muszą posiadać niezbędne zaplecze gwarantujące wypoczynek i prawidłowy rozwój umieszczonych tam nieletnich, a także ich adaptację, ochronę i bezpieczeństwo zdrowotne (patrz rysunek 28).

Rysunek 28. Struktura organizacyjna zakładu poprawczego
Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Dz.U. 2022, poz. 1897).

W zakładach poprawczych wobec nieletnich realizuje się system wychowawczy: resocjalizacyjny, resocjalizacyjno-rewalidacyjny lub resocjalizacyjno-terapeutyczny. Systemem wychowawczym resocjalizacyjno-rewalidacyjnym obejmuje się nieletnich z niepełnosprawnością intelektualną. Natomiast system wychowawczy resocjalizacyjno-terapeutyczny stosuje się wobec nieletnich:

- mających problem ze szkodliwym lub nałogowym nadużywaniem substancji psychoaktywnych,
- z zaburzeniami rozwoju osobowości na tle organicznego uszkodzenia centralnego układu nerwowego,
- z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi,
- z zaburzeniami zachowania wymagającymi stałej opieki psychiatrycznej (Dz.U. 2022, poz. 1897, § 26).

W zakładach poprawczych prowadzi się proces resocjalizacji nieletniego w oparciu o indywidualną diagnozę i indywidualny plan resocjalizacji (IPR), opracowany przez pedagoga i psychologa z udziałem nieletniego oraz innych pracowników zakładu. Przedmiotowy plan w szczególności powinien obejmować rodzaje i formy oddziaływań resocjalizacyjnych, do których wychowanek zostanie włączony, a także zakres, kierunki i formy nauczania, kształcenia zawodowego, którymi wychowanek ma zostać objęty oraz jego indywidualne obowiązki związane z przebiegiem nauczania. Ponadto IPR powinien zawierać przewidywany zakres i sposób współpracy z rodziną oraz innymi osobami w celu doprowadzenia do integracji społecznej i usamodzielnienia się podopiecznego, sposób oraz kryteria oceny przebiegu prowadzonego procesu resocjalizacji oraz program przygotowań wychownika do życia po zwolnieniu z zakładu. Integralną częścią planu powinna być również kwestia pobytu podopiecznego w hostelu przed jego planowanym zwolnieniem z zakładu lub warunkowym zwolnieniem.

W przekonaniu Lesława Pytki (2005), indywidualny program resocjalizacji, oprócz tego, że musi stanowić ściśle nakreślone ramy projektowanej interwencji pedagogicznej, dodatkowo powinien być opisany jasnym i zrozumiałym językiem zarówno dla nieletniego, jego wychowawców, jak i prawnych opiekunów.

W niektórych zakładach poprawczych konieczne jest także opracowanie programu indywidualnych oddziaływań resocjalizacyjnych i terapeutycznych. Program ten realizowany jest wobec nieletniego, któremu przedłużono pobyt w zakładzie poprawczym po ukończeniu 21 lat. Dokument obejmuje w szczególności:

- kształtowanie nawyku pracy poprzez umożliwienie wykorzystania posiadanych przez nieletniego kwalifikacji i umiejętności,

- doskonalenie zawodowe mające na celu poszerzenie wiedzy oraz zwiększenie kompetencji nieletniego,
- kontynuowanie nauki rozpoczętej przed przybyciem do zakładu,
- oddziaływania terapeutyczne dostosowane do indywidualnych potrzeb i możliwości nieletniego,
- kontakty z rodziną i innymi osobami,
- modelowanie nawyku efektywnego wykorzystywania czasu wolnego,
- kształtowanie umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej oraz pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu,
- inne działania niezbędne do przygotowania nieletniego do powrotu do społeczeństwa (Dz.U. 2022, poz. 1891).

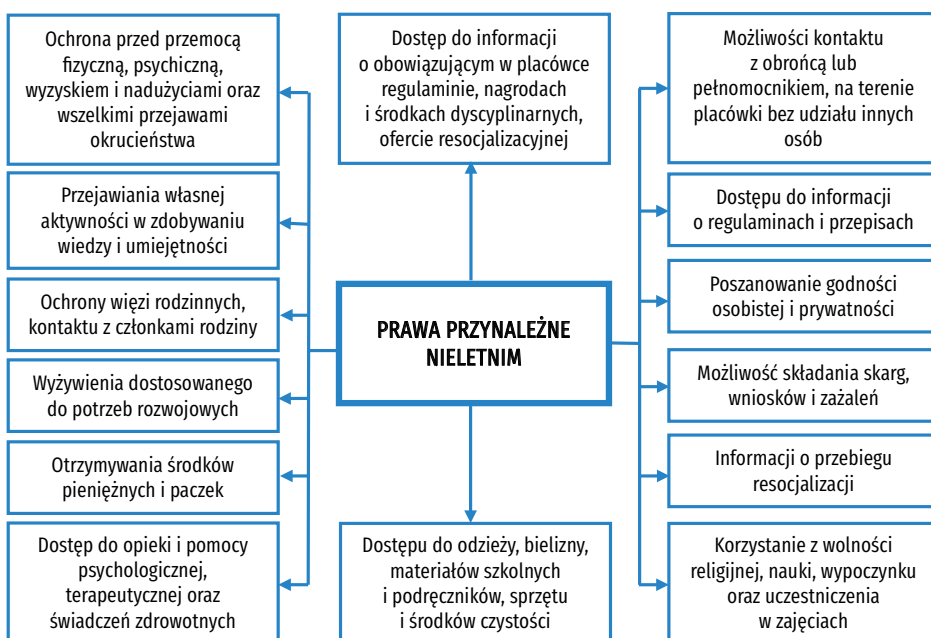
Można więc stwierdzić, że niezależnie od rodzaju placówki każdy zakład poprawczy zobowiązany jest wypracować z nieletnim taki system oddziaływań, aby podopieczny miał możliwość uczestniczenia w interesujących, stymulujących jego aktywność zajęciach, zarówno w środowisku koniecznej izolacji, jak i w środowisku pozazakładowym, o ile charakter placówki na to pozwala. Współtowarzyszyć temu powinna konsekwencja wychowawcza jako fundamentalna dyrektywa oddziaływania resocjalizującego. Zgodnie ze stanowiskiem Stanisława Jedlewskiego, konsekwentnie postępuje tylko taki wychowawca, który świadomie stawia wychowankowi planowo przemyślane, stopniowo wzrastające wymagania, wytrwale je kontroluje oraz ocenia postęпки i ogólną postawę podopiecznego przy zachowaniu własnej sumienności i obiektywności (Jedlewski, 1978). Oprócz reguły indywidualizowania wpływu wychowawczego, równie ważną zasadą pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi w zakładach poprawczych jest strategia regulacji profilaktycznej. Jej celem jest eliminowanie czynników ryzyka oraz stworzenie optymalnych warunków prawidłowego funkcjonowania podopiecznych. W tym celu w zakładzie poprawczym, jak również w schronisku, MOW lub OOW nieletnim zabrania się:

- stosować przemoc,
- dokonywać ucieczek oraz udzielać innym pomocy przy ich dokonywaniu,
- namawiać innych do łamania regulaminu lub zachowań agresywnych,
- uczestniczyć w grupach organizowanych bez zgody lub wiedzy dyrektora placówki,
- wykonywać tatuaży i innych uszkodzeń ciała,
- posługiwać się słownictwem wulgarnym, obraźliwym lub charakterystycznym dla subkultur przestępczych,

- wnosić lub używać na terenie ośrodka, zakładu lub schroniska substancji psychoaktywnych,
- wnosić na teren i posiadać przedmioty zagrażające bezpieczeństwu lub porządkowi placówki,
- posiadać bez zgody dyrektora przedmioty służące do łączności lub rejestrowania informacji (zob. Dz.U. 2025b, poz. 49, art. 109).

Ściśle ze strategią regulacji profilaktycznej koresponduje zasada wzmocnienia wychowawczego, ukierunkowana na wspieranie jednostki poprzez zapewnienie jej szeregu praw. W szczególności chodzi tu o prawa mające na celu: podtrzymanie więzi rodzinnych podopiecznych, poszanowanie godności nieletnich, ochronę wychowanków przed wszelkimi negatywnymi przejawami (np. okrucieństwem, przemocą, wyzyskiem), a także zapewnienie swobodnego dostępu do obrońcy, informacji, opieki medycznej oraz możliwości składania skarg, próśb i wniosków (zakres praw przynależnych nieletnim w placówkach resocjalizacyjnych – patrz rysunek 29).

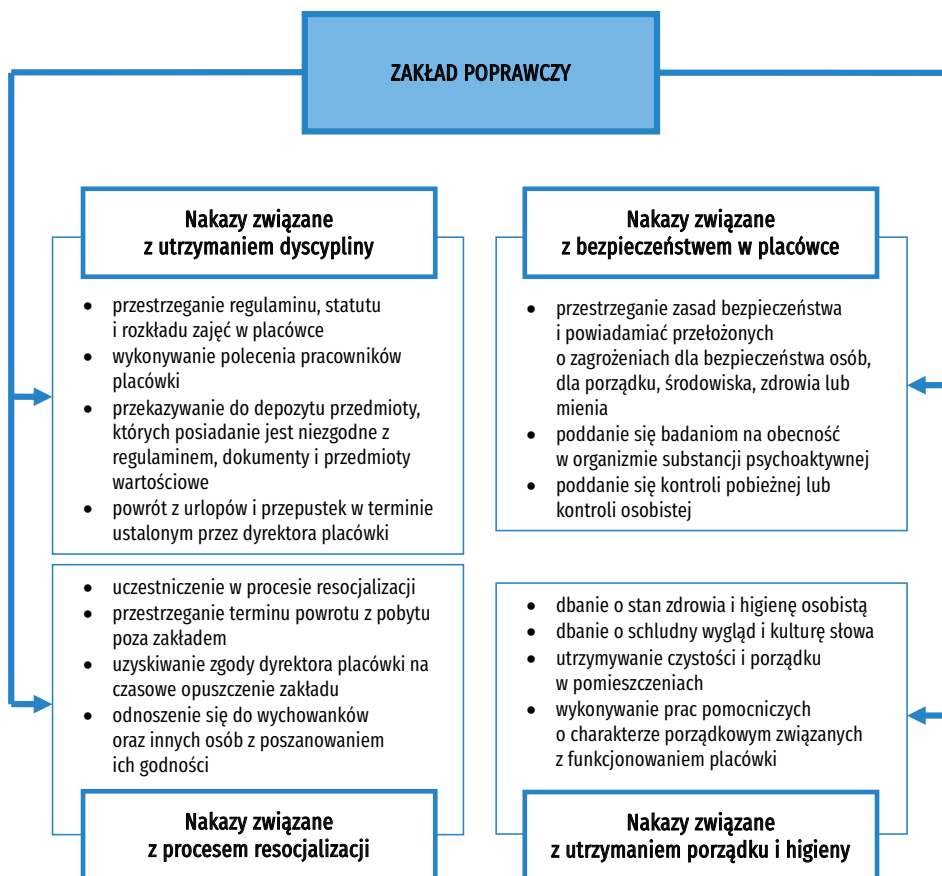

Rysunek 29. Prawa przynależne nieletniemu w placówkach resocjalizacyjnych całodobowych
Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Dz.U. 2025, poz. 49).

Szczególną jednostką organizacyjną zakładów poprawczych są hostele, które stanowią dział zakładu poprawczego, grupę wychowawczą w zakładzie lub jednostkę organizacyjną funkcjonującą poza zakładem (Scierpuro-Pufal, 2023). Jednostka ta służy ułatwieniu procesu usamodzielniania nieletnich oraz przygotowaniu ich do zwolnienia z zakładu poprawczego. Umożliwia podopiecznym kwarantannę (czasowe zamieszkanie) oraz bezpieczne i stopniowe dochodzenie do samodzielności, szczególnie gdy ich niezwłoczny powrót do środowiska jest niewskazany. W hostelu może być umieszczony nieletni, który złożył o to wniosek, przebywa w zakładzie poprawczym co najmniej 6 miesięcy oraz uzyskał pozytywną opinię zespołu diagnostyczno-korekcyjnego. Dla każdego nieletniego przebywającego w hostelu opracowuje się indywidualny program usamodzielniania i wyznacza opiekuna usamodzielniania (szerzej: Dz.U. 2022, poz. 1882).

Poza prawami przysługującymi podopiecznym całodobowych placówek resocjalizacyjnych podległych Ministrowi Sprawiedliwości, istnieją również nakazy skierowane wobec młodzieży przebywającej w placówce. Sformułowane nakazy (patrz rysunek 30) służą utrzymaniu właściwego porządku i bezpieczeństwa w placówce oraz stanowią niezbędną podstawę prawidłowo prowadzonej działalności opiekuńczo-wychowawczej i resocjalizacyjnej.

Rysunek 30. Funkcjonujące nakazy wobec nieletnich stosowane w nieferyjnych placówkach resocjalizacyjnych opieki całodobowej

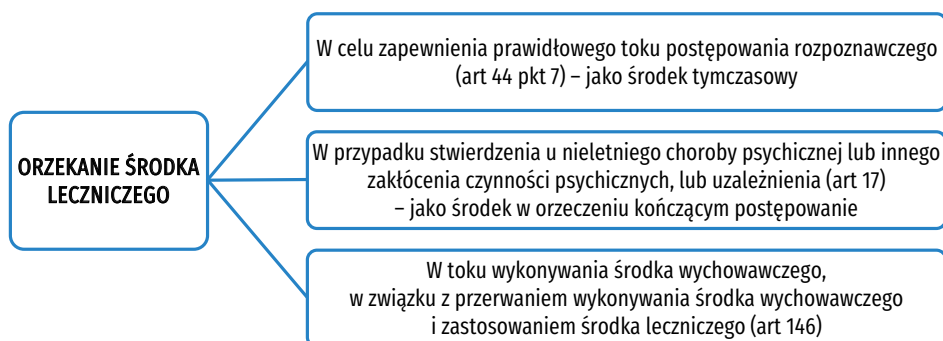
Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Dz.U. 2025, poz. 49).

4.4. WYKONYWANIE ŚRODKA LECZNICZEGO WOBEC NIELETNICH DOPUSZCZAJĄCYCH SIĘ CZYNÓW KARALNYCH

Do triady środków przeciwdziałania wykołajeniu społecznemu nieletnich, obok grupy środków wychowawczych oraz środka poprawczego, zalicza się również środek leczniczy. Zgodnie z artykułem 8 u.w.r.n. jego zastosowanie polega na umieszczeniu nieletniego w zakładzie leczniczym, w którym realizowane są świadczenia zdrowotne z zakresu opieki psychiatrycznej lub leczenia uzależnień. Jest to środek zapewniający całodobową opiekę, gdzie pobyt nieletnich odpowiada warunkom świadczeń w systemie stacjonarnym z zakresu opieki psychiatrycznej i leczenia uzależnień.

Z prawnego punktu widzenia środek leczniczy może być orzeczony w trzech sytuacjach (Buczowski i Bachmut, 2023). Po pierwsze, jako środek samoistny w orzeczeniu kończącym postępowanie. Po drugie, może być on zastosowany jako środek tymczasowy, jeżeli użycie środków nieizolacyjnych byłoby niewystarczające, a występujące okoliczności wskazują na potrzebę umieszczenia nieletniego w zakładzie leczniczym. Po trzecie, można go zastosować w związku z przerwaniem wykonywania środka wychowawczego i koniecznością zastąpienia go środkiem leczniczym (patrz rysunek 31).

Rysunek 31. Procesowa możliwość orzekania środka leczniczego wynikająca z u.w.r.n.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Dz.U. 2025, poz. 49).

Środek leczniczy stosuje się wobec nieletnich w związku z występującą u nich chorobą psychiczną lub obecnością innego zakłócenia czynności psychicznych,

a także wobec tych, którzy niewłaściwie kontrolują swoje zachowanie i w efekcie popadają w uzależnienie. Należy zaznaczyć, że ustawodawca, w celu określenia stanu psychicznego nieletniego, posługuje się jedynie kryterium psychiatrycznym (lekarskim, medycznym). Oznacza to, że w obowiązującej regulacji brak jest odwołania do psychologicznego stanu niepoczytalności jako możliwej przesłanki zastosowania środka leczniczego. Chodzi o sytuacje, w których zachowanie sprawcy jest następstwem braku zdolności rozpoznania znaczenia czynu lub pokierowania swoim postępowaniem (Szwejkowska i Kędzierska, 2012).

Przed wydaniem orzeczenia o umieszczeniu nieletniego w zakładzie leczniczym sąd rodzinny zarządza badanie nieletniego i zwraca się w tym celu o wydanie opinii do opiniodawczego zespołu sądowych specjalistów (OZSS).

W przypadku podjęcia przez sąd decyzji o konieczności umieszczenia nieletniego w zakładzie leczniczym zagadnieniem do rozstrzygnięcia pozostaje kwestia, gdzie i w jakich warunkach ma on realizować ten środek. Z zapisów ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich wynika, że środek leczniczy może być wykonywany w jednym z trzech typów zakładów leczniczych. Zakłady te różnią się poziomem zabezpieczenia, co bezpośrednio przekłada się na rodzaj placówki: zakład podstawowego zabezpieczenia, zakład wzmocnionego zabezpieczenia lub zakład maksymalnego zabezpieczenia (patrz tabela 9).

Tabela 9. Stosowane zabezpieczenia w zakładach leczniczych dla nieletnich

Zakład leczniczy dysponujący warunkami wzmocnionego zabezpieczenia	Zakład leczniczy dysponujący warunkami maksymalnego zabezpieczenia
1) zapewnia stały nadzór nad nieletnimi przebywającymi w tym zakładzie; 2) posiada drzwi i okna wyposażone w urządzenia uniemożliwiające nieletnim samowolne opuszczenie tego zakładu; 3) jest wyposażony w: a) wewnętrzny system urządzeń rejestrujących obraz lub dźwięk, umożliwiający obserwację drzwi wejściowych, okien zewnętrznych, sal ogólnych, izolatek oraz korytarzy, b) elektroniczny system sygnalizujący niekontrolowane otwarcie drzwi i okien; 4) posiada możliwość wydzielenia od 10-lóżkowego do 20-lóżkowego pododdziału; 5) posiada bezpośredni dostęp do ogrodzonego terenu rekreacyjnego; 6) zatrudnia personel pracujący z nieletnimi w liczbie co najmniej dwukrotnie większej niż liczba łóżek w tym zakładzie przeznaczonych do wykonywania środka leczniczego; 7) posiada procedury postępowania na wypadek wystąpienia pożaru, buntu, ucieczki lub innych zagrożeń, uzgodnione z właściwym miejscowo komendantem powiatowym, miejskim lub rejonowym Policji, właściwym miejscowo lekarzem koordynatorem ratownictwa medycznego oraz właściwym miejscowo komendantem powiatowym (miejskim) Państwowej Straży Pożarnej	1) zapewnia stały nadzór nad nieletnimi przebywającymi w tym zakładzie; 2) posiada drzwi i okna wyposażone w urządzenia uniemożliwiające nieletnim samowolne opuszczenie tego zakładu; 3) jest wyposażony w: a) wewnętrzny system urządzeń rejestrujących obraz lub dźwięk, umożliwiający obserwację drzwi wejściowych, okien zewnętrznych, sal ogólnych, izolatek oraz korytarzy, b) elektroniczny system sygnalizujący niekontrolowane otwarcie drzwi i okien; 4) posiada bezpośredni dostęp do ogrodzonego terenu rekreacyjnego; 5) dysponuje systemem osobistych elektronicznych urządzeń alarmowych sygnalizujących zagrożenie, w które jest wyposażony personel tego zakładu; 6) jest otoczony oświetlonym, nadzorowanym za pośrednictwem wewnętrznego systemu urządzeń rejestrujących obraz lub dźwięk, gładkim murem o wysokości co najmniej 5,5 metra lub dysponuje innymi zabezpieczeniami o porównywalnej skuteczności, uniemożliwiającymi samowolne oddalenie się nieletniego; 7) zatrudnia personel pracujący z nieletnimi w liczbie co najmniej trzykrotnie większej niż liczba łóżek przeznaczonych do wykonywania środka leczniczego w tym zakładzie, w tym personel sprawujący ochronę nad nieletnimi w liczbie nie mniejszej niż dwie trzecie liczby tych łóżek

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Dz.U. 2022, poz. 2389)

Do zakładu leczniczego dysponującego warunkami wzmocnionego zabezpieczenia kierowani są nieletni, których zachowania zagrażają ich życiu lub zdrowiu bądź życiu i zdrowiu innych osób. Trafiają tam również nieletni, którzy poprzez niszczenie mienia nie mogą być opanowani w zakładzie leczniczym podstawowego zabezpieczenia, a także ci, wobec których istnieje prognoza, że w przypadku samowolnego oddalenia się z zakładu podstawowego zabezpieczenia mogliby stwarzać znaczne zagrożenie poza jego terenem.

Zakład leczniczy dysponujący warunkami maksymalnego zabezpieczenia, zgodnie z art. 215 u.w.r.n., przeznaczony jest dla nieletnich:

- których powtarzające się zachowania zagrażające życiu lub zdrowiu własnemu albo innych osób, bądź powodujące niszczenie mienia, nie mogą być opanowane w zakładzie leczniczym o wzmocnionym zabezpieczeniu,
- wobec których, nie jest możliwe zapobieżenie samowolnemu oddaleniu się z zakładu o wzmocnionym zabezpieczeniu, a którzy mogliby razem stwarzać znaczne zagrożenie, poza tym zakładem.

Do zakładu leczniczego dysponującego warunkami podstawowego zabezpieczenia kierowani są natomiast nieletni, wobec których nie stwierdza się potrzeby zastosowania zabezpieczeń charakterystycznych dla placówek o warunkach wzmocnionego lub maksymalnego zabezpieczenia.

Niezależnie od typu zakładu leczniczego, wykonywanie środka leczniczego ma na celu poprawę stanu zdrowia nieletniego oraz jego zachowania w stopniu umożliwiającym powrót do życia w społeczeństwie, a także kontynuację leczenia w warunkach pozazakładowych. Aby proces readaptacji społecznej przebiegał we właściwy sposób, powołano specjalną komisję do spraw środka leczniczego dla nieletnich. Jej zadaniem jest m.in. wydawanie opinii dla właściwych sądów dotyczących wyboru rodzaju zakładu. Opinia ta formułowana jest na podstawie analizy dostarczonej dokumentacji oraz kwerendy dostępnych miejsc w zakładach leczniczych przeznaczonych do wykonywania środka leczniczego. Co istotne, przy wyborze zakładu komisja ma obowiązek uwzględnić stan zdrowia nieletniego, stopień jego uzależnień oraz związek pomiędzy zaburzeniami psychicznymi a zachowaniami niebezpiecznymi. Ponadto wskazując odpowiednią placówkę, komisja musi wziąć pod uwagę wyniki dotychczasowego leczenia lub rehabilitacji, szczególne wskazania do postępowania leczniczego lub rehabilitacyjnego, a także miejsce zamieszkania bądź pobytu nieletniego – chyba że względy zdrowotne lub organizacyjne czynią to niemożliwym.

Po przyjęciu do zakładu leczniczego nieletni zostaje zarejestrowany i przydzielony do odpowiedniego odcinka placówki. Informuje się go o zasadach wykonywania orzeczonego środka. Ponadto zapoznaje się go z treścią regulaminu pobytu oraz informuje o udogodnieniach dostępnych w zakładzie dla osób z niepełnosprawnościami (zob. Dz.U. 2022, poz. 2389, § 6). Po umieszczeniu w placówce nieletni obejmowany jest zaplanowanym i zindywidualizowanym postępowaniem, dostosowanym do przejawianych dysfunkcji. Równocześnie kierownik zakładu leczniczego, nie rzadziej niż co pół roku, przesyła do sądu rodzinnego opinię o stanie

zdrowia nieletniego oraz o jego postępach w leczeniu. Na tej podstawie sąd orzeka w przedmiocie dalszego pobytu w zakładzie. W ujęciu temporalnym wykonywanie środka leczniczego rozciąga się maksymalnie do ukończenia przez nieletniego 21 lat. Osoba, wobec której wykonywany jest środek leczniczy, jest równocześnie pacjentem zakładu leczniczego i z tego tytułu przysługuje jej większość praw wynikających z ustawy z dnia 6 listopada 2008 roku o prawach pacjenta i Rzeczniku Praw Pacjenta (tekst jednolity Dz.U. 2024, poz. 581). W niektórych przypadkach prawa te, ze względu na specyficzny charakter umieszczenia nieletniego w zakładzie leczniczym, mogą jednak podlegać pewnym ograniczeniom.

W praktyce sądowej stosowanie tego środka nie jest zjawiskiem powszechnym, czego odzwierciedleniem jest liczba orzeczeń o umieszczeniu w zakładzie leczniczym (patrz tabela 10). Środek leczniczy wykonuje sąd rodzinny, w okręgu którego znajduje się zakład leczniczy, w którym został umieszczony nieletni.

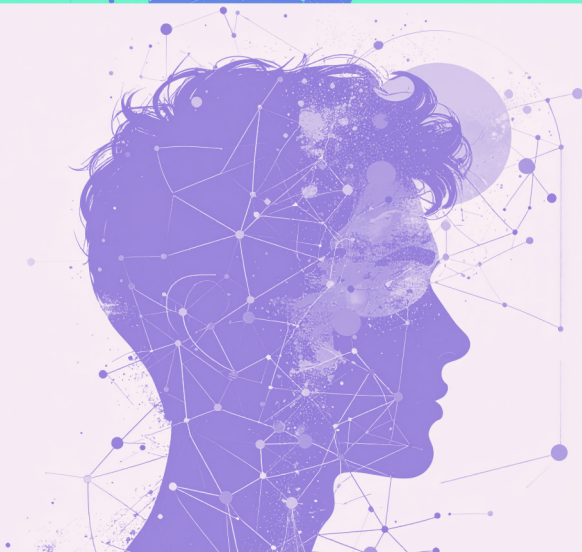
Tabela 10. Liczba orzeczonych środków w postaci umieszczenia w zakładzie leczniczym w latach 2017–2020

	2017	2018	2019	2020
Ogółem	163	179	161	139
Demoralizacja	122	120	125	98
Czyny karalne	41	59	36	41

Źródło: <https://orka.sejm.gov.pl/>, s. 452

ROZDZIAŁ V.

ZAPOBIEGANIE PRZESTĘPCZOŚCI I ZACHOWANIOM PROBLEMOWYM DZIECI I MŁODZIEŻY

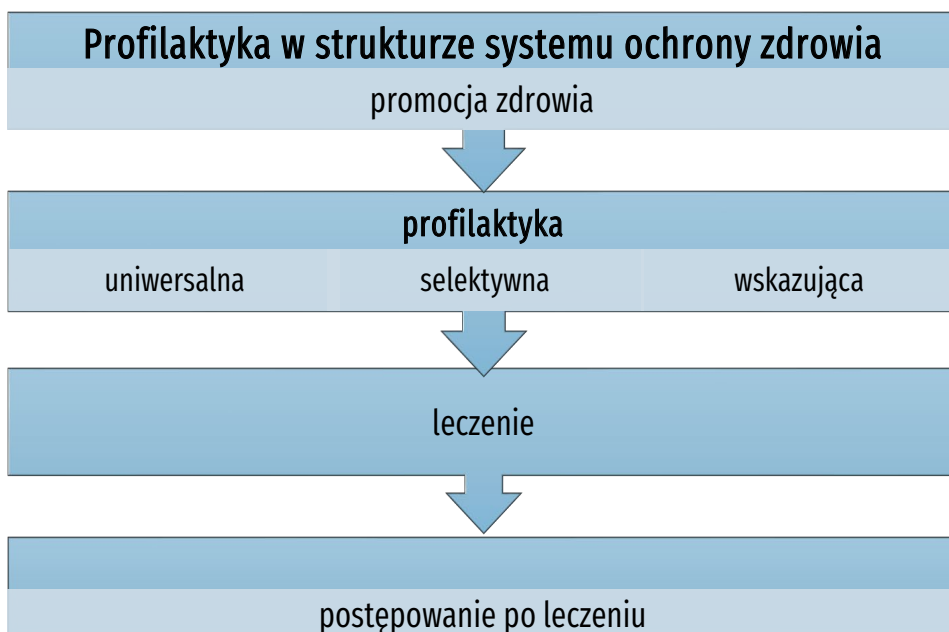

5.1. PROFILAKTYKA I RODZAJE STRATEGII PROFILAKTYCZNYCH

Profilaktyka to „świadome działanie mające na celu zapobieganie problemom (szkodom, zaburzeniom, chorobom, dysfunkcjom) zanim one wystąpią oraz ograniczanie (minimalizowanie) negatywnych konsekwencji tych zachowań” (Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, 2022). Tradycyjnie działania profilaktyczne dzielono na poziomy wyznaczane przez poziom funkcjonalności czy dysfunkcjonalności odbiorców. Na tej podstawie wyróżniano:

1. Profilaktykę pierwszorzędową – adresowaną do osób, które były zagrożone negatywnymi wpływami czynników destrukcyjnych i miała na celu rozwijanie umiejętności radzenia sobie z trudnościami życia codziennego. Obejmowała działania z obszaru promocji zdrowia oraz działania zapobiegające pojawieniu się zachowań ryzykownych/problemowych.
2. Profilaktykę drugorzędową – adresowaną do osób z grup podwyższonego ryzyka wejścia w zachowania problemowe oraz udzielenia im pomocy w reedycji tego ryzyka. Profilaktykę tego rodzaju realizowano poprzez poradnictwo lub socjoterapię.
3. Profilaktykę trzeciorzędową – adresowaną do osób wykazujących zachowania problemowe, dysfunkcjonalne. Miała ona na celu przeciwdziałanie pogłębianiu się dysfunkcji oraz umożliwienie powrotu do akceptowanego społecznie stylu życia. Profilaktykę tego rodzaju realizowano poprzez prowadzenie określonych programów terapeutycznych i rehabilitacyjnych (Krzyżak-Szymańska, 2018).

Obecnie jednak, ze względu na małą ostrość granic pomiędzy tradycyjnymi rodzajami profilaktyki, stosuje się podział zaproponowany przez Amerykański Instytut Medyczny, który na podstawie oceny indywidualnego ryzyka powstania problemów zdrowotnych wyróżnił trzy poziomy profilaktyki: uniwersalny, selektywny i wskazujący (patrz rysunek 32).

Rysunek 32. Rodzaje profilaktyki w systemie ochrony zdrowia
Źródło: opracowanie własne

Profilaktyka uniwersalna obejmuje działania skierowane do szerokiej populacji, bez względu na stopień ryzyka występowania zachowań ryzykownych/problemowych. Jej celem jest stworzenie wspierającego i przyjaznego klimatu szkoły, który daje możliwość dziecku zdrowego rozwoju psychicznego, zdobycia poczucia wartości oraz ukształtowania motywacji do nauki. Działania te kierowane są nie tylko do dzieci i młodzieży, ale również do rodziców, których udział w życiu dziecka i szkoły jest istotnym elementem skuteczności działań profilaktycznych.

Profilaktyka selektywna skierowana jest do grupy zwiększonego ryzyka. Ryzyko to określa się jako większe od przeciętnego i dotyczy wystąpienia zachowań negatywnych – zachowań problemowych. Działania w tym obszarze oparto na charakterystycznych dla danego zachowania czynniki ryzyka i czynniki chroniące.

Profilaktyka wskazująca skierowana jest do grupy wysokiego ryzyka, czyli osób przejawiających pierwsze symptomy dysfunkcji, i ma na celu zatrzymanie rozwoju określonego zachowania problemowego i związanych z nim działań destrukcyjnych jednostki (Krzyżak-Szymańska i Szymański, 2013).

Należy zaznaczyć, że profilaktyka w tym modelu stanowi jeden z elementów systemu ochrony zdrowia obok promocji zdrowia, leczenia i postępowania po leczeniu.

Aby działania profilaktyczne były skuteczne, powinny przebiegać według sprawdzonych i skutecznych strategii, opartych na naukowych dowodach. Krzysztof Ostaszewski (2010a) definiuje strategię jako: „zgodny z teorią sposób postępowania, który ma na celu redukcję wpływów czynników ryzyka dotyczących danego zachowania ryzykownego lub problemowego”.

Aby zrozumieć mechanizmy zachowań ryzykownych, współczesna profilaktyka odwołuje się do wiedzy naukowej, która dostarcza informacji m.in. o mechanizmach zachowań ryzykownych oraz sposobach redukcji czynników ryzyka i wzmacnianiu czynników chroniących (Ostaszewski, 2016). Dzięki temu zbudowano specyficzne (profilaktyczne) strategie postępowania, które mają istotny wpływ na osiągnięcie założonych celów profilaktycznych³⁴. Odwołują się one do różnych aspektów życia młodego pokolenia, czynników wzmacniających potencjał młodych ludzi czy pobudzających ich rozwój (Łazuga-Koczurowska i in., 2017).

Biorąc pod uwagę kryterium skuteczności, w literaturze przedmiotu wyróżnia się strategie wiodące i uzupełniające. Strategie wiodące powstały w oparciu o uznane w nauce podstawy teoretyczne. Dodatkowo w badaniach udowodniono pozytywny wpływ tych strategii na postawy i zachowania odbiorców działań profilaktycznych. Przykładowo – zdiagnozowany problem – przestępstwo, wykroczenie, zjawisko kryminogenne czy patologiczne powinno determinować przyjęcie określonej strategii działania, a ta z kolei winna przełożyć się na dobór konkretnych form oddziaływań profilaktycznych (Kordaczuk-Wąs, 2018). Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom (KCPU) wyróżnia następujące strategie w tej grupie (KCPU, 2020):

1. Rozwijanie umiejętności życiowych. Strategia ta polega na uczeniu lub wzmacnianiu umiejętności posiadanych przez dzieci i młodzież, co umożliwia konstruktywne zaspakajanie ich potrzeb. Najczęściej są to umiejętności w zakresie: nawiązywania relacji z innymi, rozwiązywaniem problemów, określenia celów, asertywności, komunikacji, budowania pozytywnego obrazu siebie i poczucia własnej skuteczności, rozpoznawania i wyrażania emocji, samokontroli i radzenia sobie ze stresem, dbanie o własne bezpieczeństwo, wzmacniania aspiracji związanych z osiągnięciami szkolnymi (Krzyżak-Szymańska, 2018; Pisarska, 2023; Śliwa, 2015).

³⁴ KBPN, „Metody i strategie profilaktyczne”, 2010, <https://kbpn.gov.pl/portal?id=105808>.

2. Edukacja normatywna. Strategia ta obejmuje kształtowanie i/lub wzmacnianie norm społecznych, które są przeciwstawne do norm regulujących zachowania antyspołeczne i antyzdrowotne. Jest to szczególnie istotne w sytuacji osłabienia pozytywnych norm, co skutkuje liberalizacją postaw wobec zachowań ryzykownych i interpretowaniem zachowań ryzykownych jako powszechnych. Jak zauważa Śliwa (2015) „W ramach tej strategii możemy m.in.: zmieniać niepożądane normy na pożądane typu: nie używamy narkotyków; korygować błędne wyobrażenia typu: wszyscy młodzi ludzie palą marihuanę poprzez pokazywanie rzeczywistości popartej wynikami rzetelnych badań epidemiologicznych”.
3. Rozwijanie umiejętności rodziców. Strategię oparto na założeniu, że wsparcie emocjonalne ze strony rodziców oraz ich umiejętności wychowawcze chronią potomstwo przed wystąpieniem i rozwojem zachowań ryzykownych (Krzyżak-Szymańska, 2018). Dodatkowo ma ona na celu przekazywanie rodzicom wiedzy na temat różnych aspektów psychospołecznych rozwoju dziecka, w szczególności dotyczących wieku dojrzewania oraz problemów wynikających z zachowań agresywnych.
4. Włączenie naturalnych mentorów. Strategia oparta jest o naturalny kontakt dziecka czy nastolatka z dorosłym spoza rodziny. Najczęściej rolę tę spełniają młodzi dorośli w wieku 18–24 lata, którzy pomagają małoletnim rozwiązywać konflikty i problemy, pomagają w lekcjach, doradzają, jak pokonać trudności dnia codziennego (Krzyżak-Szymańska, 2018).
5. Budowanie więzi ze szkołą. Strategia ta podkreśla potrzebę dbania o „dobrą jakość relacji między wszystkimi członkami i grupami społeczności szkolnej w różnych obszarach funkcjonowania placówki” (Borucka i in., 2014). Dlatego też działania uruchamiane w ramach tej strategii mają na celu m.in.:
 - tworzenie w szkole takich miejsc jak kluby, aby uczniowie mogli tam spotykać się poza zajęciami szkolnymi,
 - organizowanie rówieśniczej pomocy w nauce,
 - zwiększenie udziału uczniów w podejmowaniu decyzji ważnych dla życia szkoły,
 - umożliwienie rozwoju pozytywnych relacji pomiędzy nauczycielami i uczniami oraz nauczycielami a rodzicami (Ostaszewski, 2010).

Opis wiodących strategii profilaktycznych wraz z ich teoretycznymi podstawami zawiera tabela 11.

Tabela 11. Wiodące strategie profilaktyczne

Rodzaj strategii	Podstawy teoretyczne	Ukierunkowanie działań
1. Kształtowanie umiejętności życiowych	Teoria Zachowań Problemowych/ Ryzykownych (Costa i in., 2017; Jessor, 1998)	Oddziaływanie ma na celu przede wszystkim kształtowanie tych umiejętności, które pozwalają na konstruktywne zaspakajanie potrzeb.
2. Rozwój umiejętności wychowawczych/ Rozwijanie Umiejętności rodziców	Teoria Społecznego Uczenia (Bandura, 1986)	Oddziaływanie ma na celu edukację dorosłych (rodziców) w zakresie komunikacji z dzieckiem, rozwiązywania jego problemów, udzielania mu wsparcia, dawania pozytywnego wzorca czy niwelowania konfliktów.
3. Edukacja normatywna	Teoria Uzasadnionego Działania (Ajzen, 1991; Ajzen i Fishbein, 1980)	Oddziaływanie ma na celu wzmacnianie norm przeciwnych niepożądanym zachowaniom i korygowanie błędnych przekonań dot. tego jakie zachowania są, a jakie nie są akceptowane społecznie.
4. Budowanie więzi ze szkołą	Koncepcja Klimatu Szkoły (Anderson, 1982; Bosworth i in., 2011)	Oddziaływanie ma na celu budowanie i wzmacnianie pozytywnych więzi ze szkołą m.in. poprzez organizowaniu pomocy rówieśniczej w zakresie nauki i rozwiązywaniu problemów młodzieży.
5. Wsparcie mentorów	Teoria Resilience (Garmezy, 1985; Luthar i in., 2000; Rutter, 1987)	Oddziaływanie ma na celu wsparcie dzieci czy młodzieży przez dorosłych w zakresie wsparcia emocjonalnego, wsparcia praktycznego, informowania i doradzania czy udzielania informacji zwrotnych (Szerzej: Ostaszewski, 2010a)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Łazuga-Koczurowska i in., 2017; Ostaszewski, 2010b; Pisarska, 2023)

Z kolei, strategie uzupełniające stosowane samodzielnie nie zapewniają ograniczenia lub eliminacji zachowań ryzykownych, ale w połączeniu ze strategiami wiodącymi mogą działać wzmacniająco na kształtowane zmiany.

Krajowe Centrum Przeciwdziałania Uzależnieniom (KCPU) wśród strategii uzupełniających wymienia:

1. Przekaz wiedzy (przekaz informacji). Strategia ta opiera się na założeniu, że posiadanie wiedzy w zakresie tematyki zagrożeń wpływa na postawy i zachowania młodzieży. Obejmuje ona przekazywanie rzetelnej wiedzy o negatywnych zjawiskach, rozmiarach i skutkach zachowań ryzykownych oraz możliwości skorzystania z pomocy. Aby strategia była skuteczna, należy uwzględnić w przekazywanej wiedzy informacje dotyczące bezpośrednich psychospołecznych skutków zachowań ryzykownych, np. w przypadku popełniania wykroczeń czy posiadania nielegalnych substancji. O jej skuteczności decyduje także metoda przekazu treści. Dlatego zaleca się realizację tej strategii za pomocą metod aktywizujących, odnoszących się do osobistych doświadczeń uczestników i budzących osobiste refleksje (Łazuga-Koczurowska i in., 2017).

2. Organizacja czasu wolnego (tzw. alternatywy). Strategia opiera się na założeniu, że udział młodzieży w atrakcyjnych formach spędzania czasu wolnego stanowi alternatywę dla angażowania się w zachowania ryzykowne (Cudak, 2023). Młodzieży proponuje się konstruktywne sposoby zaspakajania potrzeb psychicznych oraz zdrowe formy aktywności, adekwatne do ich potrzeb, możliwości i zainteresowań, np. poprzez udział w szkole przetrwania, trenowanie sportów ekstremalnych, zajęć artystycznych czy wolontariatu (Ostaszewski, 2010a).
3. Edukacja rówieśnicza. Strategia ta bazuje na możliwości wpływania rówieśników (liderów) na zachowania młodzieży. Polega ona na modelowaniu prawidłowych, pozytywnych postaw i zachowań prozdrowotnych. Przyjmuje się, że im bardziej atrakcyjny jest „model”, tym oddziaływanie jest bardziej skuteczne. Przewiduje się, że liderzy rówieśniczy biorą udział w realizowaniu programów profilaktycznych i są do tego działania przygotowywani, np. kierują pracą w małej grupie, prowadzą dyskusję, odgrywają role itp. (Pisarska, 2023).
4. Trening umiejętności odmawiania. Strategia ta oparta jest na praktycznym ćwiczeniu umiejętności radzenia sobie z negatywnymi wpływami społecznymi. Celem jest uświadomienie, że w przestrzeni społecznej występują różne formy nacisku społecznego (reklama, marketing) nakłaniające do zachowań ryzykownych oraz kształtowanie umiejętności, które pozwolą radzić sobie z tymi wpływami (Borucka i in., 2014).

Skrócony opis omówionych strategii przedstawia tabela 12.

Tabela 12. Uzupełniające strategie profilaktyczne

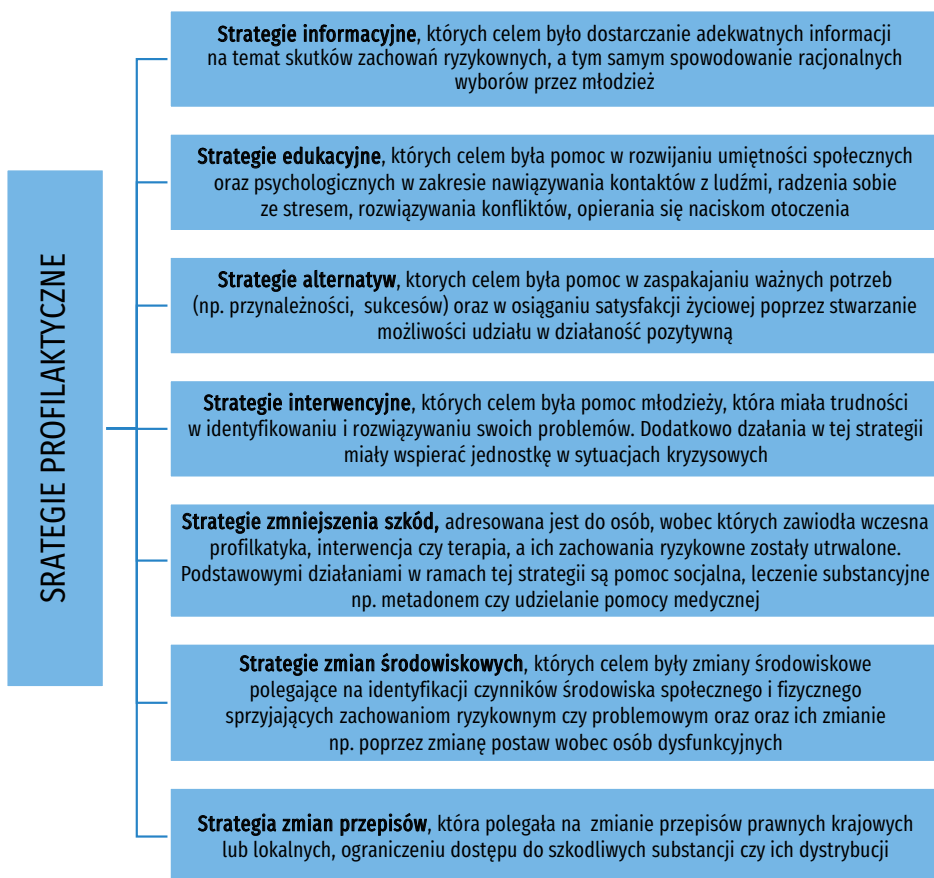
Uzupełniające strategie profilaktyczne	Rodzaj strategii	Podstawy teoretyczne	Ukierunkowanie działań
	Przekaz wiedzy	Teoria Społecznego Uczenia (Bandura, 1986)	Oddziaływanie ma na celu przekazywanie rzetelnych i aktualnych informacji, głównie na temat rozmiarów występowania danego zjawiska oraz bezpośrednich skutków zachowań ryzykownych.
	Organizacja czasu wolnego/ alternatyw	Teoria zachowań Problemowych/Ryzykownych (Jessor, 1987, 1998)	Oddziaływanie ma na celu dostarczenie młodzieży atrakcyjnych form spędzania czasu wolnego, które stanowią alternatywę dla zachowań ryzykownych.
	Edukacja rówieśnicza	Teoria Społecznego Uczenia (Bandura, 1986) Teoria Uzasadnionego Działania (Ajzen i Fishbein, 1980)	Oddziaływanie ma na celu włączenie w oddziaływanie profilaktyczne odpowiednio przygotowanych rówieśników (naturalnych liderów).
	Trening umiejętności odmawiania	Teoria Społecznego Uczenia (Bandura, 1986)	Oddziaływanie ma na celu ćwiczenie umiejętności rozpoznawania i radzenia sobie z negatywnymi wpływami społecznymi, w szczególności z presją rówieśniczą.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (Łazuga-Koczurowska i in., 2017; Ostaszewski, 2010b; Pisarska, 2023)

Analizując literaturę przedmiotu w obszarze niedostosowania społecznego, należy wskazać na dużą różnorodność podejścia do rodzaju strategii profilaktycznych (szerzej: Szymański, 2010). Między innymi stosuje się kryterium odnoszące się do przyczyn danego negatywnego zjawiska, któremu ma się zapobiegać, przyjętej koncepcji tego stanu oraz potrzeb i oczekiwań środowiska, w którym ma być realizowana strategia. Na podstawie tego wieloaspektowego kryterium wyróżniono następujące strategie:

- 1) zorientowane na jednostkę;
- 2) skierowane na grupę rówieśniczą;
- 3) skierowane na rodziców;
- 4) realizowane za pomocą środków masowego przekazu;
- 5) obejmujące programy pomocy uczniom w sytuacji problemowej;
- 6) regulacji prawnych (szerzej: Szymański, 2010).

Na uwagę zasługuje również podział strategii profilaktycznych wynikający ze starej klasyfikacji poziomów profilaktyki (profilaktyka pierwszorzędowa, drugorzędowa i trzeciorzędowa). Wśród tych strategii wymieniano: strategie informacyjne, edukacyjne, interwencyjne, działań alternatywnych, zmniejszenia szkód, zmian środowiskowych oraz zmian przepisów. Opis wymienionych strategii prezentuje rysunek 33.

Rysunek 33. Podział strategii profilaktycznych związany ze starym podziałem profilaktyki na pierwszorzędową, drugorzędową i trzeciorzędową

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Szymańska, 2015)

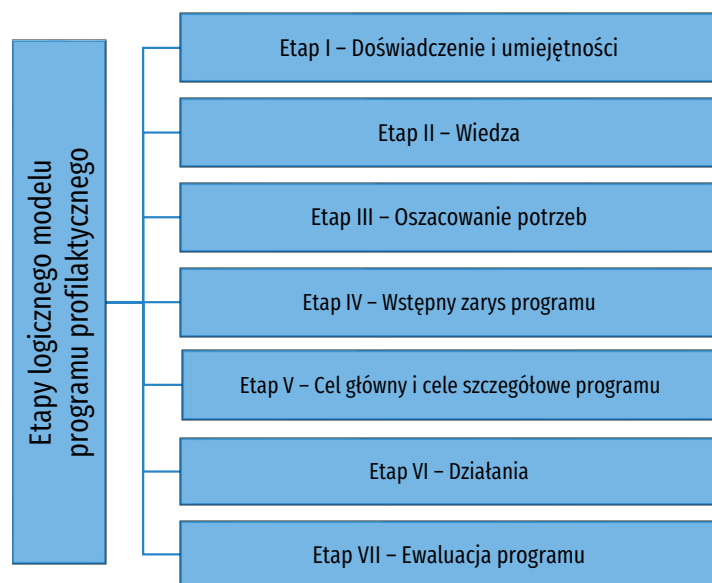
Mimo różnych przedstawionych rodzajów strategii profilaktycznych należy zauważyć, że w ramach konkretnego programu profilaktycznego mogą być stosowane różne strategie. O ich wyborze zwykle decyduje autor, biorąc pod uwagę specyfikę działań, grupę odbiorców oraz warunki środowiskowe.

5.2. KONSTRUOWANIE PROGRAMÓW PROFILAKTYCZNYCH I ICH ZNACZENIE W PRZECIWDZIAŁANIU PRZESTĘPCZOŚCI I PATOLOGIOM SPOŁECZNYM NIELETNICH

Każdy program profilaktyczny jest procesem polegającym na łączeniu własnych doświadczeń autorów z wiedzą dotyczącą mechanizmów powstawania problemu (Borucka, 2017). W literaturze przedmiotu prezentowanych jest wiele etapów tworzenia programów profilaktycznych. W publikacji zaprezentowano jeden z nich, tj. logiczny model programu profilaktycznego, ponieważ obecnie jest on najpowszechniej stosowany w ochronie zdrowia i profilaktyce społecznej. Dodatkowo, to właśnie ten model przyjęto za obowiązujący w tworzeniu programów zakwalifikowanych do programów rekomendowanych.

Logiczny model programu opracowano w Instytucie Psychiatrii i Neurologii w Warszawie na podstawie modelu zaproponowanego przez Gregora Burkhardta. U podstaw tego modelu leży założenie, że każdy element programu wynika z poprzedniego i jest logicznie powiązany z następnym elementem składowym. Rysunek 34 prezentuje schemat modelu.

Rysunek 34. Logiczny model programu profilaktycznego

Źródło: opracowanie na podstawie: (Borucka, 2017; Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, 2022; Pisarska, 2023)

Aby przystąpić do przygotowania programu, należy dobrze się do tego działania przygotować. Wskazuje się, że istnieją trzy obszary początkowe (wejściowe), które są istotne dla powodzenia programu. Są to:

1. Doświadczenie i umiejętności osób podejmujących się opracowania programu profilaktycznego w zakresie, obejmujące doświadczenie pracy z dziećmi i młodzieżą, doświadczenie w prowadzeniu zajęć profilaktycznych oraz posiadanie umiejętności związanych z współpracą z innymi osobami (etap I).
2. Wiedza w zakresie niepożądanego zjawiska, którym chcemy się zająć i którego skutki chcemy ograniczyć. Ponadto, znajomość teorii przydatnych do opracowania programu. W zakresie profilaktyki skierowanej do dzieci i młodzieży są to m.in.: teoria społecznego uczenia się Bandury, teoria zachowań problemowych i ryzykownych Jessorów, teoria uzasadnionego działania Ajzena i Fishbeina oraz koncepcja resilience Garmezeego (etap II).
3. Oszacowanie potrzeb – etap, w którym rozstrzyga się, do jakiego typu odbiorców będzie skierowany program, jakiego poziomu będzie to profilaktyka oraz jakie są potrzeby odbiorców związane z oddziaływaniem profilaktycznym (etap III).

Te trzy kolejno następujące po sobie etapy, dają podstawy do opracowania wstępnego zarysu programu profilaktycznego. Daje on odzwierciedlenie, jakie cele szczegółowe autorzy chcieliby uwzględnić w programie, które na tym etapie są weryfikowane i często, ze względu na ich liczbę, ograniczane (etap IV). Jest to naturalny proces przechodzenia od zarysu programu do jego dokładnego określenia. Program profilaktyczny powinien precyzować cel główny i cele szczegółowe. Powinny być one sformułowane w postaci oczekiwanej zmiany u jego odbiorców i dawać odpowiedź na pytanie: „Jaką zmianę/zmiany chcemy osiągnąć poprzez przygotowywany program?”. W ramach tego etapu (etap V) postępujemy w następującej kolejności:

1. Definiujemy problem, któremu ma zapobiegać program.
2. Określony problem wytycza cel główny programu.
3. Określamy zestaw wybranych czynników chroniących i czynników ryzyka.
4. Zestaw ten pozwala na wskazanie celów szczegółowych programu.

Po tak wykonanych czynnościach przechodzimy do kolejnego etapu (etap VI), w którym planujemy działania do wykonania w ramach konstruowanego programu. Działania te mają dawać odpowiedź na pytanie: „W jaki sposób można osiągnąć

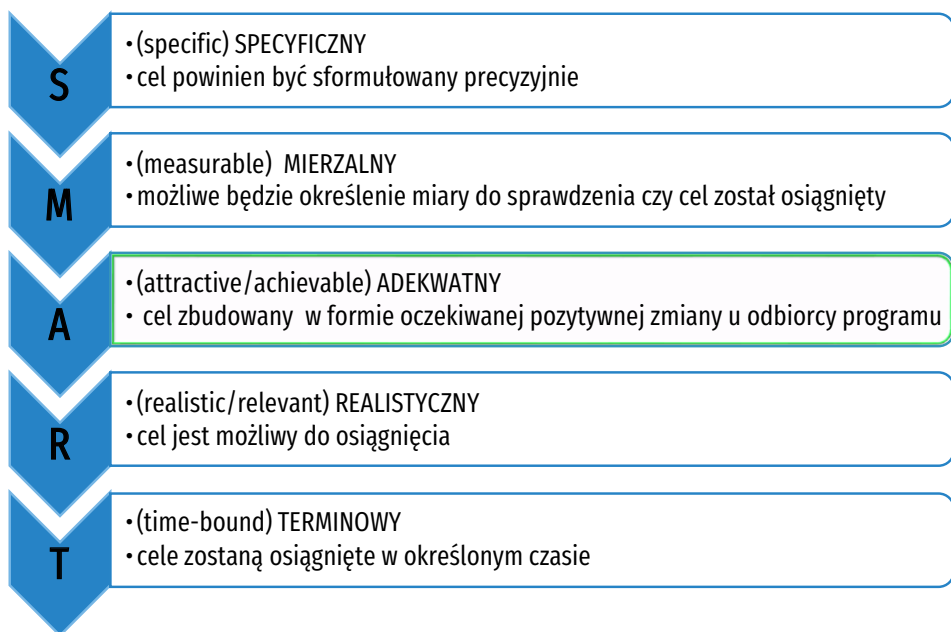
zaplanowany cel ogólny i cele szczegółowe programu?”, „Jakie działania należy podjąć, aby osiągnąć oczekiwane zmiany u odbiorców?”.

Działania te, zdaniem Anny Boruckiej, powinny:

- „spełniać określone standardy jakości adekwatne do poziomu profilaktyki, do którego odwołuje się program;
- mieć udokumentowany związek z ograniczaniem wpływu uwzględnionych w programie czynników ryzyka oraz ze wzmacnianiem czynników chroniących;
- opierać się na skutecznych strategiach profilaktycznych (wiodących i uzupełniających);
- charakteryzować się odpowiednią długością, intensywnością dostosowaną do specyfiki grupy odbiorców;
- być adekwatne do celów szczegółowych programu;
- uwzględniać specyfikę, wiek rozwojowy odbiorców oraz ich możliwości poznawcze i emocjonalne;
- być realizowane przy pomocy metod aktywizujących (stymulujących do samodzielnej aktywności) lub interaktywnych (nastawionych na poznanie opinii odbiorców)” (Borucka, 2017).

Należy podkreślić, że na wartość merytoryczną programu i jego skuteczność wpływają uwzględnione w projekcie strategie wiodące (szerzej: Borucka, 2017; Borucka i in., 2014; Pisarska, 2023).

Ostatnim etapem (VII) pracy nad programem profilaktycznym jest zaplanowanie ewaluacji. Ewaluacja to proces badawczy służący ocenie stopnia skuteczności danego programu. Polega on na systematycznym zbieraniu danych w celu sprawdzenia przebiegu programu profilaktycznego oraz dokonania oceny realizacji krótko- i długoterminowych jego efektów (Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii, 2022). Głównym celem ewaluacji jest przygotowanie programu do jego doskonalenia i upowszechnienia. Proces planowania ewaluacji należy rozpocząć od sprawdzenia poprawności skonstruowanych celów, tak aby były one zgodne z zasadą SMART (patrz rysunek 35).

Rysunek 35. Cechy poprawnie określonego celu – Reguła SMART

Źródło: opracowanie własne

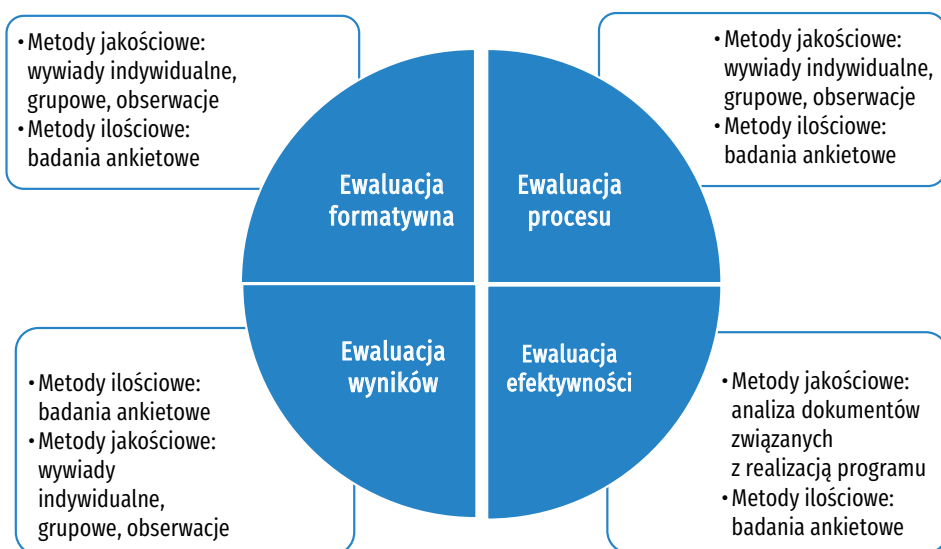
Następnie określamy wskaźniki, które posłużą do oceny stopnia osiągnięcia zakładanych celów. Autorzy programu mogą wykorzystać różne rodzaje ewaluacji. Najczęściej w literaturze przedmiotu wskazuje się na następujące rodzaje ewaluacji:

1. Ewaluacja formatywna – służy ona doskonaleniu programu profilaktycznego. Ma ona na celu weryfikowanie związków pomiędzy działaniami a efektami, daje możliwość podnoszenia jego jakości i usprawnienia proponowanych działań. Wnioski z niej wykorzystuje się do opracowania ostatecznej wersji programu.
2. Ewaluacja procesu – jej celem jest ocena jakości działań przewidzianych w programie. Podczas niej badamy proces realizacji ze względu na m.in. osiągnięcie zakładanych wskaźników, adekwatność programu do potrzeb osób uczestniczących w nim, prawidłowość doboru grupy. Przeprowadza się ją przede wszystkim na podstawie dokumentacji programu i informacji zwrotnych od odbiorców.
3. Ewaluacja wyników – jest to badanie efektów programu, m.in. badamy, czy nastąpiła oczekiwana zmiana u odbiorców i czy zmiana ta była spowodowana była przez program.

4. Ewaluacja efektywności – sprawdza ona opłacalność poniesionych nakładów w stosunku do osiągniętych rezultatów, m.in. ocenia się zasadność poniesionych kosztów (nakłady rzeczowe i osobowe), bada związek między kosztami a osiągniętymi efektami (szerzej: Borucka i Kehl, 2021; Latkowska, 2014).

Poszczególnym typom ewaluacji dedykuje się określone metody zbierania danych (patrz rysunek 36).

Rysunek 36. Typy ewaluacji a metody zbierania danych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: (Borucka i Kehl, 2021; Latkowska, 2014; Zielke, 2017)

Efektem końcowym pracy, zgodnie z logicznym modelem programu, jest przygotowanie programu profilaktycznego w wersji pilotażowej.

Aby czytelnie przedstawić kolejne jego elementy, często wykorzystuje się metodę drzewa problemów (Pisarska, 2023).

Posługiwanie się logicznym modelem programu na etapie jego tworzenia pozwala na wykrycie i korygowanie błędnych założeń dotyczących programu, ujawnienie nieadekwatnych lub nierealnych celów oraz zaplanowanie niewystarczających działań dla osiągnięcia celu programu (Borucka, 2017).

Realizowanie programów profilaktycznych odgrywa kluczową rolę w zapobieganiu niedostosowaniu społecznemu dzieci i młodzieży, a w szczególności w przeciwdziałaniu przestępczości i patologicznym zachowaniom nieletnich.

Na przykład programy profilaktyczne z obszaru profilaktyki uniwersalnej mają na celu eliminowanie czynników ryzyka, które wywołują zachowania przestępcze i wzmacnianie czynników chroniących, zapobiegających zachowaniom przestępczym.

Dzięki oddziaływaniu profilaktycznemu możliwe jest osiągnięcie różnych efektów. Między innymi mogą to być:

- wzmacnianie pozytywnych wzorów i wartości, które uznaje nieletni,
- trening umiejętności społecznych,
- ograniczenie negatywnego wpływu środowiska rówieśniczego,
- wczesne wykrywanie negatywnych zachowań i problemów jednostki, a tym samym kierowanie do jednostek specjalistycznych celem udzielenia pomocy i wsparcia,
- budowanie u nieletnich własnej wartości i sprawczości,
- zapobieganie uzależnieniom i ich konsekwencjom,
- przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu,
- wzmacnianie więzi rodzinnych,
- poprawa relacji z rówieśnikami i nauczycielami w środowisku szkolnym.

5.3. POLICJA I JEJ ZADANIA W ZAKRESIE PRZECIWDZIAŁANIA DEMORALIZACJI I NIEDOSTOSOWANIU SPOŁECZNEMU NIELETNICH

Służbą mundurową szczególnie zaangażowaną w ograniczanie zachowań problemowych dzieci i młodzieży jest Policja (Jagodziński, 2019). Formacja ta realizuje szereg zadań zarówno w odniesieniu do nieletnich zdemoralizowanych, jak i nieletnich sprawców czynów karalnych (Zaremba, 2023). Z formalnego punktu widzenia podstawowe działania Policji oraz oczekiwaną w tej materii aktywność określił w swoim zarządzeniu Komendant Główny Policji (Dz. Urz. KGP 2023, poz. 85). Zarządzenie to precyzuje metody i formy wykonywanych zadań przez policjantów na rzecz małoletnich wykazujących zachowania problemowe bądź przejawiających poważne niedostosowanie społeczne.

Z treści zarządzenia nr 48 z 2023 wynika, że kluczową rolę w obszarze przedsięwzięć podejmowanych na rzecz zapobiegania niedostosowaniu społecznemu oraz przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich, odgrywają przede wszystkim funkcjonariusze zatrudnieni w komórkach do spraw nieletnich i patologii, zarówno na szczeblu wojewódzkim, jak i powiatowym. Ich działalność w tym aspekcie ma charakter: kooperacyjny, koordynujący, analityczny, wykonawczy, nadzorczy i inicjatorski (Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2017) (patrz tabela 13).

Tabela 13. Zadania komórek do spraw nieletnich i patologii w komendach wojewódzkich i powiatowych

Zadania komórki do spraw nieletnich i patologii komendy wojewódzkiej Policji

- sprawowanie nadzoru nad realizacją zadań przez komórki do spraw nieletnich i patologii funkcjonujące na terenie działania komendy wojewódzkiej Policji oraz określenie zasad współpracy w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich, pomiędzy komórkami i jednostkami organizacyjnymi Policji funkcjonującymi na tym terenie;
- współpraca z komórkami profilaktyki społecznej w zakresie podejmowania działań profilaktycznych;
- inicjowanie, opracowywanie i wdrażanie programów oraz innych działań profilaktycznych ukierunkowanych na zapobieganie demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz innym negatywnym zjawiskom społecznym, a także utrzymywanie kontaktu z sądami rodzinnymi, organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi;
- identyfikowanie i analizowanie bieżących zagrożeń oraz występujących zjawisk patologii na terenie działania komendy wojewódzkiej Policji;
- sporządzanie, w razie potrzeby, analizy uwzględniającej w szczególności:
 - a) rozmiary, strukturę i uwarunkowania przestępczości nieletnich,
 - b) rozmiary i uwarunkowania demoralizacji nieletnich, przejawiające się zwłaszcza ucieczkami z domów rodzinnych, placówek opiekuńczo-wychowawczych, schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych.

Zadania komórki do spraw nieletnich i patologii komendy powiatowej Policji

- ujawnianie nieletnich sprawców czynów karalnych oraz przejawiających przejawy demoralizacji;
- inicjowanie i udział w budowaniu lokalnych systemów przeciwdziałania zagrożeniom bezpieczeństwa na rzecz małoletnich i nieletnich, a także realizowanie działań profilaktycznych;
- realizowanie działań prewencyjnych oraz profilaktycznych, zmierzających do zapobiegania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz innym negatywnym zjawiskom społecznym występującym w środowisku małoletnich;
- współpraca z komórkami profilaktyki społecznej w zakresie podejmowania działań profilaktycznych;
- współpraca z sądami rodzinnymi, placówkami i instytucjami ustawowo lub statutowo powołanymi do zajmowania się problematyką małoletnich i nieletnich oraz samorządami lokalnymi;
- przekazywanie informacji, w sposób przyjęty przez kierownika danej jednostki organizacyjnej Policji lub osobę przez niego upoważnioną, o nieletnich sprawcach czynów karalnych oraz zagrożonych demoralizacją, dzielnicowemu odpowiedzialnemu za rejon, w którym nieletni zamieszkuje bądź przebywa;
- współdziałanie ze służbą kryminalną w celu rozpoznania osób, środowisk i zdarzeń wpływających demoralizująco na małoletnich i nieletnich;
- zapewnienie przepływu informacji o nieletnich zagrożonych demoralizacją oraz sprawcach czynów karalnych między poszczególnymi komórkami i jednostkami organizacyjnymi Policji;
- prowadzenie wykazu czynności prewencyjnych podjętych w sprawach nieletnich oraz na rzecz małoletnich;
- pisemne powiadamianie rodziców lub opiekuna małoletniego o fakcie legitymowania go przez Policję, z uwagi na jego pozostawanie w porze nocnej bez opieki rodziców lub opiekunów w miejscu i okolicznościach, w których mógł stać się ofiarą bądź sprawcą przestępstwa lub wykroczenia, gdy nie został przekazany rodzicom lub opiekunowi;
- koordynowanie inicjatyw i przedsięwzięć podejmowanych w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich w jednostkach organizacyjnych Policji funkcjonujących na terenie działania komendy powiatowej Policji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Dz. Urz. KGP 2023, poz. 85)

Ogniwem równie mocno bezpośrednio włączonym w zapobieganie patologiom wśród adolescentów są dzielnicowi. Realizują oni szereg czynności na rzecz nieletnich, które polegają na:

- a) uzyskiwaniu i wymianie informacji z innymi komórkami Policji o nieletnich sprawcach czynów karalnych, miejscach grupowania się małoletnich, gdzie mogą występować czynniki sprzyjające zagrożeniom dla bezpieczeństwa i porządku publicznego;
- b) uzyskiwaniu i wymianie informacji z komórką do spraw nieletnich i patologii o osobach wykazujących przejawy demoralizacji, stwarzających trudności wychowawcze, będących organizatorami bądź przywódcami grup przestępczych lub oczekujących na umieszczenie w placówkach resocjalizacyjnych;
- c) uczestniczeniu w działaniach profilaktycznych realizowanych przez jednostki organizacyjne Policji.

Ponadto Policja zaangażowana jest w prowadzenie rozpoznania środowisk nieletnich i rodzin dysfunkcyjnych, co do których istnieje podejrzenie występowania

zjawisk szkodliwych społecznie, w tym przestępczości, przemocy domowej, narkomanii, alkoholizmu, nierządu lub żebractwa. Obowiązki te wykonują wszyscy policjanci, w tym przede wszystkim z pionu patrolowo-interwencyjnego oraz służby kryminalnej.

W obszarze działań na rzecz nieletnich Policja skupia także swoją uwagę na profilaktyce. Działania profilaktyczne w zakresie zapobiegania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz przeciwdziałania negatywnym zjawiskom występującym wśród małoletnich, realizowane są na podstawie zdiagnozowanych zagrożeń społecznych (Długosz, 2022). Celem tych działań jest uświadamianie adolescentów nie tylko o istniejących problemach, zagrożeniach i czynnikach sprzyjających wiktylizacji, ale także o przestrzeganiu prawa i właściwym stosowaniu norm społecznych (Bojarowicz, 2023). Część prowadzonych w tym obszarze zagadnień ma charakter ściśle programowy. W trakcie ich realizacji policjanci korzystają z różnych form aktywizujących młodych odbiorców, proponując im: turnieje i konkursy wiedzy, lekcje profilaktyczne, prelekcje, warsztaty teatralne, festyny prewencyjne, turnieje sportowe, wykłady czy konkursy plastyczne (Kordaczuk-Wąs, 2017).

Organizacyjnie istotną rolę w ograniczaniu przestępczości i przeciwdziałaniu jej wśród dzieci i młodzieży odgrywa również policyjna izba dziecka (PID). Zakres jej funkcjonowania określa zarządzenie Komendanta Głównego Policji z 2012 r. (Dz. Urz. KGP 2019, poz. 24).

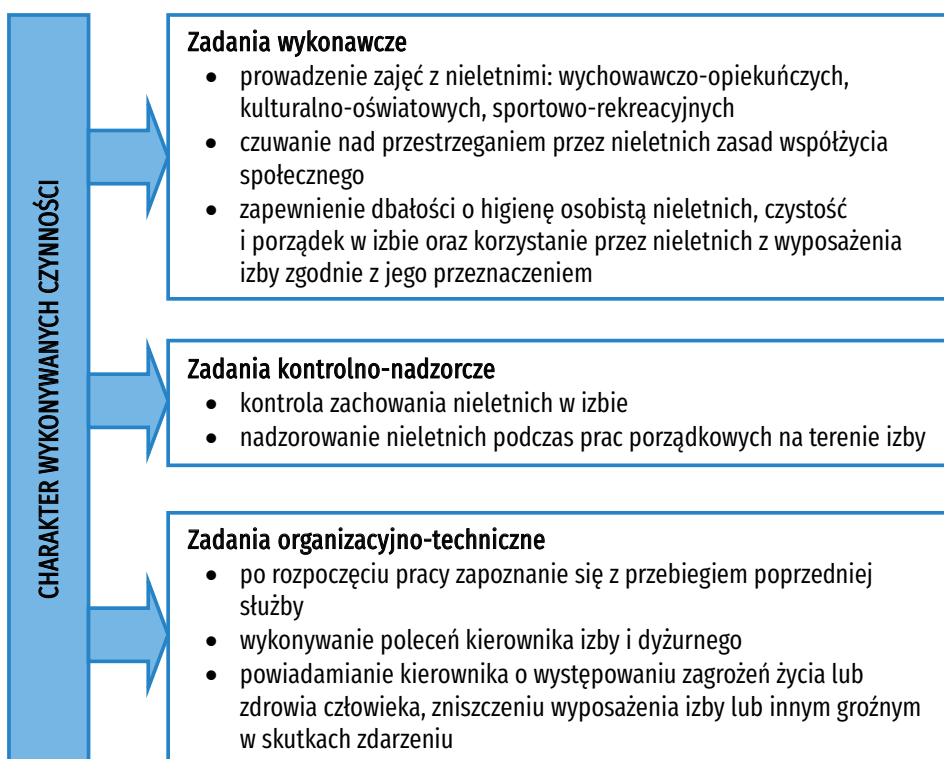
Obecnie izby stanowią instytucjonalną formę krótkotrwałej izolacji i doraźnej opieki nad nieletnimi przejawiającymi poważne niedostosowanie społeczne, którzy ukończyli 13 lat. Pod względem organizacyjnym policyjne izby dziecka usytuowane są w strukturze komend wojewódzkich lub powiatowych (miejskich) Policji, jako komórki podległe bezpośrednio kierownikowi danej jednostki odpowiedzialnemu za pion prewencji. Przepisem zezwalającym na umieszczania nieletniego w PID jest ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (art. 48 i 49). Na jej podstawie Policja może zatrzymać, a następnie umieścić w policyjnej izbie dziecka tylko takiego nieletniego, co do którego istnieje uzasadnione podejrzenie, że popełnił czyn karalny, a jednocześnie zachodzi uzasadniona obawa jego ucieczki, ukrycia się, zatarcia śladów czynu bądź gdy nie można ustalić tożsamości zatrzymanego sprawcy czynu zabronionego³⁵. Dopuszcza się także doprowadzenie do PID nie-

³⁵ O fakcie i przyczynie zatrzymania nieletniego, a także o jego umieszczeniu w Policyjnej Izbie Dziecka Policja zawiadamia bezzwłocznie właściwy sąd rodzinny oraz zawiadamia bezzwłocznie rodziców albo tego z rodziców, pod którego stałą pieczę nieletni faktycznie pozostaje, albo opiekuna nieletniego, doręczając niezwłocznie kopię protokołu zatrzymania nieletniego.

letniego, w trakcie jego samowolnego pobytu poza młodzieżowym ośrodkiem wychowawczym, okręgowym ośrodkiem wychowawczym, zakładem poprawczym albo schroniskiem dla nieletnich – do momentu jego przekazania właściwej placówce resocjalizacyjnej. W policyjnej izbie dziecka może być również umieszczony nieletni na czas uzasadnionej przerwy w konwoju, lecz nie dłużej niż 24 godziny.

Kluczową rolę w izbie odgrywa policjant-wychowawca. Do jego obowiązków należą czynności: kontrolno-nadzorcze, wykonawcze oraz techniczno-organizacyjne (zob. rysunek 37).

Rysunek 37. Zakres czynności przynależny wychowawcy pełniącemu służbę w PID

Źródło: Opracowanie własne na podstawie (Dz. Urz. KGP 2019, poz. 24)

Pobyty nieletniego w izbie, tak jak w każdej innej placówce opieki całodobowej, wymaga, aby posiadała ona odpowiednie zaplecze organizacyjno-techniczne, którego celem jest stworzenie należytych warunków dla osób zatrzymanych, a zarazem umożliwiających prawidłową realizację nałożonych na PID zadań. Biorąc powyższe pod uwagę, Minister Spraw Wewnętrznych wydał rozporządzenie w sprawie pomieszczeń przeznaczonych dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, pokoi przejściowych, tymczasowych pomieszczeń przejściowych i policyjnych izb dziecka, regulaminu pobytu w tych pomieszczeniach, pokojach i izbach oraz sposobu postępowania z zapisami obrazu z tych pomieszczeń, pokoi i izb (Dz.U. 2023, poz. 2672). Określił w nim m.in. infrastrukturę policyjnych izb dziecka, którą tworzą pomieszczenia socjalne, higieniczno-sanitarne, medyczne oraz inne, związane z bezpieczeństwem, nauką i wypoczynkiem.

Każdego przyjmowanego do izby nieletniego poddaje się badaniom lekarskim i udziela mu niezbędnej pomocy medycznej w przypadkach oraz na zasadach określonych w przepisach w sprawie badań lekarskich osób zatrzymanych przez Policję. Po wykonaniu czynności wstępnych, niezwłocznie przeprowadzana jest z nieletnim rozmowa. W trakcie rozmowy nieletni jest zapoznawany z przysługującymi mu prawami i obowiązkami, panującym w izbie rozkładem zajęć (porządkiem dnia) oraz regulaminem, a także informowany o fakcie wyposażenia pomieszczeń izby w urządzenia monitorujące, w tym służące do obserwowania i rejestrowania obrazu. Prócz tego poucza się go, że na terenie placówki nie wolno mu: spożywać napojów alkoholowych oraz zażywać środków odurzających, krzyczeć, demoralizować oraz krzywdzić osoby słabsze, niszczyć urządzeń będących na wyposażeniu izby oraz oddalać się poza jej teren. Następnie nieletni zajmuje wskazane przez kierownika izby lub upoważnioną przez niego osobę miejsce w sypialni i udaje się do wyznaczonej mu grupy, gdzie zapewnia mu się całkowitą opiekę oraz zorganizowane warunki pobytu.

Z zapisów zawartych w aktach normatywnych wynika, że program i metody zajęć wychowawczo-opiekuńczych, kulturalno-oświatowych i sportowo-rekreacyjnych oraz metody wychowawcze stosowane w PID wobec nieletniego powinny być zindywidualizowane. Muszą one zmierzać do poznania nieletniego i jego środowiska, do rozwijania jego zainteresowań, a także umiejętności współzycia w zespole. W tym celu, oprócz typowej edukacji w wymiarze szkolnym (praca z książką, rozwiązywanie zadań, pisanie prac) związanej z wyrównywaniem braków pedagogicznych podopiecznych, stosuje się w izbach także zróżnicowane formy zajęć, organizując dla nieletnich pogadanki, prelekcje, seanse filmowe o charakterze wychowawczym z zakresu prawa, oświaty zdrowotnej i etyki. Na czas pobytu

w izbie nieletni otrzymuje nieodpłatnie odzież, bieliznę i obuwie odpowiednie do pory dnia i roku, o ile jego własna odzież nieletniego nie nadaje się do użytku lub jeśli jej używanie jest niedopuszczalne ze względów higienicznych.

W izbie, jako środki oddziaływania wychowawczego, stosuje się ustną pochwałę lub upomnienie. Nieletni może być nagradzany za: właściwą postawę i zachowanie, aktywne uczestnictwo w zajęciach i pracach na terenie izby oraz wzorowe przestrzeganie szczegółowego porządku dnia i regulaminu. Upomnienie stosuje się natomiast wobec nieletniego naruszającego obowiązujący w izbie szczegółowy porządek dnia i regulamin oraz przejawiającego niewłaściwą postawę i zachowanie (Szymański i Krzyżak-Szymańska, 2013).

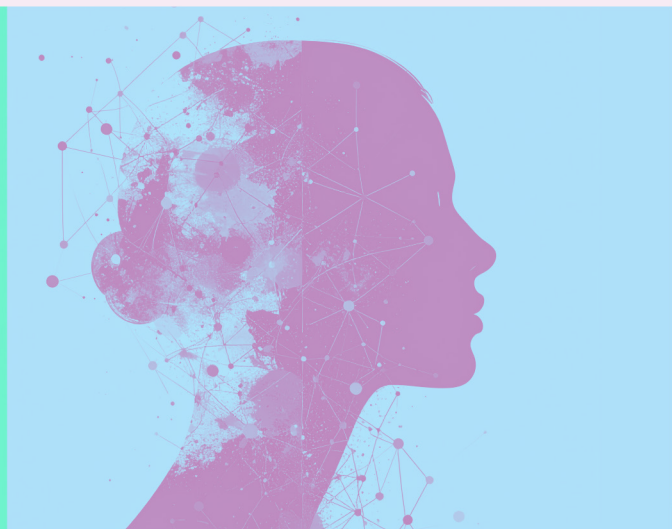
Obok rozwiązań prawnych i organizacyjnych czynnikiem rzutującym na efektywność realizowanych działań na rzecz nieletnich przez Policję jest właściwe przygotowanie zawodowe funkcjonariuszy do realizacji przypisanych im zadań. Uwzględniając wagę tego zagadnienia, już od 1997 roku w Centrum Szkolenia Policji w Legionowie, a potem w WSPol. w Szczytnie (obecnie Akademia Policji w Szczytnie), zaczęto cyklicznie realizować szkolenia dla policjantów do spraw nieletnich (Szymański, 2013). Aktualnie, wymienione jednostki prowadzą 25-dniowy kurs specjalistyczny dla policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich³⁶. Na kurs kierowani są funkcjonariusze, którzy pełnią służbę w komórkach organizacyjnych do spraw nieletnich i patologii, przestępczości nieletnich oraz policyjnych izbach dziecka, lub funkcjonariusze przewidziani do pełnienia służby w tych komórkach. Szkolenia obejmuje wiedzę niezbędną do wykształcenia konkretnych umiejętności i stosowania ich w praktyce. Zakres kursu dotyczy m.in. postępowania w sprawie nieletniego, prowadzonych czynności procesowych i rejestracyjno-statystycznych dotyczących osób małoletnich, wybranych zjawisk patologii społecznej oraz sposobów realizacji działań profilaktycznych. Ramy szkolenia obejmują również zagadnienia dotyczące stosowania wybranych przepisów prawa, poszukiwania małoletnich, a także wybranych elementów taktyki i technik interwencji prowadzonych wobec nieletnich. Ogólnie kurs obejmuje 197 godzin dydaktycznych i kończy się egzaminem praktycznym. Zauważyć wypada, że tematyka dotycząca osób nieletnich znajduje się w wielu innych programach szkoleń policyjnych. Poruszane tam jednak zagadnienia mają zwykle charakter

³⁶ Kurs został wprowadzony Decyzją nr 365 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 października 2023 r. w sprawie programu doskonalenia zawodowego centralnego prowadzonego w formie kursu specjalistycznego dla policjantów w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz działań podejmowanych na rzecz małoletnich (Dz. Urz. KGP 2023, poz. 98).

szczątkowy i dostosowane są do zakresu obowiązków policjantów wynikających ze specyfiki danego stanowiska. Sytuacja ta dotyczy również programu szkolenia zawodowego podstawowego, który jest obowiązkowy dla nowo przyjętych osób do służby w Policji. Został on wprowadzony do realizacji Decyzją nr 276 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 sierpnia 2023 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego podstawowego (Dz. Urz. KGP 2023, poz. 81). Program szkolenia, trwa łącznie 1147 godzin lekcyjnych (144 dni szkoleniowe). Przygotowuje policjanta do wykonywania zadań służbowych, na stanowisku w służbie prewencyjnej, w szczególności w komórkach organizacyjnych patrolowo-interwencyjnych i oddziałach prewencji. Program obejmuje m.in. tematy dotyczące: ustalania okoliczności zdarzeń i zabezpieczenia ich miejsca, podejmowania interwencji oraz działań wobec uczestników ruchu drogowego, udziału w działaniach związanych z przywracaniem zbiorowo naruszonego porządku publicznego, szkolenia strzeleckiego, a także taktyki i technik interwencji. W programie zamieszczono również ośmiogodzinny moduł związany z problematyką nieletnich, w którym znajdują się takie treści, jak: identyfikacja zachowań nieletnich świadczących o ich wykołajeniu społecznym, odróżnianie czynów karalnych od przejawów demoralizacji, ocenianie warunków dopuszczalności zatrzymania nieletniego oraz sporządzanie dokumentacji z zatrzymań.

ZAKOŃCZENIE

Analiza przestępczości i zachowań problemowych nieletnich wyraźnie pokazuje, że mamy do czynienia z złożonym i wielowymiarowym zjawiskiem społecznym, którego skuteczne rozpoznanie jest kluczowe nie tylko dla losów jednostki, lecz także dla stabilności i bezpieczeństwa całego społeczeństwa. Przestępczość nieletnich nie powinna być traktowana wyłącznie jako problem statystyczny ani ograniczać się do diagnozy zjawiska – wymaga szerszej perspektywy, w której wiedza o tym zjawisku stanowi integralny element bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Tylko takie podejście pozwala dostrzec, jak duży wpływ na przyszłość społeczeństwa ma sposób reagowania na zachowania przestępcze i problemowe młodzieży. Znajomość mechanizmów niedostosowania społecznego oraz umiejętności ich wczesnego rozpoznania stanowią fundament skutecznej polityki prewencyjnej i resocjalizacyjnej, wpływając zarówno na indywidualne losy młodych ludzi, jak i na poziom bezpieczeństwa zbiorowego.

Na poziomie mikrospołecznym kluczowe znaczenie mają procesy socjalizacyjne zachodzące w rodzinie i szkole. To właśnie tam kształtują się normy, wartości i wzorce zachowań, a ich niedostatki często prowadzą do problemów z kontrolą impulsów, podatności na presję rówieśniczą czy skłonności do zachowań dewiacyjnych. Wczesne rozpoznanie sygnałów problemowych oraz adekwatne reagowanie przy wykorzystaniu narzędzi wychowawczych pozwala ograniczyć ryzyko eskalacji dewiacji, które w dorosłym życiu mogą przybrać formę poważniejszej przestępczości. Należy podkreślić, że nieletni nie są w pełni ukształtowanymi sprawcami – ich zachowania często odzwierciedlają niedostatki wychowawcze, kryzysy rodzinne lub trudności emocjonalne. Dlatego przestępczość i zachowania problemowe młodzieży należy postrzegać nie tylko jako naruszenie prawa, lecz również jako wskaźnik szerszych problemów wychowawczych, wymagających wsparcia od najmłodszych lat.

Na poziomie mezospołecznym szczególne znaczenie mają instytucje lokalne oraz społeczności, które łączą rodzinę z aparatem państwowym. Współpraca szkół, ośrodków pomocy społecznej, policji, sądów rodzinnych i organizacji pozarządowych jest niezbędna do tworzenia warunków sprzyjających konstruktywnemu rozwojowi młodzieży. Spójne i wielokierunkowe działania tych instytucji umożliwiają nie tylko przeciwdziałanie utrwalaniu negatywnych wzorców zachowań, lecz także wspieranie procesów resocjalizacji i reintegracji społecznej młodych osób.

W perspektywie makrospołecznej przestępczość i zachowania problemowe nieletnich należy traktować jako istotny element bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Zaniedbania w polityce prewencyjnej i systemie wsparcia dla młodzieży prowadzą do utrwalania wzorców dewiacyjnych, które w dorosłym życiu generują

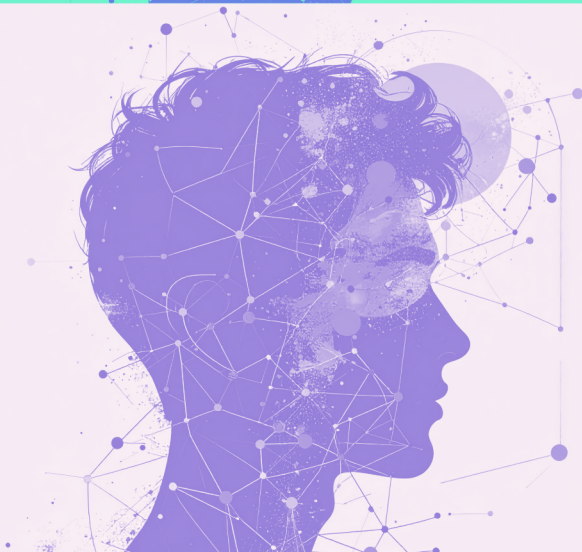
wysokie koszty społeczne i ekonomiczne. Państwo, inwestując w profilaktykę, edukację oraz programy resocjalizacyjne, może skutecznie ograniczyć te zagrożenia, a jednocześnie poprawić efektywność działań organów ścigania, które w takim kontekście mogą koncentrować się na realnych zagrożeniach, a nie jedynie na konsekwencjach zaniedbań systemowych.

Nie można również zapominać, że przestępczość i zachowania problemowe młodzieży podlegają ciągłej ewolucji. Szczególnie istotny jest obecnie wzrost zagrożeń w przestrzeni cyfrowej, w tym cyberprzemocy, agresji w mediach społecznościowych, wymuszania treści czy nękania online. Internet i technologie cyfrowe, które stanowiące integralną częścią codziennego życia młodzieży, stwarzają nowe pola ryzyka, które wymagają systematycznej aktualizacji metod prewencji i resocjalizacji, a także pogłębionej refleksji w kontekście bezpieczeństwa społecznego i zdrowotnego (Krzyżak-Szymańska, 2018; Krzyżak-Szymańska i Szymański, 2013).

Wszystkie powyższe rozważania prowadzą do jednoznacznego wniosku: przestępczość nieletnich nie jest problemem marginalnym ani chwilowym. Stanowi poważne wyzwanie społeczne i wychowawcze, wymagające całościowej reakcji, obejmującej zarówno działania teoretyczne, jak i praktyczne oraz systemowe. Zaniedbania na poziomie mikro- i mezospołecznym przekładają się na poważne konsekwencje w skali makrospołecznej, dlatego skuteczna strategia przeciwdziałania musi łączyć diagnozę, profilaktykę, resocjalizację oraz współpracę instytucji państwowych i pozarządowych.

Można sformułować przesłanie, które stanowi jednocześnie głos w dyskusji nad przyszłością polityki społecznej i bezpieczeństwa: inwestycja w profilaktykę i wczesne wsparcie dzieci i młodzieży nie jest wydatkiem, lecz fundamentem bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Każdy nieletni, którego uda się uchronić przed wejściem na drogę przestępczą, to nie tylko jednostka uratowana przed wykolejeniem społecznym, lecz także mniejsze obciążenie dla organów ścigania, systemu sądowniczego i całego społeczeństwa. Wiedza o mechanizmach przestępczości i zachowań problemowych młodzieży stanowi zatem nieocenione narzędzie – zarówno dla praktyków pracujących z młodzieżą, jak i dla decydentów odpowiedzialnych za kształtowanie polityki społecznej oraz bezpieczeństwa państwa.

BIBLIOGRAFIA

- Ajzen, I. (1991). *The theory of planned behavior*. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50 (2), 179–211. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/074959789190020T>
- Ajzen, I., Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behaviour*. Wydawnictwo Prentice-Hall.
- Anderson, C. (1982). *The search for school climate: A review of the research*. Review of Educational Research, 52(3), 368–420. <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.3102/00346543052003368>
- Antoniak, J. (2019). *Niedostosowanie społeczne nieletnich – przyczyny, skutki, profilaktyka*. Roczniki Pedagogiczne, 11(47), 77–94. <http://dx.doi.org/10.18290/rped.2019.11s-5>
- Badziak, J. (2019). *Nadmierne korzystanie z internetu przez nieletnich jako czynnik ryzyka sprzyjający ich demoralizacji i przestępczości*. W: K. Pujer (red.), *Problemy nauk prawnych* (T. 13, s. 15–23). Exante Wydawnictwo Naukowe.
- Balsis, S., Busch, A., Wilfong, K.M. (2017). *A statistical consideration regarding the threshold of the psychopathy checklist-revised*. Journal of Personality Assessment, 99(1), 1–9. <https://doi.org/10.1080/00223891.2017.1281819>
- Bałandynowicz, A. (2002). *Probacja. System sprawiedliwego karania*. Wydawnictwo C.F. Muller.
- Bałandynowicz, A. (2006). *Przestępczość nieletnich a socjalizacyjne funkcje szkoły*. Prokuratura Krajowa, 7–8, s. 5–23.
- Bandura, A. (1986). *Social foundation of thought and action: A social-cognitive view*. Englewood Cliffs.
- Bernasiewicz, M., Noszczyk-Bernasiewicz, M. (2017). „Nieobecny ojciec” – casus rodzin nieletnich przestępców. Studia Edukacyjne, 44, 161–175. <https://doi.org/10.14746/se.2017.44.10>
- Biel, K. (2008). *Przestępczość dziewcząt rodzaje i uwarunkowania*. Wydawnictwo WAM.
- Biela, A., Socha, M., Mielczarek, M., Bębas, S., Czurko, J., Maciejak, M. (2024). *Wsparcie psychologiczno-pedagogiczne i terapeutyczne w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym i Młodzieżowym Ośrodku Socjoterapii*. Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Bielicki, R. (2010). *Wybrane aspekty interpretacyjne problematyki diagnoz*. Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość, 7, s. 173–184.
- Biuro Prewencji KGP Wydział Prewencji. (2024). *Informacja dotycząca ujawnionej przez Policję skali zagrożenia przestępczością nieletnich w Polsce w 2023 roku*.
- Błachut, J., Gaberle, A., Krajewski, K. (2001). *Kryminologia*. Arche.

- Błaszczyk, M. (2022). Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów jako swoisty typ opiniowania biegłych na tle przykładów z innych państw. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 21(2), s. 13–34.
- Bojarowicz, S. (2023). Nieletni w świetle prawa – obszar pracy Policji. *Policja. Kwartalnik Kadry Kierowniczej Policji*, 21(1), s. 18–23.
- Bojarski, T. (2001). *Podstawowe założenia traktowania nieletnich w świetle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz aktualnych potrzeb*. W: T. Bojarski i E. Skrętowicz (red.), *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich* (s. 14–24). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bojarski, T. (2004). *Pozytywne strony rozwiązań ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 roku*. *Studia Iuridica Lublinensia*, 3, s. 9–17.
- Borowski, R., Wysocki, D. (2001). *Instytucje wychowania resocjalizującego*. Wydawnictwo Novum.
- Borucka, A. (2017). *Logiczny model programu profilaktycznego*. *Serwis Informacyjny NARKOMANIA*, 77(1), s. 20–24.
- Borucka, A., Kehl, B. (2021). *Ewaluacja programów profilaktycznych i promocji zdrowia psychicznego adresowanych do dzieci i młodzieży – wybrane zagadnienia*. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 20(3), s. 37–52.
- Borucka, A., Pisarska, A., Bobrowski, K. (2014). *ABC szkolnej profilaktyki zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży*. *Świat Problemów*, 1, s. 5–11.
- Bosworth, K., Ford, L., Hernandez, D. (2011). *School climate factors contributing to student and faculty perceptions of safety in select Arizona schools*. *Journal of School Health*, 81(4), 194–201. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1746-1561.2010.00579.x/full>
- Buczkowski, K., Bachmut, P. (2023). *Orzekanie oraz wykonywanie środków leczniczych wobec nieletnich*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Chomczyński, P. (2014). *Działania wychowanków schronisk dla nieletnich i zakładów poprawczych. Socjologiczna analiza interakcji grupowych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Chylińska, K., Kękuś, M., Dudek, I., Szpitalak, M. (2019). *Nieletni jako sprawca czynu zabronionego determinanty niedostosowania społecznego*. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 254 (4), 135–150. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.8464>
- Cichosz, A. (2007). *Techniki projekcyjne*. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. T. VI* (s. 520–523). Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Cosma, A., Malcho, M., Pickett, W. (2024). *A focus on adolescent peer violence and bullying in Europe, central Asia and Canada Health Behaviour in School-aged Children international report from the 2021/2022 survey*. WHO.

- Costa, F.M., Jessor, R., Fortenberry, J.D., Donovan, J.E. (2017). *Problem Behavior Theory and Contraceptive Use in Adolescence*. W: R. Jessor (red.), *Problem Behavior Theory and Adolescent Health* (s. 529–548). Springer. http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-51349-2_26
- Cudak, S. (2022). *Zagrożenia funkcji rodziny we współczesnym świecie*. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 612(7), s. 3–18.
- Cudak, S. (2023). *Przemoc wśród młodzieży szkolnej w opinii badanych uczniów*. *Kultura – Przemiany – Edukacja*, XII–XIII, s. 286–298.
- Culler, F.T., Wilcox, P. (2010). Le Blanc, Marc: *An Integrated Personal Control Theory of Deviant Behavior*. W: *Encyclopedia of Criminological Theory* (T. 2, s. 544–546). SAGE Publications, Inc.
- Cybulska, D. (2013). *Wykorzystanie metody obserwacji w naukach społecznych*. *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej*, 6(2), s. 20–31.
- Czapów, C. (1980). *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czarkowski, J., Strzelec, M. (2019). *Wykorzystanie metody obserwacji w penitencjarystyce*. *The Prison Systems Review*, 104, 1s. 03–126.
- Czarnecka-Działuk, B., Drapała, K. (2015a). *Kontrowersje wokół reagowania na przejawy demoralizacji nieletnich*. *Opinie praktyków*, 23, s. 313–344.
- Czarnecka-Działuk, B., Drapała, K. (2015b). *Przejawy demoralizacji jako podstawa działań podejmowanych wobec nieletnich przez sądy rodzinne*. *Prawo w Działaniu*, 22, s. 238–284.
- Czarnkowski, J., Strzelec, M. (2020). *Praca badawcza penitencjarysty*. Wydawnictwo Episteme.
- Czerederecka, A. (2019). *Tworzenie standardów opiniowania psychologicznego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*. *Testy Psychologiczne w Praktyce i Badaniach*, 2, s. 57–81.
- Czerski, W. (2022). *Cyberprzestępczość wśród nieletnich – charakterystyka zjawiska, jego skala i przeciwdziałanie*. *Dydaktyka Informatyki*, 17, 11–18. <https://doi.org/10.15584/di.2022.17.2>
- Decyzja nr 276 Komendanta Głównego Policji z dnia 25 sierpnia 2023 r. w sprawie programu szkolenia zawodowego podstawowego, Dz. Urz. KGP 2023, poz. 81.
- Długosz, J. (2022). *Programy profilaktyczne Policji na rzecz podniesienia kultury bezpieczeństwa publicznego. Przykładowe działania*. *Studia Społeczno-Polityczne*, 19, s. 84–95.
- Dłużniewska, A. (2017). *Diagnoza – definicje, klasyfikacje, modele, narzędzia*. W: *Diagnoza specjalnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych dzieci i młodzieży* (s. 20–44). Ośrodek Rozwoju Edukacji.

- Dobijański, M. (1016). *Teoretyczne i praktyczne aspekty pedagogiki resocjalizacyjnej w pracy z nieletnimi w Młodzieżowych Ośrodkach Wychowawczych*. Wydawnictwa Cyfrowe Marlab IT.
- Dobijański, M. (2015). *Rozwój potencjału osób niedostosowanych społecznie. Student Niepełnosprawny*. Szkice i Rozprawy, 15(8), s. 159–172.
- Dobińska, G. (2022). *Świat społeczny wychowawców młodzieżowych ośrodków wychowawczych* [Praca doktorska]. Uniwersytet Łódzki.
- Dorwart, L. (2025, kwiecień 30). *What Is a Psychopath?* verywellhealth. <https://www.verywellhealth.com>
- Drapała, K. (2012). *Programy oddziaływania resocjalizacyjnego w zakładach poprawczych*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Drembkowski, P., Kowalski, G. (2023). *Ustawa o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich. Komentarz*. Wydawnictwo C.H. Beck.
- Dyczewski, L. (2003). *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*. Towarzystwo Naukowe KUL.
- Dzwonkowska, B., Kępka, S. (1999). *Program zajęć socjoterapeutycznych dla młodzieży z zakładu poprawczego o wzmocnionym nadzorze pedagogicznym*. W: K. Sawicka (red.), *Socjoterapia* (s. 213–237). Wydawnictwo Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej.
- Eichstaedt, K. (2023). *Metodyka pracy sędziego w sprawach nieletnich w postępowaniu rozpoznawczym*. Wydawnictwo Wolters Kluwer.
- Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii. (2022). *Europejski program profilaktyki. Podręcznik dla specjalistów, decydentów i liderów środowisk opiniotwórczych na temat profilaktyki używania substancji psychoaktywnych opartej na dowodach naukowych*. Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Farrington, D.P. (1995). *The development of offending and antisocial behaviour from childhood: Key findings from the Cambridge Study in Delinquent Development*. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 36, s. 929–964.
- Filutowska, A., Smoleński, S. (2024). *Prostytucja w sieci jako współczesne zagrożenie bezpieczeństwa jednostki/obywatela*. Pedagogika Społeczna, 2 (92), s. 77–101.
- Gaberle, A. (2001). *Diagnozowanie nieletniego. Meandry nowelizacji ustawy w sprawach nieletnich*. Palestra, 9–10, s. 23–33.
- Garnezy, N. (1985). *Stress-resistant children: The search for protective factors in Stevenson*. W: *Recent research in developmental psychopathology* (s. 213–233). Pergamon Press.
- Giddens, A. (2006). *Socjologia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gierowski, J. (2009). *Czynniki ryzyka przemocy i psychopatyczne zaburzenia osobowości u sprawców przestępstw seksualnych*. Przegląd Więziennictwa Polskiego, 64–65, s. 21–47.
- Goodman, N. (1997). *Wstęp do socjologii*. Wydawnictwo Zysk i S-ka.

- Gottfredson, M.R., Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford University Press.
- Goworko-Składanek, B., Prymak, T. (2023). *Wykonywanie środka wychowawczego w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego z perspektywy kuratorów sądowych*. *Probacja*, 2, s. 109–131.
- Górecki, P. (2014). *Rola i zadania obrońcy nieletniego w świetle znowelizowanej ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*. *Prokuratura i Prawo*, 10, s. 145–157.
- Górecki, P., Kobes, P., Konarska-Wrzosek, V. (2023). *Wspieranie i resocjalizacja nieletnich. Komentarz* (V. Konarska-Wrzosek, Red.). Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
- Górecki, P., Stachowiak, S. (2010). *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*. Oficyna Wolters Kluwer.
- Graca, T., Dziurzyński, K. (2014). *Schronisko dla nieletnich i zakład poprawczy dla dziewcząt w Falenicy*. Wydawnictwo Wyższa Szkoła Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Józefowie.
- Grześkowiak, A. (2020). *Prawo nieletnich*. Wydawnictwo C.H. Beck.
- Guzik-Tkacz, M. (2022). *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*. Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- Gwarda, B., Rynkiewicz, K. (2003). *Porównanie wskaźników diagnostycznych dwu metod projekcyjnych – pisma ręcznego i rysunku „Drzewa”*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska SECTIO J, XVI(14)*, s. 101–115.
- Habzda-Siwiek, E. (2019). *Diagnoza psychologiczna w sprawach nieletnich. Uwagi na temat modelu diagnozy psychologicznej*. W: W. Klaus, P. Wiktorska i K. Buczkowski (red.), *Po co nam kryminologia?* (s. 337–352). Wydawnictwo Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk.
- Holewińska-Łapińska, E. (2014). *Opinia w sprawie potrzeby zmiany stanu prawnego normującego Rodzinne Ośrodki Diagnostyczno-Konsultacyjne*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Hollin, C.R., Browne, D., Palmer, E.J. (2004). *Przestępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Hołyst, B. (2004). *Kryminologia*. Wydawnictwo prawnicze LexisNexis.
- Hołyst, B. (2007). *Socjologia kryminalistyczna* (T. 1). LexisNexis.
- Hornowska, E. (2001). *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Iwaniuk, T. (2017). *50 lat ośrodków diagnostycznych—Szukaj w Google*. <https://www.sssrwp.pl/aktualnosci.php?typ=ko&art=257&start=136&irek=309>
- Jagodziński, J. (2019). *Działania Policji w zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich*. *Zagadnienia Społeczne*, 1, s. 130–176.

- Jakubowski, J. (1970). *Zarys teorii osobowości Karola R. Rogersa*. Studia Philosophiae Christianae, 6(1), s. 68–91.
- Janus-Dębska, A., Gronkiewicz-Ostaszewska, M. (2016). *Bezpieczeństwo kuratorów sądowych w świetle badania ankietowego*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Jaros, A., Staniaszek, M., Szczepanik, R. (2015). *Zobowiązanie do określonego postępowania w strukturze sądowych środków wychowawczych stosowanych wobec nieletnich. Analiza pedagogiczna*. Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja, 25, s. 79–109.
- Jarosz, E., Wysocka, E. (2006). *Diagnoza psychopedagogiczna – podstawowe problemy i rozwiązania*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Jarząbek-Słobodzian, M., Szczyrek-Bizoń, A. (2022). *Dobre praktyki współpracy sądu rodzinnego i OZSS. Perspektywa psychologa i sędziego. Dziecko Krzywdzone*. Teoria, badania, praktyka, 21(2), s. 107–134.
- Jedlewski, S. (1978). *Odnowa zakładów dla nieletnich*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Jedynak, T. (2014). *Wywiady środowiskowe*. W: T. Jedynak i K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego* (3. wyd., s. 553–563). LexisNexis.
- Jessor, R. (1987). *Problem-behavior theory, psychosocial development, and adolescent problem drinking*. Addiction, 82(4), s. 331–342. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1360-0443.1987.tb01490.x/full>
- Jessor, R. (1998). *New perspectives on adolescent risk behavior*. Cambridge University Press. <https://psycnet.apa.org/record/1998-06383-000>
- Jezierska, J., Siemionow, J. (2020). *Teoretyczne i praktyczne wymiary procesu resocjalizacji nieletnich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Jordan, M. (1995). *Organizacja i uwarunkowania oddziaływań resocjalizacyjnych*. Roczniki Naukowo-Dydaktyczne WSP w Krakowie, z. 170, s. 151–160.
- Jóźwiak, J. (red.). (2020). *Nieletni z niepełnosprawnością psychiczną i intelektualną w miejscach izolacji*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Jurgielewicz-Delegacz, E. (2019). *Ewolucja odpowiedzialności nieletnich na przestrzeni lat*. Studia Prawnoustrojowe, 44, s. 171–186.
- Kalinowska-Tomala, J., Pawłowska, B. (2011). *Udział graficznych technik projekcyjnych w diagnozie zaburzeń psychicznych*. Current Problems of Psychiatry, 12(2), s. 175–178.
- Kalinowski, M. (1986). *Z praktyki i teorii pracy profilaktycznej w środowisku wychowawczym*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej.
- Kalinowski, M. (2005). *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Kania, A. (2016). *Demoralizacja jako pojęcie kontrowersyjne. Uwagi na tle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*. Studia Prawnicze KUL, 3, s. 71–96.

- Kawalerski, P., Borucka, A., Parczewski, R. (2023). *Diagnozowanie trendów i wzorców dyfuzji patologii społecznej na podstawie długookresowej analizy wyroków sądów dla nieletnich*. Law Education •Security, 121A, s. 43–64.
- KBPN. (2010). *Metody i strategie profilaktyczne*. <https://kbpn.gov.pl/porta1?id=105808>
- KCPU. (2020). *Programy rekomendowane*. <https://programyrekomendowane.pl/profilaktyka/strategie/>
- Kiehl, K.A., Hoffman, M.B. (2011). *The criminal psychopath: History, neuroscience, treatment, and economics*. Jurimetrics, 51, s. 355–397. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4059069/>
- Kieszkowska, A. (2008). *Dylematy współczesnej profilaktyki i resocjalizacji*. Wydawnictwo Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Kiliszek, E. (2013). *Czynniki ryzyka sprzyjające niedostosowaniu społecznemu i przestępczości nieletnich*. Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja, 21, s. 165–222.
- Klimek-Lakomy, A. (2023). *Analiza profilu nieletnich sprawców czynów karalnych w województwie śląskim w latach 1999–2018 na podstawie danych statystycznych*. Biuletyn Kryminologiczny, 30, s. 183–196. <https://doi.org/10.37232/BK.2023K>
- Klonowska, I., Walencik, M. (2024). *Nieletni – młodzi przestępcy czy zagubione dzieci? Sytuacja prawna w Polsce w świetle obowiązujących unormowań*. Journal of Modern Science, 58, s. 56–72.
- Kobes, P. (2021). *Resocjalizacja nieletnich, wobec których orzeczono środek wychowawczy w postaci skierowania do ośrodka kuratorskiego*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r., tekst jednolity Dz. U. 2022, poz. 1360 wraz z późniejszymi zmianami.*
- Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r., tekst jednolity Dz.U. 2024, poz. 17 wraz z późniejszymi zmianami.*
- Kojder, A. (1999). *Norma społeczna*. W: *Encyklopedia Socjologii* (pierwsze, T. 2, s. 336–346). Oficyna Naukowa.
- Kokociński, M. (2011). *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania.
- Konarska-Wrzošek, V. (2013). *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*. Wydawnictwo Lex a Wolters Kluwer Business.
- Konarska-Wrzošek, V., Górecki, P. (2015). *Postępowanie w sprawach nieletnich. Komentarz*. Oficyna Wolters Kluwer.
- Konopczyński, M. (2006). *Metody twórczej resocjalizacji*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konopczyński, M. (2021). *Wyzwania i zagrożenia w pracy resocjalizacyjnej z nieletnimi na przykładzie Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych*. Biuletyn Informacji Publicznej, 10. <https://bip.brpo.gov.pl>

- Kopeć-Chruścicka, M. (1984). *Kurator sądowy – Zadania profilaktyczne i resocjalizacyjne*. Wydawnictwo WSPS.
- Kordaczuk-Wąs, M. (2017). *Aktywność Policji w obszarze profilaktyki zagrożeń społecznych*. Przegląd Policyjny, 126 (2), s. 108–122.
- Kordaczuk-Wąs, M. (2018). *Działania profilaktyczne. Planowanie i realizacja*. Wydawnictwa Drugie.
- Korkowska, P. (2024). *Diagnoza dotycząca młodzieżowych ośrodków wychowawczych i młodzieżowych ośrodków socjoterapii w województwie śląskim w 2023 roku*. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego.
- Kosek, M., Łazuga, W. (2005). *Prawne skutki przejawów demoralizacji nieletnich na podstawie badań akt sądowych*. Zeszyty Prawnicze UKSW, 2, s. 157–181.
- Kotowska, M. (2021). *Rola zakładów poprawczych w społecznej readaptacji nieletnich. Wybrane problemy teoretyczne i praktyczne*. Studia Prawnoustrojowe, 52, s. 177–192.
- Kotowska, M. (2022). *Wpływ zaburzeń zachowania w okresie nieletniości na rozwój drogi przestępczej. Wybrane problemy na przykładzie członków zorganizowanych grup przestępczych*. Studia Prawnoustrojowe, 57, s. 331–347. <https://doi.org/10.31648/sp.7954>
- Kozimor-Cyganik, A. (2023, październik 5). *Co z tą etyką? O etyce zawodu nauczyciela*. Edurada.pl. <https://edurada.pl/co-z-ta-etyka-o-etyce-zawodu-nauczyciela/>
- Kozłowski, P., Stasiak, K. (2018). *Ośrodek kuratorski. Ujęcie prawne, organizacyjne i metodyczne*. Biuro Rzecznika Prawa Dziecka.
- Kranc, M. (2024). *Współczesny obraz niedostosowania społecznego nieletnich. Analiza porównawcza z lat 2018–2022/2023*. Resocjalizacja Polska, 27, s. 259–274.
- Krzyżak-Szymańska, E. (2018). *Uzależnienia technologiczne wśród dzieci i młodzieży. Teoria, profilaktyka, terapia – wybrane zagadnienia*. Impuls.
- Krzyżak-Szymańska, E., Kowalkowska, J., Szymański, A. (2016). *Zagrożenia dzieci i młodzieży w sieci: Cyberproblemy, diagnoza i profilaktyka: Vademecum nauczyciela*. GWSH w Katowicach.
- Krzyżak-Szymańska, E., Szymański, A. (2013). *Profilaktyka nowych uzależnień wśród dzieci i młodzieży. Zarys problematyki*. GWSH w Katowicach.
- Kuc, B., Ściborek, Z. (2018). *Zarys metodologii nauk o bezpieczeństwie*. Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kucharewicz, J. (2008). *Psychologiczna analiza procesów motywacyjnych przestępstw popełnianych przez nieletnich (na przykładzie przestępstw agresywnych i nieagresywnych)* [Praca doktorska]. Uniwersytet Śląski.
- Kucharewicz, J. (2015). *Dlaczego dziecko staje się przestępcą? Funkcjonowanie rodziny a rodzaj zachowania przestępczego nieletnich chłopców*. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, 85, s. 245–261.

- Kulczyńska, K., Pawlak, N. (2017). *Zróźnicowanie przestrzenne przestępczości nieletnich w województwie wielkopolskim*. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 40, s. 127–147.
- Kwadrans, Ł. (2019a). *Diagnoza, planowanie, metodyka pracy rodzinnych kuratorów sądowych*. *Resocjalizacja Polska*, 17, s. 165–182.
- Kwadrans, Ł. (2019b). *Metody pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej i profilaktycznej stosowane przez kuratorów sądowych wykonujących orzeczenia w sprawach rodzinnych i nieletnich*. Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Kwadrans, Ł., Fajfer-Kruczek, I. (2021). *Diagnoza i metodyka w pracy kuratorów rodzinnych*. Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”.
- Kwiatkowska, G. E. (2019). *Poziom agresji a skłonność do zachowań ryzykownych młodzieży w okresie adolescencji*. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 32 (3), s. 197–216. <https://doi.org/10.17951/j.2019.32.3.197-216>
- Lalak, D. (1995). *Teoretyczny i praktyczny sens metody indywidualnych przypadków*. W: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna* (s. 108–116). Wydawnictwo Żak.
- Latkowska, J. (2014). *Ewaluacja krok po kroku*. Fundacja Praesternio.
- LeBlanc, M. (1994). *Family, school, delinquency and criminality, the predictive power of an elaborated social control theory for males*. *Criminal Behavior and Mental Health*, 4 (2), s. 101–117.
- LeBlanc, M. (2005). *An integrative personal control theory of deviant behavior: Answers to contemporary empirical and theoretical developmental criminology issues*. W: D.P. Farrington (red.), *Integrated developmental & life-course theories of offending* (s. 125–164). Routledge.
- LeBlanc, M., Ouimet, M., Tremblay, R.E. (1988). *An Integrative control theory of delinquent behavior: A validation 1976–1985*. *Psychiatry Interpersonal & Biological Processes*, 51 (2), s. 164–176. <https://doi.org/10.1080/00332747.1988.11024390>
- Lemert, E. (1967). *Human deviance, social problems, and social control*. Prentice-Hall.
- Leśniak-Moczuk, A.D. (2020). *Bezpieczeństwo w społeczności lokalnej w kontekście przejawów demoralizacji nieletnich*. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 64 (4), s. 222–235.
- Ling, S., Umbach, R., Raine, A. (2019). *Biological explanations of criminal behavior*. *Psychology, Crime & Law*, 25 (6), 626–640. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2019.1572753>
- Lisowska, E. (2003). *Wprowadzenie do diagnozowania pedagogicznego*. Wszechnica Świętokrzyska.
- Lisowska, E. (2008). *Diagnostyka pedagogiczna w pracy z dzieckiem i rodziną*. Wszechnica Świętokrzyska.
- Lisowska-Kierepka, A. (2020). *Przestępczość jako zjawisko geograficzne? Przegląd badań nad zjawiskiem w świetle wybranych nauk*. *Przegląd Geograficzny*, 92 (2), 267. <https://pdfs.semanticscholar.org/b3d3/57872713af393059f342745b24e61e1a94b0.pdf>

- Luthar, S.S., Cicchetti, D., Becker, B. (2000). *The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work*. Child development, 71 (3), 543–562. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-8624.00164/full>
- Łaszczyk, J. (1989). *Metoda analizy wytworów*. W: A. Góralski (red.), *Metody badań pedagogicznych w zarysie* (s. 108–117). Wydawnictwo Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
- Łazuga-Koczurowska, J., Grondas, M., Sochocki, M.J. (2017). *Niezbędny poradnik szkolnego profilaktyka*. Stowarzyszenie Monar. Ośrodek Szkoleniowo-Badawczy.
- Łubac-Kryśka, I. (1990). *Diagnoza w wychowaniu resocjalizującym*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Psychologiczne, z.7, s. 7–12.
- Łuczyński, A. (2008). *Resocjalizacyjna funkcja rodzinnych form opieki zastępczej*. W: E. Lisowska (red.), *Zagrożenia współczesnej rodziny* (s. 227–234). Wydawnictwo Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach.
- Łuczyński, A. (2016). *Współczesna rodzina. Czynniki ryzyka stawiania się dzieckiem ulicy*. W: B. Adamczyk i K. Biel (red.), *Dzieci ulicy w Polsce. Nowe konteksty zjawiska* (s. 229–243). Wydawnictwo WAM.
- Majchrowska-Kielak, A. (2020). *Znaczenie wiedzy psychologicznej i pedagogicznej dla orzecznictwa w kwestiach związanych z władzą rodzicielską*. Probacja, 1, s. 53–84.
- Marten, Z. (2009). *Psychologia w pracy sędziego*. Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Matejek, J. (2023a). *Rodzicielstwo zastępcze – zawód czy pasja pomagania? Wybrane aspekty funkcjonowania rodzinnej pieczy zastępczej*. Szkoła – Zawód – Praca, 26, s. 17–30.
- Matejek, J. (2023b). *Rodziny zastępcze jako środowisko wsparcia rodzin wieloprotokolowych*. W: K. Wojtanowicz, M. Duda i J. Bursova (red.), *Interwencja kryzysowa – implikacje badawcze i praktyczne* (s. 161–182). Wydawnictwo Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie.
- Mazur, J., Małkowska-Szkućnik, A. (2018). *Zdrowie uczniów w 2018 roku na tle nowego modelu badań HBSC*. Warszawa: Instytut Matki i Dziecka.
- Mazurkiewicz, E. (2003). *Diagnostyka w pedagogice społecznej*. W: Pilch, T. (red.), *Pedagogika społeczna* (s. 51–70). Wydawnictwo Akademickie „ŻAK”.
- McDermott, R., Tingley, D., Cowden, J., Frazzetto, G., Johnson, D.D.P. (2009). *Monoamine oxidase A gene (MAOA) predicts behavioral aggression following provocation*. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 106 (7), 2118–2123. <https://doi.org/10.1073/pnas.0808376106>
- Michel, M. (2019). *Pozytywna diagnoza ucznia zagrożonego niedostosowaniem społecznym w kontekście środowiska otwartego jako zaproszenie do rozwoju*. W: B. Niemierko i M. Szmigiel (red.), *Znaczenie diagnostyki edukacyjnej dla procesu kształcenia* (s. 141–150). Wydawca Grupa Tomami.

- Miśkiewicz, K. (2024). *Budowanie relacji w nadzorach kuratorskich. Praca w terenie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Mordwa, S., Laskowska, P. (2020). *Czynniki zagrożeń przestępczością w przestrzeni miasta*. Archives of Criminology, XLII/2, 67–98. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=928183>
- Mosiołek, A. (2021, listopad 15). *Osobowość przestępcy – psychopatia. Psychologia w praktyce*. <https://psychologiawpraktyce.pl/artukul/osobowosc-przestepcy-psychopatia>
- Motow, I., Janułaajtys, D. (2013). *Perspektywa skutecznej resocjalizacji nieletnich w kontekście procesu usamodzielnienia*. W: M. Kalancik, J. Hroncowa (red.), *Pedagogika społeczna wobec procesów żywiołowych i zachowań ryzykownych* (s. 375–387). Wydawnictwo Edukacyjne „AkapiT”.
- Mółka, M. (2021). *Pedagog resocjalizacyjny czy menedżer przestępcy? Między case work a case management w dozorze kuratora*. Studia Paedagogica Ignatiana, 24 (5), s. 75–95.
- Muskała, M., Kusztal, J. (2018). *Kurator sądowy wobec nowych zadań i zmian w systemie resocjalizacji*. Studia Paedagogica Ignatiana, 21 (1), s. 19–39.
- NIK. (2021). *Informacja o wynikach kontroli „Funkcjonowanie Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych*. <https://www.scribd.com/document/815472043/NIK-P-21-093-Funkcjonowanie-MOW>
- Noszczyk-Bernasiewicz, M. (2016). *Demoralizacja i czyny karalne wśród nieletnich – dynamika i rozmiary*. Resocjalizacja Polska, 11, 145–162. <https://doi.org/10.22432/pjsr.2016.11.11>
- Noszczyk-Bernasiewicz, M., Bernasiewicz, M. (2018). *Czy zakłady poprawcze i schroniska dla nieletnich są w Polsce potrzebne?* W: M. Bernasiewicz i M. Noszczyk-Bernasiewicz (red.), *Dobre praktyki resocjalizacyjne w zakładach poprawczych i schroniskach dla nieletnich w Polsce* (s. 395–408). Wydawnictwo Uniwersytet Śląski.
- Nowak, M. (2003). *Nieletni w świetle ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r.* Studenckie Zeszyty Naukowe, 9, s. 27–43.
- Nowakowska, K., Kuśka, P., Oleksiński, P., Waleczek, G. (2023). *Procedury postępowania w sprawach nieletnich w świetle nowych przepisów prawnych*. Szkoła Policji w Katowicach.
- Nowakowski, K. (2022). *Cechy psychopatyczne, samoocena i impulsywność a typy agresji u nieletnich*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Obuchowska, I. (1976). *Dynamika nerwic. Psychologiczne aspekty zaburzeń nerwicowych u dzieci i młodzieży*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Opora, R. (2006). *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

- Opora, R. (2019). *Wybrane czynniki istotne dla procesu podejmowania decyzji podczas wykonywania czynności diagnostycznych przez kuratora sądowego*. Resocjalizacja Polska, 17, s. 81–90.
- Osińska, M. (2019). *Diagnoza resocjalizacyjna w praktyce kuratorów sądowych*. Lubelski Rocznik Pedagogiczny, z. 2, s. 27–40.
- Ostaszewski, K. (2005). *Podstawy teoretyczne profilaktyki zachowań problemowych młodzieży*. W: M. Deptuła (red.), *Diagnostyka, profilaktyka, socjoterapia w teorii i praktyce pedagogicznej* (s. 111–137). Uniwersytet Kazimierza Wielkiego.
- Ostaszewski, K. (2010a). *Kompendium wiedzy o profilaktyce*. W: J. Węgrzecka-Giluń (red.), *Przewodnik metodyczny po programach promocji zdrowia psychicznego i profilaktyki* (s. 73–95). Fundacja ETOH.
- Ostaszewski, K. (2010b). *Kompendium wiedzy o profilaktyce*. W: J. Węgrzecka-Giluń (red.), *Przewodnik metodyczny po programach promocji zdrowia psychicznego i profilaktyki* (s. 73–96). Fundacja ETOH.
- Ostaszewski, K. (2016). *Standardy profilaktyki*. Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii.
- Ostaszewski, P. (2008). *Opinia Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego w sprawach ustalenia kontaktów dziecka z innymi osobami niż rodzic*. Prawo w Działaniu, 4, s. 180–210.
- Ostrihanska, Z. (2014). *Diagnoza w pracy kuratora sądowego*. W: T. Jedynak i K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego* (3. wyd., s. 227–267). LexisNexis.
- Ostrihanska, Z., Paszkiewicz, A. (2012). *Praca z indywidualnym przypadkiem w nadzorze*. Wydawnictwo Norbertinum.
- Ostrowska, K. (1981). *Psychologiczne determinanty przestępczości młodocianych*. Wydawnictwo naukowe PWN.
- Ostrowska, K. (2007). *Postępowanie z nieletnimi z perspektywy psychologii humanistycznej*. Archiwum Kryminologii, 29–30, s. 393–426.
- Ostrowska, K. (2008). *Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii*. Wydawnictwo: Fraszka Edukacyjna. <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/125041/psychologia-resocjalizacyjna>
- Paluchowski, W. (2007). *Diagnoza psychologiczna. Proces, narzędzia, standardy*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Pastwa-Wojciechowska, B. (2023). *Co może zadecydować, że psychopaci stają się sprawcami przemocy seksualnej?* Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 22 (3), s. 13–42.
- Paszkiewicz, A. (2005). *Wychowanie resocjalizujące w środowisku otwartym – zarys teorii*. Trans Humana.

- Paszkiewicz, A. (2013). *Pozycja ucznia w grupie rówieśniczej*. Scientific Bulletin of Chełm - Section of Pedagogy, 1, s. 166–174.
- Perska-Gradowska, P. (2022). *Kryzys nieletniego i rodziny w kontekście umieszczenia w zakładzie poprawczym*. Studia Edukacyjne, 66, s. 103–111.
- Pietrzykowski, H. (2012). *Metodyka pracy sędziego w sprawach cywilnych*. Wolters Kluwer.
- Pisarska, A. (2023). *Oddziaływać skutecznie. Profilaktyka oparta na podstawach naukowych i dowodach*. Fundacja Poza Schematami.
- Podgórecki, A. (1962). *Charakterystyka nauk praktycznych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Podstawy teoretyczne i narzędzia do badania zapotrzebowania na działania wychowawcze i profilaktyczne w szkołach. (2018, wrzesień 26). *Narzędzia do diagnozy zapotrzebowania na działania wychowawcze i profilaktyczne w środowisku szkoły*. <https://ore.edu.pl/2018/09/narzedzia-do-diagnozy-zapotrzebowania-na-dzialania-wychowawcze-i-profilaktyczne-w-srodowisku-szkoly/>
- Połonczyk, A. (2022). *Przestrzenne determinanty przestępczości w Krakowie w latach 2017–2021*. Politeja-Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, 19(79), s. 287–326. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1095317>
- Porter, S., Fairweather, D., Drugge, J., Hervé, H., Birt, A., Boer, D. P. (2000). *Profiles of psychopathy in incarcerated sexual offenders*. Criminal Justice and Behavior, 27(2), 216–233. <https://doi.org/10.1177/0093854800027002005>
- Potempska, E. (1999). *Przedmiot, zakres i cele diagnozy w resocjalizacji nieletnich*. Opieka-Wychowanie-Terapia, 2, 2125.
- Powałko, O. (2018). *Przestępczość nieletnich jako zagrożenie bezpieczeństwa publicznego. Na przykładzie miasta stołecznego Warszawy*. Obronność. Zeszyty Naukowe, 27 (3), s. 151–175.
- Ptak, K., Ptak, C. (2004). *Nieletni w procesie resocjalizacji*. W: E. Krzyżak-Szymańska i A. Szymański (red.), *Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży – zagrożenia cywilizacyjne w aspektach: Pedagogicznym, instytucjonalnym i legislacyjnym* (s. 241–255). Wydawnictwo GWSH.
- Pytko, L. (1986). *Teoretyczne problemy diagnozy w wychowaniu resocjalizującym*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Pytko, L. (2005). *Pedagogika resocjalizacyjna*. Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Pytko, L. (2011). *Teoretyczne i praktyczne problemy nieprzystosowania społecznego*. W: S. Ćmiel (red.), *Nieprzystosowanie społeczne dzieci i młodzieży*. Teoria i praktyka (s. 9–31). Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi.
- Radlińska, H. (1961). *Pedagogika społeczna*. Ossolineum.

- Raport o przemocy rówieśniczej*. (2024, marzec 28). Uniwersytet Warszawski. <https://www.uw.edu.pl/raport-o-przemocy-rowiesniczej/>
- Rembowski, J. (1986). *Metoda projekcyjna w psychologii dzieci i młodzieży*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rewczuk, L. (1990). *Z doświadczeń pracy resocjalizacyjnej w zakładzie wychowawczym*. W: K. Pospiszył (red.), *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje* (s. 210–227). Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Rode, M. (2013). *Style myślenia przestępczego. Podstawy teoretyczne i diagnostyczne*. Difin SA.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 czerwca 2019 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych, tekst jednolity Dz.U. 2024, poz. 867.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, niedostosowanych społecznie i zagrożonych niedostosowaniem społecznym, tekst jednolity Dz.U. 2020, poz. 1309.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji z dnia 30 marca 2023 r. w sprawie niektórych publicznych placówek systemu oświaty, Dz.U. 2023, poz. 651.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 czerwca 2012 r. w sprawie pomieszczeń przeznaczonych dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, pokoi przejściowych, tymczasowych pomieszczeń przejściowych i policyjnych izb dziecka, regulaminu pobytu w tych pomieszczeniach, pokojach i izbach oraz sposobu postępowania z zapisami obrazu z tych pomieszczeń, pokoi i izb, tekst jednolity Dz.U. 2023, poz. 2672.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 2022 r. w sprawie pobytu nieletnich w okręgowych ośrodkach wychowawczych, Dz.U. 2022, poz. 1890.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 września 2022 r. w sprawie organizacji roku szkolnego w szkołach w okręgowych ośrodkach wychowawczych, zakładach poprawczych i w schroniskach dla nieletnich, Dz.U. 2022, poz. 1927.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 października 2022 r. w sprawie przeprowadzania wywiadów środowiskowych o nieletnich, Dz.U. 2022, poz. 2143.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 19 stycznia 2023 r. w sprawie podmiotów, na rzecz których wykonywane są przez nieletnich prace społeczne, Dz.U. 2023, poz. 178.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 23 listopada 2022 r. w sprawie ośrodków kuratorskich, Dz. U. 2022, poz. 2449.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 listopada 2022 r. w sprawie sprawowania nadzoru nad nieletnim przez kuratorów sądowych, organizacje społeczne, pracodawców oraz osoby godne zaufania, Dz.U. 2022, poz. 2544.

- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 2022 r. w sprawie funkcjonowania okręgowych ośrodków wychowawczych, zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich, Dz.U. 2022, poz. 1897.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 2022 r. w sprawie pobytu nieletnich w zakładach poprawczych, Dz.U. 2022, poz. 1891.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 31 sierpnia 2022 r. w sprawie umieszczania i pobytu nieletnich w hostelu, Dz.U. z 2022, poz. 1882.
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 31 października 2022 r. w sprawie komisji do spraw środka leczniczego dla nieletnich, trybu wykonywania środka leczniczego oraz warunków zabezpieczenia zakładów leczniczych, Dz.U. 2022, poz. 2389.
- Rutter, M. (1987). *Psychosocial resilience and protective mechanisms*. American Journal of Orthopsychiatry, 57(3), 316. <http://psycnet.apa.org/journals/ort/57/3/316/>
- Rymarz, T. (2003). *Psychoanalityczna koncepcja genezy i rozwoju zachowań antyspołecznych dzieci i młodzieży*. Nauczyciel i Szkoła, 21–21(3–4), s. 73–80.
- Salter, A.C. (2005). *Drapieżcy. Pedofile, gwałciciele, inni przestępcy seksualni*. Media Rodzina Sp. z o.o.
- Sołoma, L. (1999). *Metody i techniki badań socjologicznych*. Wydawnictwo WSP.
- Sanocki, W. (1978). *Koncepcja normy w psychologii klinicznej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Schneider, H., Joachim. (1997). *Przyczyny przestępczości. Nowe aspekty międzynarodowej dyskusji o teoriach kryminologicznych*. Archiwum Kryminologii, XXIII–XXIV, s. 13–44.
- Scierpuro-Pufal, A. (2023). *Obraz samego siebie i samoocena wychowanków zakładów poprawczych a wyniki procesu ich resocjalizacji* [Praca doktorska]. Uniwersytet Gdański.
- Siemaszko, A. (1993). *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Siemonow, J., Paluch, M. (2022). *Analiza stanu działalności młodzieżowych ośrodków wychowawczych w zakresie wsparcia psychologiczno-pedagogicznego i terapii w resocjalizacji wychowanków*. Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Sienkiewicz, Z. (1988). *Sporne kwestie wokół pojęcia demoralizacji i nieprzystosowania społecznego nieletnich*. W: T. Bojarski (red.), *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych* (s. 166–183). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Sierosławski, J., Sierosławska, U. (2024). *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2024 r.* (Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach ESPAD). Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Skląbiana, B. (2011). *Diagnostyka pedagogiczna. Wybrane obszary badawcze i rozwiązania praktyczne*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

- Słyk, J. (2008). *Przestępczość nieletnich w świetle badań akt spraw sądowych a problem odpowiedzialności rodziców za szkody wyrządzone przez ich dzieci*. Zeszyty Prawnicze UKSW, 8 (2), s. 263–316.
- Sobejko, E. (2024a). *Metodyka pracy sędziego w sprawach nieletnich. Komentarz praktyczny, wzory orzeczeń*. Wydawnictwo C.H. Beck.
- Sobejko, E. (2024b). *Pisma i orzeczenia w postępowaniu o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich z objaśnieniami i wzorami do pobrania*. Wydawnictwo C.H. Beck.
- Sokołowska, A. (1977). *Psychologiczna ekspertyza sądowa w sprawach dzieci i młodzieży*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stanik, J.M. (2013). *Psychologia sądowa*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Stankowski, A. (2024). *Rodzina i ulica jako środowisko wychowawcze*. Wychowanie w Rodzinie, XXXI (4), s. 97–110.
- Stańdo-Kawecka, B. (2000). *Prawne podstawy resocjalizacji*. Kantor Wydawniczy Zakamycze.
- Stasiorowski, S. (2022). *Ośrodek kuratorski jako centrum diagnostyczne, instytucja wczesnego wsparcia oraz kompleksowej pracy z podopiecznym, rodziną, środowiskiem lokalnym*. Resocjalizacja Polska, 24, s. 155–175.
- Stemplewska-Żakowicz, K. (2008). *Diagnoza psychologiczna. Diagnozowanie jako kompetencja profesjonalna*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Stępień, K. (2021). *Przestępczość nieletnich dziewcząt objętych procesem resocjalizacji w zakładach poprawczych. Studium kryminologiczne (T. 2)*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie.
- Stojanowska, W., Kosek, M. (2022). *Rola i zadania organów pomocniczych sądu rodzinnego*. Prawo w Działaniu, 50, s. 73–89.
- Stołowski, T. (2006). *Z doświadczeń psychologa diagnosty Zakładu Poprawczego i Schroniska dla Nieletnich*. Chowanna, 27 (2), s. 38–42.
- Strzębosz, A. (1984). *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*. Wydawnictwo KUL.
- Suchańska, A. (2009). *Rozmowa i obserwacja w diagnozie psychologicznej*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Szacka, B. (2008). *Wprowadzenie do socjologii*. Oficyna „W” Naukowa.
- Szara, K., Kisiel, M. (2016). *Uwarunkowania bezpieczeństwa społeczno-ekonomicznego jako potrzeby społecznej*. Przegląd Geopolityczny, 15, s. 63–82. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=495206>
- Szczepaniec, M. (2011). *Kontrowersje wokół wpływu warunków ekonomicznych na poziom przestępczości*. Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych, 4, s. 107–123. https://czpk.pl/dokumenty/zeszyty/2011/zeszyt4/Szczepaniec_M._Kontrowersje_wokol_wplywu_warunkow_ekonomicznych_na_poziom_przestepczosci-CZPKiNP-2011-z.4.pdf

- Szczepanik, R. (2006). *Płeć jako zmienna różnicująca orzeczenie stopnia demoralizacji nieletnich dziewcząt i chłopców*. W: M. Chomczyńska-Rubacha (red.), *Role płciowe. Socjalizacja i rozwój* (s. 161–172). Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Szczęsny, W. (2003). *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Szeczówka, A. (2007). *Kształcenie resocjalizujące*. W: B. Urban i J. M. Stanik (red.), *Resocjalizacja* (T. 1, s. 249–317). Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Szeczówka-Nowak, M. (2007). *Test psychologiczny*. W: T. Pilch (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*: T. VI (s. 680–683). Wydawnictwo Akademickie „ŻAK”.
- Szlendak, T. (2010). *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sztumski, J. (2005). *Wstęp do metod i technik badań społecznych*. Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Szwejkowska, M., Kędzierska, B. (2012). *Przymusowe leczenie nieletnich w zakładach psychiatrycznych*. *Studia Prawnoustrojowe*, 15, s. 31–39.
- Szymanik, W. (2020). *Przestępczość nieletnich jako współczesny problem społeczny na przykładzie powiatu wyszkowskiego*. *Zeszyty Naukowe Pro Publico Bono*, 1 (1), s. 247–261. <https://doi.org/doi: 10.5604/01.3001.0014.4662>
- Szymańska, J. (2015). *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki* (IV). ORE.
- Szymański, A. (2010). *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży. Wybrane problemy*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Janusza Korczaka.
- Szymański, A. (2013). *Policja w systemie profilaktyki i resocjalizacji osób niedostosowanych społecznie*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Janusza Korczaka.
- Szymański, A. (2018). *Rodzina dysfunkcyjna a rozwój i bezpieczeństwo dziecka*. W: J. Zimny (red.), *Proklamacja rodziny w dobie współczesnych ideologii*. Wydawnictwo KUL.
- Szymański, A., Krzyżak-Szymańska, E. (2013). *Resocjalizacja nieletnich w warunkach wolności dozorowanej oraz zakładowych instytucjach wychowawczych opieki całkowitej. Wybrane zagadnienie teoretyczne, organizacyjne i prawne*. Wydawnictwo GWSH.
- Szymański, A., Krzyżak-Szymańska, E. (2017). *Patologie społeczne i ich ograniczenia w securitologicznej strategii działania Policji*. Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach.
- Śliwa, S. (2013). *Wybrane problemy resocjalizacji nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych*. Wydawnictwo Instytut Śląski.
- Śliwa, S. (2015). *Profilaktyka pedagogiczna*. Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu.

- Śpiewak, K. (2020). *Zasady współżycia społecznego i ich przestrzeganie* Prawo cywilne, Prawo pracy. Krzysztof Śpiewak – adwokat Złotów. <https://adwokatspiewak.pl/>
- Tarasiewicz, P. (2013). *Istota demoralizacji w świetle realizmu filozoficznego*. Cywilizacja, 44, s. 21–31.
- Urban, B. (2020). *Zachowania dewiacyjne młodzieży*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów, tekst jednolity Dz.U. 2018, poz. 708.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, tekst jednolity Dz.U. 2025, poz. 49.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, tekst jednolity Dz.U. 2024, poz. 978.
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych, tekst jednolity Dz.U. 2023, poz. 1095 wraz z póź. zm.
- Uzasadnienie do Rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2024, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej IX kadencja (2022). <https://www.sejm.gov.pl/>
- Uzasadnienie Rządowego projektu ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich, Druk nr 2183, Sejm Rzeczypospolitej Polskiej IX kadencja (2022). <https://orka.sejm.gov.pl/>
- Walczak-Żochowska, A. (1988). *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich. Studium prawnoporównawcze*. Wydawnictwo Prawnicze.
- Walters, G.D. (1990). *The Criminal Lifestyle: Patterns of Serious Criminal Conduct*. SAGE Publications, Inc.
- Walters, G.D. (2006). Appraising, Researching and Conceptualizing Criminal Thinking: A Personal View. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 16 (2), s. 87–99.
- Węgliński, A. (2006). *Etos i misja zawodowa sądowych kuratorów rodzinnych*. Opieka-Wychowanie-Terapia, 3–4, s. 29–32.
- Więcek-Durańska, A. (2018). *Psychospołeczne czynniki ryzyka zachowań niezgodnych z prawem młodzieży*. Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego, 25, s. 84–138.
- Wilkowska-Płóciennik, A. (2011). *Postępowanie w sprawach nieletnich*. Wydawnictwo C.H. Beck.
- Wirkus, Ł. (2024). *Znaczenie ośrodka kuratorskiego w systemie ochrony dziecka i wsparcia rodziny w sprawach opiekuńczo-wychowawczych*. Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 2, s. 5–19.
- Witkowska, E. (2009). *Zastosowanie testów psychologicznych*. W: K. Fronczyk (red.), *Psychometria. Podstawowe zagadnienia*. (s. 12–20). Wydawnictwo Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie.

- Witucki, B. (2022). *Funkcja ochronna i prewencyjna opinii OZSS w wypadku zagrożenia dobra dziecka*. Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 21 (2), s. 35–56.
- Włodarczyk-Madejska, J. (2016). *Stosowanie izolacyjnego środka wychowawczego oraz środka poprawczego w świetle badań ankietowych*. Prawo w Działaniu, 26, s. 212–240.
- Włodarczyk-Madejska, J. (2018). *Efektywność opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów*. Prawo w Działaniu, 33, s. 242–296.
- Włodarczyk-Madejska, J., Kopeć, M. (2022). *Agresja i przemoc wśród nieletnich a zaburzenia psychiczne*. W: P. Perska-Gradowska, D. Rondalska i A. Nymś-Górna (red.), *Agresywność nieletnich* (s. 37–50). Difin.
- Wojciechowski, F. (2012). *Przestrzeń bezpieczna środowiska lokalnego w strategii działań prewencyjnych: Próba refleksji pedagogicznej*. W: B. Urban (red.), *Profilaktyka i probacja w środowisku lokalnym* (s. 131–143). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. <https://ruj.uj.edu.pl/bitstreams/a594d902-1d64-446c-aaca-e725b78a5446/download>
- Wojda, E. (2001). *Rodzaje i przyczyny niepowodzeń szkolnych*. Edukacja i Dialog, 9–10, s. 132–133.
- Wojnarska, A. (2010). *Diagnoza resocjalizacyjna – podstawy teoretyczne i problemy praktyczne*. W: A. Wojnarska (red.), *Diagnostyka resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia* (s. 9–22). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Woszczek, L. (2007). *Prawne i psychologiczne przesłanki wszczęcia postępowania karnego wobec nieletnich szczególnie zdemoralizowanych*. W: J.M. Stanik (red.), *Problemy profilaktyki oraz interwencji społecznej i prawnej wobec zjawisk paraprzestępczych i przestępczych* (s. 149–159). Wydawnictwo WSP TWP.
- Woźniakowska-Fajst, D. (2010). *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?* Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z o.o.
- Wysocka, E. (2006). *Wybrane problemy diagnozy niedostosowania społecznego – obszary, modele, zasady i sposoby rozpoznawania zjawiska*. Chowanna, 27(2), s. 7–37.
- Wysocka, E. (2007). *Człowiek a środowisko życia. Podstawy teoretyczno-metodologiczne diagnozy*. Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Wysocka, E. (2008). *Diagnoza w resocjalizacji*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wysocka, E. (2015). *Diagnoza pozytywna w resocjalizacji. Modele teoretyczny i metodologiczny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wysocka, E. (2016). *Diagnoza pozytywna w działalności pedagoga resocjalizacyjnego – założenia teoretyczne i metodologiczne identyfikacji zaburzeń w przystosowaniu*. Lubelski Rocznik Pedagogiczny, 35 (z. 2), s. 195–222.
- Wysocka, E. (2019). *Diagnoza dysfunkcji społecznych czy indywidualnych potencjałów w pracy kuratora sądowego*. Resocjalizacja Polska, 17, s. 49–67.

- Zaremba, K. (2023). *Zadania Policji w aspekcie postępowania w sprawach nieletnich w świetle wybranych przepisów prawa*. Biuletyn Stowarzyszenia i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1, s. 257–270.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z 10 września 1974 r. w sprawie organizacji i zakresu działania ośrodków diagnostycznych nieletnich, Dz. Urz. MS 1974, nr 8.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych, Dz. Urz. MS 2016, poz. 76 wraz z póź. zm.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2023 r. w sprawie przekształcenia Zakładu Poprawczego w Koszalinie w Okręgowy Ośrodek Wychowawczy w Koszalinie, Dz. Urz. MS 2023, poz. 155.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 sierpnia 2022 r. w sprawie przekształcenia zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich w okręgowe ośrodki wychowawcze, Dz. Urz. MS 2022, poz. 167.
- Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 sierpnia 2024 r. w sprawie przekształcenia zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich w okręgowe ośrodki wychowawcze, Dz. Urz. MS 2024, poz. 231.
- Zarządzenie nr 48 Komendanta Głównego Policji z dnia 15 września 2023 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez policjantów W zakresie przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz działań podejmowanych na rzecz małoletnich, Dz. Urz. KGP 2023, poz. 85.
- Zarządzenie nr 134 Komendanta Głównego Policji z dnia 30 października 2012 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań w policyjnej izbie dziecka, teks jednolity Dz. Urz. KGP 2019, poz. 24.
- Zedler, F. (1986). *Postępowanie opiekuńczo-wychowawcze*. Wydawnictwo Prawnicze.
- Zielke, M. (2017). *Ewaluacja policyjnych programów profilaktyki społecznej realizowanych w województwie pomorskim*. Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje, 27, s. 237–259.
- Ziemski, S. (1973). *Problemy dobrej diagnozy*. Wydawnictwo Wiedza Powszechna.
- Zinkiewicz, B. (2004). *Instytucja kuratora sądowego w systemie opieki, profilaktyki i resocjalizacji*. Nauczyciel i Szkoła, 3–4, s. 97–103.
- Zinkiewicz, B. (2006). *Współczesna kuratela sądowa*. Wydawnictwo GWSH.
- Zinkiewicz, B. (2015). *Profilaktyczny wymiar działalności rodzinnych kuratorów sądowych*. Wydawnictwo Krakowska Akademia im. Andrzej Frycza Modrzewskiego.
- Zinkiewicz, B. (2019). *Praca jako środek resocjalizacji nieletnich w historycznych i współczesnych instytucjach poprawczych*. Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały, 1, s. 151–168.

- Zoll, A., Wróbel, W. (2016). *Kodeks karny. Część ogólna*. Komentarz do art. 1-52 (T. 1). Oficyna Wolters Kluwer.
- Zozula, J. (2024). *Rodzina zastępcza zawodowa specjalistyczna jako środek wychowawczy stosowany wobec nieletnich*. *Probacja*, 3, s. 195–224.

SPIS TABEL

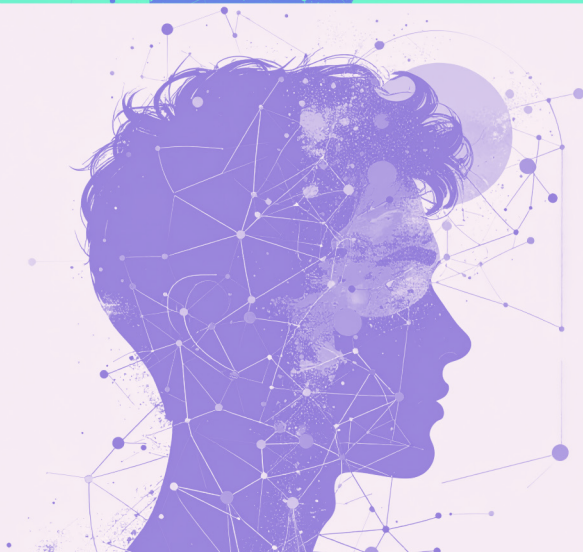
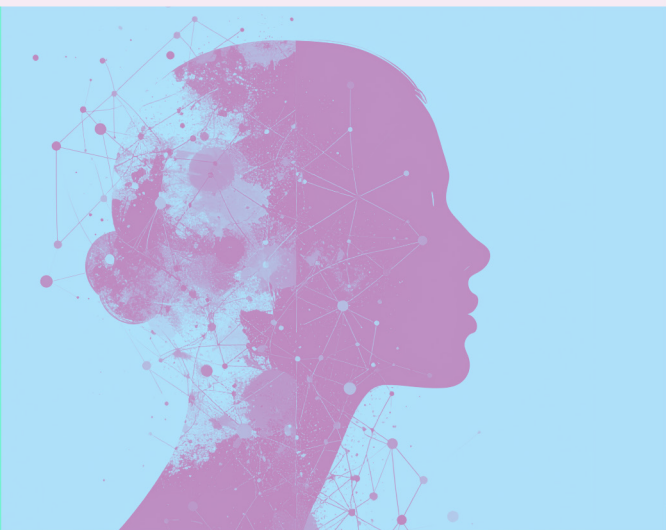

Tabela 1.	Schemat czynników wpływających na zachowania przestępcze w zintegrowanej teorii kontroli zachowań przestępczych.....	31
Tabela 2.	Kategorie i przykłady czynników ryzyka wystąpienia zachowań problemowych/ryzykownych dzieci i młodzieży.....	46
Tabela 3.	Kategorie i przykłady czynników chroniących przed wystąpieniem zachowań problemowych/ryzykownych dzieci i młodzieży.....	48
Tabela 4.	Stosunek przestępstw stwierdzonych ogółem do przestępstw o charakterze kryminalnym w Polsce w latach 2019–2023	68
Tabela 5.	Charakterystyka modelu diagnozy behawioralnej, interakcyjnej i interdyscyplinarnej	81
Tabela 6.	Etapy procesu diagnostycznego.....	93
Tabela 7.	Liczba MOW w kraju oraz posiadanych miejsc oraz ich obłożenie (stan na koniec 2023 r.).....	128
Tabela 8.	Liczba OOW i ich usytuowanie wraz z przyporządkowanym limitem miejsc	134
Tabela 9.	Stosowane zabezpieczenia w zakładach leczniczych dla nieletnich	154
Tabela 10.	Liczba orzeczonych środków w postaci umieszczenia w zakładzie leczniczym w latach 2017–2020	156
Tabela 11.	Wiodące strategie profilaktyczne.....	162
Tabela 12.	Uzupełniające strategie profilaktyczne	164
Tabela 13.	Zadania komórek do spraw nieletnich i patologii w komendach wojewódzkich i powiatowych	172

SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1.	Schemat dwuczynnikowej koncepcji psychopatii według Roberta D. Hare'a, z uwzględnieniem charakterystycznych cech.....	16
Rysunek 2.	Typy indywidualnego przystosowania człowieka wg Mertona.....	20
Rysunek 3.	Kluczowe cechy nowej kryminologii w odniesieniu do teorii dewiacji.....	23
Rysunek 4.	Typy więzi łączących jednostkę ze społeczeństwem wg Hirschiego.....	25
Rysunek 6.	Zmienne wyjaśniające zachowania dewiacyjne/przestępcze w teorii Leblanca	30
Rysunek 7.	Model etiologiczny zachowań ryzykownych	45
Rysunek 8.	Liczba przestępstw stwierdzonych ogółem i popełnionych przez nieletnich w Polsce w latach 2014–2023	67
Rysunek 9.	Wskaźnik w % udziału czynów karalnych do ogółu przestępstw stwierdzonych.....	68
Rysunek 10.	Udział czynów karalnych nieletnich w ogólnej liczbie stwierdzonych przestępstw różnorodnych odnotowanych przez Policję w Polsce w latach 2019–2023	69
Rysunek 11.	Przestępstwa stwierdzone – kradzież cudzej rzeczy, w tym czyny karalne z tej kategorii odnotowane przez Policję w Polsce w latach 2018–2023	70
Rysunek 12.	Przestępstwa stwierdzone w kategorii: udział w bójce lub pobiciu, w Polsce w latach 2019–2023	71
Rysunek 13.	Przestępstwa stwierdzone – z kategorii zgwałcenie – w Polsce w latach 2019–2023 ...	72
Rysunek 14.	Przestępstwa stwierdzone z kategorii zabójstwo – w Polsce w latach 2019–2023.....	72
Rysunek 15.	Przestępstwa stwierdzone – przestępstwa narkotykowe – w Polsce w latach 2019–2023.....	73
Rysunek 16.	Przestępstwa stwierdzone – drogowe – w Polsce w latach 2019–2023.....	74
Rysunek 17.	Funkcje w diagnozie resocjalizacyjnej niedostosowania społecznego	80
Rysunek 18.	Schemat opinii w sprawie nieletniego.....	90
Rysunek 19.	Źródła zdobywania informacji w ramach wywiadu środowiskowego	96
Rysunek 20.	Oddziaływanie wobec nieletniego podejmowane na podstawie ustawy	111
Rysunek 21.	Techniki oddziaływania stosowane w pracy z indywidualnym przypadkiem	120
Rysunek 22.	Zakres IPET przewidzianego dla nieletniego umieszczonego w MOW.....	130
Rysunek 23.	Zakres indywidualnego planu oddziaływań wobec nieletniego umieszczonego w OOW	135
Rysunek 24.	Zaplecze organizacyjno-techniczne OOW	136
Rysunek 26.	Metody pracy wychowawczej w internacie.....	138
Rysunek 25.	Zasady nauczania resocjalizującego.....	140
Rysunek 27.	Rodzaje zakładów poprawczych	143
Rysunek 28.	Struktura organizacyjna zakładu poprawczego	146
Rysunek 29.	Prawa przynależne nieletniemu w placówkach resocjalizacyjnych całodobowych ...	149

Rysunek 30. Funkcjonujące nakazy wobec nieletnich stosowane w nieferyjnych placówkach resocjalizacyjnych opieki całodobowej.....	151
Rysunek 31. Procesowa możliwość orzekania środka leczniczego wynikająca z u.w.r.n.....	152
Rysunek 32. Rodzaje profilaktyki w systemie ochrony zdrowia.....	159
Rysunek 33. Podział strategii profilaktycznych związany ze starym podziałem profilaktyki na pierwszorzędową, drugorzędową i trzeciorzędową.....	165
Rysunek 34. Logiczny model programu profilaktycznego.....	166
Rysunek 35. Cechy poprawnie określonego celu – Reguła SMART	169
Rysunek 36. Typy ewaluacji a metody zbierania danych.....	170
Rysunek 37. Zakres czynności przynależny wychowawcy pełniącemu służbę w PID	175

ISBN 978-83-66308-78-7

